

mana

34

Mana

Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri

Toimetaja

Hellar Grabbi

Toimetuskolleegium

Johannes Aavik
Ivar Grünthal
Ivo Iliste
Endel Kõks
Ilmar Laaban
Paul Laan
Enn Nõu
Paul Reets
Rein Silberberg
Mardi Valgemäe
Vootele Vaska

Kaas
Kujundus

Rutt Tulving
Peeter Sepp

Trükitehnika

ergon-type
Oma Press
Trans Canadian Advtg.
Toronto, Kanada

Toimetuse aadressid

Hellar Grabbi
3602 Albee Lane
Sulgrave Square
Alexandria, Virginia
USA 22309

Ivar Grünthal
Södra vägen 6
412 54 Göteborg
Sverige

Tellimishind aastakäigu
(ehk kahe albumi) eest

USA-s ja Kanadas \$10.00
Rootsis 50 krooni
Soomes 25 marka
Saksamaal 25 marka
Inglismaal £2/10/—
Austraalias \$6.00
Mujal vastavalt rahakursile

Hellar Grabbi	2	Toimetaja kommentaarid
Ilmar Mikiver	3	Luulet
Enn Nõu	7	Kolgatale
Endel Kõks	16	Ateljeesid Toronto laiuskraadil
Konrad Veem	24	Piibel eestlastele
Aarand Roos	27	Viimne eestlane
Juhan Viidang	32	Kolme võimaluse maa
Silvia Luige-Kuriste	34	Luuletusi
Jaan Puhvel	36	Telgitegija telgitagused
William Butler Yeats	38	Purjeil Bütsantsi
Paul Saagpakk	39	William Butler Yeats
Aleksander Aspel	40	Sõnad kooruvad mullast
Ivar Ivask	43	Mõned uued palad „Ajaloo aedadele“
Lütfi Özkök	46	Ivar Ivaski portree
Peeter Sepp	48	Kaks tööd
Ilmar Külvet	51	Sild üle mere
Leonid Trett	76	Eesti kirjandus Austraalias
Juhan Viidang	79	Kunsti Lõunaristi alt
Hugo Salasoo	82	Eesti kultuurivarade säilitamisest Austraalias
Reino Sepp	85	Eesti släng, 2
Ivar Grünthal	90	Rannalageda leib
George Kurman	98	Lisateateid Kreutzwaldi hiljuti leitud kirjast
Mardi Valgemäe	100	Mrozheki „Tango“
Hellar Grabbi	101	Jooni Eesti paiges Sügis 1968
	112	Töid „Visarite“ näituselt Tartus
Olev Subbi	114	Viisikmaal
	121	Kirjandusringvaade
Rimvydas Šilbajoris	129	The Sun-Drenched World of Ivask
	130	In this issue
Hind		\$5.00 Kr. 25.— Austraalias \$3.00 Soomes ja Saksamaal 15 marka Inglismaal 1 5 —

Kunagi, aastat poolteist tagasi, tuli mõte anda välja üks Mana number, mis keskenduks eestlaste kultuuriloomingule Austraalias. Kahjuks ei saanud mitmesugustel põhjustel seda mõtet nii ulatuslikult teostada kui see algselt kavas oli. Käesolevas Manas leidub siiski rohkest Austraalia-ainelist materjali: Silvia Luige-Kuriste luulet, Valgma ja Lindsaare romaanide retsensioonid, kunstielu ülevaade J. Viidangult, kirjutus Austraalias asuva Eesti Arhiivi kohta selle korraldajalt dr. H. Salasoolt, ülevaade eesti kirjandusest Austraalias L. Tretilt, jne. Mõned laekunud Austraalia kaastööd jäävad järgmise Mana veergudele ning ootaks neile Austraaliast veel lisa. Kirjandus- ja kunstikriitik J. Viidang on lubanud Mana regulaarselt varustada ringvaatega Austraalia eestlaste kultuurielust ning Manale lubatud peatükk dr. Ilmar Tammelo ingliskeelsest filosoofilisest kapitaalteosest „Communication, Reason, and World Order“ on terminoloogiliste raskuste tõttu veel eesti keelde tõlkimata.

Kuna Leonid Trett ei ole kirjandusülevaatesse ennast kaasa haaranud, siis mainigem, et ta on kahe näidendi autor (milliseid lühidalt refereerib käesolevas Manas M. Valgema), et ta on avaldanud huvitavaid usulis-filosoofilisi esseesid Eesti Ap-Õigeusu Kiriku paguluses ilmuvas ajakirjas, ning et tal on valminud raamat „A. H. Tammsaare, nagu teda tundsin“, mille on kirjastuskavva võtnud kirjastus „Kultuur“ New Yorgis. L. Trett, kes peale eespoolmainitu on teinud ka rohket kaastööd väliseesti ajakirjandusele, sündis Tallinnas 1905. a. ja lõpetas Tartu ülikooli õigusteaduskonna. Austraalias töötab praegu riigiametnikuna.

Suurt osa selle Mana sisust hõlmab värske algupärane ilukirjanduslik loomingu välismaal elavatel eesti kirjanikel. Siin tervikuna trükitud Ilmar Külveti (s. 1920) uus näidend on tema neljas — esimesed kolm, mis on ka kõik lavastatud, olid „Trooja hobune“, „Paradiisi pärisperemees“ ja „Lamp ei tohi kustuda“. Kirjandushuvilistele on kindlasti üllatuseks Ilmar Mikiveri (s. 1920) come-back luuletajana. Kas paljud üldse mäletavadki tema debüüti sürrealistliku luulega Rootsis, juba enam kui 20 aastat tagasi? Vahepeal ei ole ta — peale paari luuletuse kord ajakirjas „Vaba Eesti“ — midagi avaldanud.

Enn Nõu (s. 1933) siin trükit novell on nagu alternatiivseks variandiks ta 1968. a. lõpus ilmunud romaanile „Pidulik marss“ — millist soovitaksin kindlasti kõigil lugeda. Osa tege-lasi on samad, ja kui poliitteenusliku fantaasia liiki kuuluv romanis nad jõuavad eksilvalitsuse koosseisus Eestisse, siis novellis — aga lugege ise! Juhin tähelepanu ka Kirjanike Kooperatiivi poolt välja antud ning Enn Nõu toimetatud lühijuttude kogule „Tont teab“, mis hõlmab töid järgmistelt noorema põlve autoreilt: Elin Toona, Ilona Laaman, Silvi Oja,

Peep Kivikas, Allan Tamm, Alur Reinans, Enn Nõu. Aarand Roos (s. 1940) ütleb oma jutustuse „Viimne eestlane“ kohta: „Kulutan hulk aastaid ja hulk lehekülgi, et talutada Heaolu mööda Eestimaad. Sõnad sümboliseerivad olukordi ja inimesi. Manale saadetud katkenditest esimene puudutab Vabariigi algaastaid Aaviku ja Veski panuse peegelduses, teine käsitleb eestlaste praegust kahepaiksust.“

Ivar Ivaskilt toome luulet nii eesti keeles kui Grünthali eestikeelses tõlkes. Ta saksakeelset kogu „Gespiegelte Erde“ arvustab selles Manas Ohio Riikliku Ülikooli leedulasest professor dr. R. Šilbajoris. Ka mujal on see saanud laialdast tähelepanu. Näiteks Viinis ilmuvas ajakirjas „Österreicheische akademische Blätter“ (nr. 4, 1967) on avaldatud retsensioon pealkirjaga „Austerlane armastusest“, New Yorgis ilmuvas ajalehes „Aufbau“ arvustab seda Ernst Waldinger, ning ajakirjas „Books Abroad“ ütleb arvustaja Kalifornia Ülikooli professor Richard Exner: „Ivaski luule paremikul on omane kadestav kergus ning peen rütm ja metafoorika tunne. Temal näib sõnastamise vapustus vaikuse järel olevat eriti viljakas ja meeldiv.“ Läti kaasaja tuntuim poet Gunars Salins ütleb oma arvustuses ajalehes „Laiks“: „Kõige sagedamini Ivask asetab äkki fookusesse teatavaid konkreetseid maastiku üksikasju, üjutab nad kokku metafooriks ja siis mingi kultuurihisoorilise asotsiatsiooniga ajab sügavuse dimensiooni vedru pinguli hüppeks — avastuseks, mis on sõnastatud luuletuse lõpus. Sinna paisatuna, lugeja võib vahest imetleda, et hüpe viis teda just sellele kohale ja mitte kuhugi mujale, aga neis luuletustes „superstruktuurides“ — ja nad on tihti metafoorilised — peitub oluline osa Ivar Ivaski Euroopa nägemusest.“

Ivaski suurt tööd eesti kirjanduse nii Euroopa, Ameerika kui terve maailma mõõtmes tutvustamisel, eriti seoses ajakirjaga „Books Abroad“, või ka näiteks leedukeelses ajakirjas „Metmenys“, vaatleme järgmises Manas.

REMMELGAS REMMELGAS

*Rommelgasommelgas asjatu maru
veerib su seadust
Asjatult kasvab traathabe
kodumaa sohvasse
Maailm näeb Eestis
nüiskeid punakaid pilpaid
Kuid maailmaruumistommelgas
on näha su rakkude talguid
Su krobeda koore all
ümiseb Aiolos*

*Rommelgas üttele mis kurat
heegeldab mürgist pitsi mu vanale hääle
frakimaniskale*

*Tehkem nüüd aegsasti vahet
eilse ja tänase
heksli ja meisli
paohinna ja paepinna
ruumi ja ajatuse
ruuži ja asjatuse
sohva ja õnne
verevalu jaommelga*

kuid mitte mere kallaste vahel

VAADE PÜHAVAIMU KIRIKU TORNIST

*Ses massistseenis olen süsimust jääkapp.
Traagilist tuulehoogu mängib tahe
ja uni — see on koomiline rahe.
Sääl seisab Kindral Väik, käes kaardimapp.*

*Maaväring! — Eesriie! — Mis kell on? — Napp.
Juurviljajaaia oleks praegu lahe.
Ma paen endasse. Klõps käib. Me kahe
vahel on jälle teostund endatapp.*

*Oo kivija järv, sa auk mu rinnas!
Silm helge vaatab vastu, valgub laiaks,
aeglaselt nõrgub tasse tuntud solk.*

*Pea ees! Hops! Uiuma läks inimnolk.
Raatuseplatsil lebab ikka kinmas.
Ja öö on vaik. Ja vere kaotab Ajax.*

SUKAD JA SAAPAD

Mõtles karikakrale kui võtad sokke-kingi jalast.
 Hõõgub põõsas mägirajal.
 Laevad, tohutud laevad.
 Tõrvana voolab oboest su õõ
 ja traataia rāgas, tangid pihus, roomab su imaaž.
 Mõtles. Muld ja meri ootavad. King langeb
 ja üsna peatselt kostab ta kolks.

Oli mul enne hea koer, Peku nimi, hea koer õhtuil ja hommikuil.
 Kestis võitlus. Sündis saarlasi ja teisi. Tules ohkas raud.
 Mis paistis nii vāga? Suudlustega katsin su kesta.
 Pööraselt kõneles varnas lips, õues kuldne kull.
 Elasin telgis. Sadas. Leebelt kõhatas õunapuu.

Süis tõmbus alla kriips.
 Kus viibime?

Mõni ütleb, et purra
 niipalju kui saad ja surra.
 Mõni: kristalliks tee muda
 ja ole buda.

Inimene ütleb.
 Jumal mõtleb.

Motoks aegade raamatus
 on: Saamatus.

Nüüd

kõnelgem veel karikakrast ja kingast.
 Valgete ööde kõikemāhkivas rüüs,
 mäe ja allika ununevas menüüs,
 leelutuses, mis sünnib ja sureb udus,
 traatide, postide, majade āgavas kodus,
 kaugele sõitva lennuki prahis,
 magavas linnavahis,
 keerdutõmbunud kuninga palves,
 kompvekipaberi pohmeluses,
 apteekri kumisevas öövalves,
 kõigi algainete valus,
 esemeil jalus,
 alati kohmetuses

on mu elu,

mu kodu,

mu sokid.

Ilmar Mikiver

VIVALDI „NELJALE AASTA-AJALE” MÖTELDES
(ISE SAIN KOLM)

*Väike poiss valvab apteegi akna all.
Raudlõugne mees kummargil üle joonistuslaua.
Inimesed trambivad rohtu jälle üht teed.*

*Apteegiaknal särab klaaskuul.
Joonistuslaual valmib maakaart.
Tühi õllepurk rohus.*

*Ah, kuidas väänlevad pilved klaasis.
Ah, veel üks joon.
Ah, kurat, rooste sööb muru.*

I

Niimoodi vallus mu sini-puna-roheline veri.
 Soojad looted kuldses kuulis
 pakatasid, turdusid, kummusid, väänlesid,
 vahetasid kohti, võtsid ette,
 alati tähtsad, alati valmis,
 kord pallid, kord piparkoogid, kord katedraalid,
 kõikjal ümber lüüme emapiimaliköör,
 kõikjal raske ja magus sädelus,
 alati malnis üksainus suur palve:
 isa, tohin ma minna? nad ootavad.

II

Ja niimoodi kaardistus mu iseendast ähmane lõug.
 Reisser suruti pihku ja käsi haaras tuši.
 Sa tikkisid päeval pürjoooni, mis teised trianguleerisid,
 ja öösi kaapisid vigu välja. Paber on paks.
 Terahe ihe su sulest joendus magnetitungi järgi,
 mis voolas su tööpingi alt.
 Sinult küsimata.
 Rauapuru, tint ja higi,
 längus vasak õlg ja pudel õlut lõunaks . . .
 Kaltsiumisete on ajand mu lõua ette.

III

Ja niimoodi tiirles aeglaselt paika mu skelett:
 kaks ristat keppi, vana pintsak
 ja luitund kaabu, paela vahel silt:
 Privaat!

Kuule kuidas rohi kohab,
 sest jälle on kevad ja ükski kõrv
 ei kuule rohtu nagu vana kõrv.
 Näe kuidas konn hüppab rohus,
 vana konn, nii kergelt
 üle õllepurgi.
 Oh, enne kui ma suren vast ehk suudan
 taluda plätsti! tema hüpet lõuale.
 Jah, enne kui ma suren, vististe
 peaks jätma õllejoomise
 maha. Või siis jälle
 ei peaks.

— Sa oled kutsutud ja seatud eesti rahvast juhtima läbi musta metsa pilkases öös! Sa pead jätma oma kodu, naise ja lapsed ja üksinda minema otsima teed! Nii on ammust ajast määratud. Nii on kirjutatud seaduste raamatusse.

Vihma tibab augustiõhtul ja ta seisab rōdul. Üksinda. Nägu saab niiskeks ja hää on kadunud, sest hää peab kaduma. Ka see on kirjutatud raamatusse. Vanaisa kandis pikka halli habet ja vanavanaisa veel pikemat valget habet. Nende seaduseks oli maa, igavene muld, millesse nad ka läksid tagasi.

Lillekastid. Punased salviad, sinised lobee-liad, kollased ja kollakaspruunid tageetesed, valged ja lillad petuuniad. Kõik õitseb. Ainult ise ta ei õitse. Ta otsib mõtet ja ei leia seda. Hallikas krohvitud majasein on ees. Vihma sajab tihedamalt. Hall taevas laotub üle pea ja piirab inimest. Elul peab olema siht. Muidu võib sama hästi heita voodisse puhkama, mõtleb ta ja toetub lillekastile.

— Kell on kakskümmend ja nelikümmend üheksa minutit, ütleb diktora Tallinna raadios. Rōduuks haigutab pärani lahti ja viitab toa pimedusse. Vihmapisarad täpivad kulunud uksele.

— Ja uneliiva kott veeres otse paadist välja . . .

Sekundid veerevad rōdult alla ja nendega tükike elu. Õhtu tiheneb seisja ümber. Imbub riietesse ja nende allagi, ihu ligi, hinge ligi. Kirjutada sellest ainult sellepärast, et peab kirjutama oleks lollus ja ometi ta kirjutab.

Kes on tema? Kes olen mina? Kes oled sina? See on õieti ükskõik praegu.

— Siin Tallinn. Kell on kakskümmend üks ja pool minutit . . .

— Kohtla-Järve raudteejaama kollektiiv on viimaste aastate jooksul korduvalt tulnud sotsialistliku töö kangelaseks . . .

— Vedurijuhtide ettevalmistus kestab üheksa kuud, abijuhtide viis kuud . . .

— Vedurijuhiks saamine on kaunis keeruline. Vedurijuhi töö on väga vastutusrikas . . .

— Raudteelaste päeva eel toimus meie koolis aktus . . .

— Kõik üksteistkümmend üleliidulise abistamiskoondise Sõprus allüksust rivistati . . .

— Kolme päeva jooksul arutas vabariigi kalasportlaste aktiiv oma probleeme . . .

— Lugesime päevauudiseid. Lõpuks mõni sõna homsest ilmast . . .

— Puhub nõrk lõunatuul . . .

— Siin Tallinn. Kell on kakskümmend üks ja kuusteist minutit. Estradikontsert Veedame puhkepäeva heas tujus algab . . .

Juhan Pesa tuleb tuppa ja vajutab raadiodiktora lause katki. Ta süütab lambid ja kustutab jälle ära. Mees vajub tugitooli vetrusasse sülle kõssi ja vasak jalg jääb rippuma üle käsitoe. Niiske hämarus paitab üle näo. Üksinda tühjas korteris suve viimasel kuul ja televiisori kapp on lukus. Naine ja lapsed suvitavad ikka veel maal.

Hamster närib kõõgis puuri ja ei tea, et nii-moodi ei saa kunagi puurist välja. Juhan Pesa korjatud ja leotatud võilillelehed puuripõrandal ei huvita looma momendil. Kui olla hamster ja mitte osata raamatut lugeda? Oleks lihtne ja heidakski magama. Kuid ta pole hamster ja seaduse raamat on juba ammu kirja pandud.

— President Kennedy on surnud! Kennedy on maha lastud, rääkis ärritatud patsient. — Televisioonis just öeldi.

Ja Kennedy oli maha lastud ja surnud.

Nüüd, kui naine ja lapsed elavad maal, käib Juhan Pesa väljas söömas ja ei pese nõusid.

— Oleme mõelnud, et nüüd oleks aeg kõita sind tihedamalt valitsuse külge, oli välisminister lisanud, kui nad vaidlusõhtult koju jalutasid.

Suvel, kui ta elab üksinda linnas, käib Juhan Pesa õhtuti veerand tundi jalutamas, et enne magamaminekut ajusid veidi loputada värskes õhus.

Ta tõuseb toolist ja läheb ka täna välja, hoolimata uduvihmast. Krigisev asfalt lõikab äärest vaikust.

— Koosolek on ülehomme kell kaks. Tule ka, oli välisminister öelnud, kui nad jumalaga jätsid.

Korruga surub aga tinaraske väsimus Juhan Pesa maadligi. Ta pea ja käed muutuvad tohutu raskeks. Ta ei jaksa enam mõelda. Ei tahagi enam mõelda. Ainult lohistab jalgu mööda krigisevat poolniisket, lambivaguse läikivat asfalti. Kõik jääb korruga mittemillegiks. Kui saaks ainult magada, saaks natukenegi magada! Kodu võib vahel jääda nii väga kaugele kuigi asub ligidal. Otsitud uni ei too lõpuks

lahendust vaid ajab kõik veelgi enam sega-
mini.

— The new estonian book, the new look! kar-
jub põletav valgusreklaam.

— Kirjuta A, kirjuta sada korda A, kirjuta tu-
hat korda A! nõuab kirjastaja.

— Eesriie, eesriie! hüüab lavastaja.

— Püksid jalga! Kus on rinnahoidja? kostab
generatsioonide vahetusel.

— Elagu eesti nativiteet!

— Rahvapornograafia rahvale!

— Poliitikutel püksid jalast!

— See on ju porr! Pori-porr-porr-porr. POSSI!
POSSI! POSSI!

— Kas on meil sõnavabadus või ei ole?

— Demokraatia on POSSI poolt!

— Demokraatia on POSSI vastu!

— Stopp! Siin on POSS keelatud!

— Aga väga austatud hära politseinik, ma
magan ainult natuke naabri naisega siin põõ-
saste vahel.

— Ah, ainult magate siin naabri naisega, siis
palun väga!

— Elagu meie moraal!

— Aga sõnavabadus?

— Kuu peale sõnavabadus! Naistele püksid
jalga ja meestele kotid pähe!

— Aga lapsed? Meie rahvuslik tulevik?

— Toonekurg muidugi.

— Igal rahval on oma toonekurg.

— Palun vabandust minister Toonekurg!

— Toompeale, Toompeale, Toompeale!

— Iga hinna eest Toompeale!

— Aga POSSI!

— Absoluutselt keelatud!

— Meie rahvas on puhas ja ei POSSI.

— Meie rahvas ootab ainult toonekurge.

— Nii et ka mitte litsimaju?

— Ärge ropendage!

— Aga bordellid?

— Muidugi bordellid!

— Kuidas? Toonekurg ju . . . ?

— Kui loll võite olla! Olete kunagi kuulnud
toonekurge bordellis?

— Noh, kui juhtub õnnetus?

— Meil on steriilne erakond. Meil ei juhtu
kunagi õnnetusi!

— Nii et siis ikkagi litsimaja.

— Olete ropp! Suu kinni! Kinni panna!

— Aga POSSImaja, kakskümmend viis aastat
POSSImaja?

— Patareisse! Patareisse! Toonekure kohtu
otsus teile!

— Aga sõnavabadus?

— Milleks sõnavabadus, kui on olemas too-
nekurg.

Igast aknast, igast uksest, õhuavast lendab
sisse toonekurgi ja nende nokad on lahti.

Küsimus on kas ainult pesta nõusid ja oodata
toonekurge või . . . ? Juhan Pesa küsib ja ti-
rib teki üle pea.

— Armas lugeja, kui Sulle ei meeldi see no-
vell, miks Sa siis loed seda?

Juhan Pesa roomab ümber maakera ja otsib
eesti mulda. Ta kargab, tantsib, vaarub, kõi-
gub, hüppab, õõtsub, aga ta ei leia seda mus-
ta mulda, mida on otsinud kakskümmend kaks
aastat. Ta taob trummi ja mängib kitarri ja
istub treppidel. Kas siis tõesti pole enam ole-
mas seda mulda ja ka mitte seda maad? Maa-
ilm võib saada täis muusikast, aga ikka on
vale viis.

Võite olla Juhan Pesa ja vaadata Peetri kiriku
katuselt alla või higistada Forum Romanumil.
Te võite ka seista Niagara kosel. Te võite ise-
gi ronida Eiffeli torni, aga kuskil pole seda
mulda. Ja kui te siiski olete seatud ja kutsu-
tud mulda otsima, siis te ainult otsite ja ei
tea kust otsida.

Kell on kakskümmend kolm ja Stokholmi raa-
dio diktora annab päevauudiste kokkuvõtte:

— Kaks ameerika lennukit on täna alla tulis-
tatud Vietnamis . . .

— Svealandis tuleb järk-järgult vihma . . .

Quo vadis Estonia? kui soovite plagieerida
üht tuntud Nobeli auhinnaga kirjanikku, aga
võite ka ise proovida.

Üsna võimatu on katsuda kirjutada novelli
võimatust ja ometi peab kirjutama: kirjastu-
sele, kes ei soovi seda ja lugejaile, keda pole
olemas.

Teravalt lõikav uksekell raputab Peeter Matra
järsult unest. Ta kobab sinise hommikumantli
järele, leiab taskust lahtise rootsi krooni ja
tuigerdab välisukseni.

— Soovite lehte? „Dagens Nyheter“? küsib
pikkade juustega lehepoiss.

— Tänan, vastab Peeter Matra võttes lehe
vastu ja pistab krooni poisile pihk
„Idadiplomaadid lahkuvad Pekingist.“ „Naised

tipus.“ „Pärast meid kõrbetuul.“ „Kuningas Serpent armastusõigusega.“ Rasvased peal- kirjad virvendavad mööda ja ta ei reageeri. Aga õigus armastada?

Peeter Matral on palju halli juustes ja näo kortsud teavad nii ühte kui teist. Magamistoas aga valitseb ikka veel tihe vaikus ja pimedus. Ta seisatab ukسلävel ja kuulatab. Naine hingab rahulikult ja magab vist. Peeter astub mõne sammu laiale voodile ligemale, kummardab, silitab sassis juukseid, põski ja pistab käe teki alla. Pehme soojus ja rinnad libisevad peo alt läbi. Kiusatus läheb liiga suureks ja käsi otsib üle kõhu, alla, üle karvade . . .

Naine keerab end järsult ja lükkab käe ära.

— Peeter, ära ole rumal! Las ma magan! Ole mõistlik. Mis sa jändad! Lase mind ometi olla!

Nii on alati. — Sinu vanuses ei sobi enam. Tee oma poliitikat ja lase mind olla! Lase mind olla!

Ja ta tegigi poliitikat ja lasi naisel olla. Kuigi vahel tuli kiusatus . . . Aga noh, võis ju vaadata ettekandjate väljakutsuvaid tuharaid kitsais seelikuis ja piiluda rinnalõikeisse. Saab vähemalt natukenegi aseainet. Siis kuulas jälle iseenda häält ja nautis oma reibast ettevalmistamata poliitilist löögivõimet. Must kohv, paks sigaretsiuust ja unistused Toompea-toolidest täitsid paljusid õhtuid. Las siis naine magab pealegi! Linna peal klatšides aga oli ikka hea ministriproua olla küll . . .

Peeter Matra keerab vee jooksmata, peseb plommitud hambaid ja jääb siis sooja vanni ligunema.

— Kas sa juba valmis ei saa! äratab teda naise jälitav hää. Ka sellel mõnul on siis lõpp ja Marat ei ole Peeter Matrale kunagi meeldinud.

Naine keedab hommikukohvi ja Peeter püüab uuesti süveneda pühapäeva lehte. Juukserulid ei tekita tõesti mingisugust erutust.

— Meil on täna koosolek. Jään vist päris hiljaks, pomiseb mees kohvi rüübates.

— Mis koosolek! Lähete noorte tüdrukutega amelema. Küll ma juba tean! Liisa rääkis kuidas Paulil huulepulga märgid . . .

Kiunuv naisehää ei jõua kunagi Peetri teadvuseni. Ta tõrjub selle ammu enne eemale.

— Omal täiskasvanud lapsed, aga tüdrukutel

ikka järel nagu tiirane pull!

Ta oleks võinud ütelda, et ega sa Aino ise just asja ei paranda, aga sel pole mõtet. Aino kuivab ja Peeter õitseb ja nii ei lähe ja läheb ikkagi. Valitsus peab olema ja Peetril peab olema valitsus ja ta läheb välja punast bussi ootama.

Kaarel Ader lesib valimispühapäeva varahommikul veel voodis ja laseb pilgul libiseda üle trükimusta. Valimispropaganda ei võlu. Ta ei lähe hääletama, sest tal pole midagi millele hääletada. Tema maailm asub teisel pool merd ja ta ei tea enam, kas ongi üldse tege-lik.

„Meie ees oli areng Lätis ja Eestis, kus erakondlik killustumine ja minoriteedivalitsused viisid diktatuurini. Meil oli peaaegu sama erakondade killustumine . . . “ „Kekkonen ootab natuke ja . . . “

Kaarel Ader jääb mõtteis seisma. Kas meil siis tõesti pole enam tulevikku? Kas tõesti enam mitte? Ons kõik ainult sinine illusioon? Kas midagi pole enam enda määrata? Kaar- lil kipub meel tusaseks ja ta vahetab lehte.

„Eestis hukatakse 2 eestlast / Saksa allveelaevakatastroof.“

Külmad tuuled puhuvad üle maa. Kaarel Ader paneb lehe väikesele öökapi- le ja poeb sooja teki varju. Tirib üles kõrini. Uni on aga trüki- mustaga ära pestud.

Ei olnud kerge sikutada eeslit, kes surub ja- lad vastu maad ja kisub tagasi. Kaarel tõm- bab ja tõmbab. Eesel on aga ikka samal ko- hal ja naerab talle laialt vastu. Kui loll on õieti inimene?

Kaarel vaatab oma magamistoa puhast lage. Ta magab üksinda magamistoa ainsas voodis. Siin pole kunagi olnudki kahte voodit. Pole ka kunagi rohkem korraga maganud. Kaarel on lapsest saadik maganud üksi.

„Missugused on sagedase onaneerimise te- gelikud tagajärjed? Iga seemnepurskega pais- kub välja umbes 500 miljonit spermatoosid. Spermatoosidid koosnevad organismile väga vajalikest kõrgevärtuslikest valkudest. Kui me neid valkaineid kasvavast ja arenevast organismist kergekäeliselt eemaldame, siis muidugi kurname oma organismi, sest sper- matoosidide toodang intensiivistub, kuid mil- le arvel? Teiste elundite kasvamiseks vajali-

kest valkainetest võib tulla puudujääk. Organismi kurnatus avaldub väsimuses, loiduses, huvi puuduses, töötahte languses, sportlike võimete kahanemises.

Füüsilise väsimuse kõrval, mida tekitab organism, on veelgi olulisemad psüühika muutused. Pärast onaneerimist on noormees rusetud meelolus, tekib tühjusetunne . . . “

„Kirjastus „Valgus“. Tallinn 1966.“

Kaarel Ader on sündimisest saadik olnud poisimees.

Väljas süües pole kodus vaja nõusid pesta ja kolmetoaline korter on alati korras. Nii võib kaua istuda ja vaadata ja vedeleda non-stop-kinos. Vaadata nii et pärast on kiire koju.

Kaarel Ader loodab. Sellepärast istub ta järjekindlalt koosolekutel. Istub ja kuulab. Mõtleb, aga ei ütle midagi. Ei ütle kunagi midagi. Kohustusi peab siiski täitma. On istunud aastaid ja kuulanud. Võinuks üsna palju öelda, aga milleks ja kellele. Keegi ju ei kuula. Kõik armastavad oma häält, aga Kaarel Ader ei armasta. Tal on kare ja kähisev hääl. Ta armastab ainult maad, mida ta on kaua otsinud. Üksvahe istus ta pühapäeviti puukirikus ja mõtles. Jutlused vurasid kõrvust mööda ja ta mõtted jäid ikka sassi. Kiriku tihedas vaikus oli mõnusam kui paksus koosolekusuitus.

Veripunane hibiskuse õis kukub põrandale. Öitseaeg on ainult päeva-kahe pikkune.

„9. Kui Onan teadis, et see sugu ei pidanud mitte tema oma olema, siis sündis, kui ta oma venna naese juure heitis, et ta maha pillates seda ära rikkus, et ta ei saanud oma vennale sugu saatma.

10. Ja see oli Jehova silma ees paha, mis ta tegi ja tema suretas ka teda ära.“

Kaarlil on vana kirjaga piibel.

Kaarel ostab ajakirju ja ei sure ära. Ta joob tassi sooja teed enne kui palitu selga paneb.

Kui kollane buss keerab suurelt teelt ära, jäävad linna valged majahiiglased paremale. Pooleldi selja taha. Nagu vanglast saab välja. Pooleldi koristatud kollakasrohelistel viljapõlud ja rahulikult sööv lehmakari süvendab tunnet, et on teel maale, mulla juurde. Valgete püstriipudega punane puumaja rohelisel tagapõhjal paistab juba mõne kilomeetri kauguselt. Lõppev suvi kolletab sahisevaid kase-

lehti ja ploomid kukuvad, üle küpsed.

Maalt linna poole vaadates tunneb rahu. Nagu vaataks elu kõrvalt. Puhas õhk vabastab hinge linnatänavate matvaist autogaasidest. Tuul saputab kartulilehti. Muidu jääb alles ainult tuulepuhangute kohin ja maa mullane vaikus. Ristikurohu roheline küpsus tungib läbi õhukese lamamistooli.

Suvi saab ka seekord täis.

Lapsed mängivad liivaga ukse ees. Ellen neelab õhku. Juhan ei tulnud seekord maale. Ta pidi nii palju sel suvel tegema. Polnud aega.

Varsti ärkab August Tuurik sügislaigulisil pühapäevahommikuil ja väljas on külm — kuigi mitte veel. Ta tõuseb alati vara, sest tal pole hommikuti und. Sagedane kusetung ei anna unenägudele eluvõimalusi. On kavatsenud arsti juurde minna, aga senini pole sellest midagi välja tulnud. Õllega peab ettevaatlik olema. Kui ära unustab, võib täitsa kinni jääda. Ei jää sellepärast palju aega muuks mõtlemiseks, mõtleb August Tuurik. Igal vanusel tuleb oma needus. Ka seitsmekümneaastastel. Varahommikul käib August Tuurik surnuaial. Viib lilli, kastab lilli ja viskab ära närtsinud lilled. Ta on kümme aastat käinud pühapäevahommikuti surnuaial. Ta ei tea enam, mis on lein, aga elu jääks tühjaks, kui ei läheks. Algul ei läinud ka söögitegemine. Jäi kõhnaks. Siis ostis raamatu ja nii on kümme aastat söönud oma sööki.

Memuaaride must kaustik lebab kirjutuslaua alumises sahtlis. Igal pühapäeval võtab ta selle välja et alustada ja paneb tagasi: lehed tühjad, puhtalt valged. Keedab kohvi ja õõtsub kiiktoolis. Kiiguks veel üsna kaua, kui ei peaks välja minema: koosolekule. Peaasi, et nad õlut ei paku. Homme on ka päev, kuigi päevad mööduvad järjest aeglasemalt.

Neljas mees, kes ärkab sel pühapäevahommikul, on Paul Süda. Pruunil ukse valge knopkaga kinnitatud silt: EI SOOVI LEHTE. ÄRGE HELISTAGE! Paul armastab hommikuti kaua magada. Nüüd, kui lapsed enam seljas ei ratsuta, saab üsna kaua lesida. Kui jaksaks, roniks üles. Läheks elutippa ja vajutaks raadio peale. Aga milleks? Midagi ei juhtu. Igal juhul mitte nii nagu Paul Süda tahaks. Palju kergem on elada ilma lehtedeta ja raadiota. Kahju, et

postkasti ei saa sulgeda — siis ei tuleks kirju ka. Nii nagu näiteks see kutse tänasele valitsuse koosolekule. Televiisor rikub silmad ära, rääkimata labasest sisust. Sõprade poole pole enam mõtet minna, juttu ajada niikuinii ei saa.

Paulil on sinine vatitekk ja helesinised ööriided. Ta naine magab punase vatiteki all ja roosas öösärgis. Abiellunud lapsed pole juba kaua enam kodus maganud.

Paul naudib vaikust ja ootab pensioni.

Kui saaks Liisa üles kohvi keetma. Liisal on hea kohv ja enne koosoleku pikka istumist kuluks ära. Liisa aga magab roosas öösärgis. Noorpõlves kirjutas Paul luuletusi kohalikus lehes. Temast oleks võib-olla tulnud luuletaja, kui naaber poleks meelitanud kandideerima valimistel. Aastad on kihutanud mööda. Poliitika mõtet ta enam ei otsi. Ei loe ka sellepärast enam lehti. Luuletuste mõtted oleksid püsinud. PAUL SÜDA. „KOGUTUD KIRJUTAMATA LUULETUSED.“ NELJAS KÕITES.

Viimaks tuigerdab pooluline Liisa kööki ja kohvilõhn meelitab ka Pauli sinna.

Pühapäeval Paul kohvi jõi, mida Liisa köögist välja tõi.

On need read täna kirjutatud, või on need Pauli esimesed? Algas ja lõpp viivad kokku. Kohvi kuumus põletab.

Sel hommikul ärkavad veel kuus eesti päritoluga meest. Ühel neist on aga palavik ja kõht lahti.

Aadu Hummel torkab valge paberi kirjutusmasinasse ja nobedad sõrmed trükiivad tähti. Must masin on aastakümnete jooksul sülitanud välja sadasid memorandumeid, ringkirju, protokolle, aruandeid, õnnitluskirju, korjanduskirju, meeldetuletuskirju, igasuguseid kirju. Täna ainult lühike päevakord:

1. KOOSOLEKU RAKENDAMINE.
 2. PRESIDENDI ÜLEVAADE.
 3. VÄLISMINISTRI ÜLEVAADE.
 4. HARIDUSMINISTRI ÜLEVAADE.
 5. KOHAL ALGATATUD KÜSIMUSED.
 6. LÄBIRÄÄKIMISED.
- PÄRAST KOHVI J.M.

Suur tuba suure ümmarguse pruuni lauaga on tühi, kui Aadu Hummel jaotab kümme päevakorda istekohtadele vastavalt. Must proto-

kollikaustik presidenditoolist vasakul. Keset lauda õllepudelid ja karsklastele vurtsjooke. Kõik peab olema perfektselt korras ja valmis. Aadu Hummel keerab külmaveekraani kinni. Ta toob veel ühe tooli tagaost, sest võib-olla tuleb ka Juhan Pesa.

August Tuurik lükkab raske ukse lahti ja kollistab jalgadega nagu tahtes märku anda, et keegi tuleb sisse. Väljas puhub kõva tuul. Üsna mõnus on seinade vaikusse tulla. Ta kahmab peast kulunud halli kaabu ja riputab mantli suurte liigutustega riidepuule. Siis aga kiiruga klosetti. Võib-olla peaks siiski arsti juurde aega tellima.

Kui August Tuurik aeglaste sammudega koridori tagasi astub, kostab juba kaugelt Peeter Matra valju hääli ja jutt nagu tavaliselt lai.

— Kuule Paul, pane tähele, varsti läheb madin lahti! Asi on käigus. Diviisid voolavad juurde. Mis ma ütlesin sulle! Lahti läheb ja ameeriklased teevad asjad ometi sirgeks. Meie asjad ka! Ja siis tuleb mul ja sul ka seal ohjad jälle pihku võtta. Mis ma ütlesin! Kord istume jälle Toompeal. Meil on olnud kannatust ja ameeriklased võidavad!

— Kas ikka võidavad? Ma arvasin, et nad ainult Vietnamis . . . ? Aga ma ei jälgi nii täpselt ajakirjandust kui sina, Peeter.

— Mis, ajakirjandus! Mul on otseinformatsioon. Suured asjad on käigus. Lõpu algus ja kõik läheb edasi!

Lõpu algus? See kõlab nagu luuletuse pealkiri. Momendil ei suuda Paul end veenda, kas luuletus peaks olema rõõmus või pahaendeline.

Nad astuvad üle läve koosolekutuppa. Nende järel sõrgib vaikselt August Tuurik.

Koosolekusaal ootab järjekordset koosolekut. Seinad on hallid.

— Tere Aadu! Oled valmis nagu alati.

Peeter Matra näitab plommitud hambaid ja torkab käe energilisele Aadu Hummelile pihku.

— Näe, siseminister, esimene nagu kord ja kohus.

Aadu Hummel teretab kiirelt ja liigub plastiliselt. Käsi Paulile pihku ja siis veel August Tuuriku kuivetanud kätte. Peeter Matra süütatab sigareti.

— Kas kõik tulevad ikka? Täna on meil nii

palju tähtsat arutada. Kuulsin just, et ameeriklased on täna hommikul punastega ägedaid õhulahinguid pidanud. Vist neli Mig'i tõmbasid alla.

— Küll tulevad. Kõik on saanud kutsed.

Aadu Hummelil on kiire tahatuppa pabereid korraldama.

Eeskojast kostab jälle lohisevaid samme ja viivu aja pärast ilmub nähtavale vaikne Kaarel Ader. Ta teretab kähinal ja istub nurka, süvenedes prantsuse pildiajakirja.

— Kutsusin Juhan Pesa ka täna siia, tulevad korraga sõnad Aadu Hummeli suust avatud tagatoa uksest. — Olime otsustanud ju enam-vähem, et ta tuleb kaasa tõmmata. On tubli töömees ja läbi ja läbi patrioot. Mõtleb küll mõnikord natukene imelikult, aga küll me õpetame välja. Ta on ikkagi tuntud ja nimi juba!

President jääb täna hiljaks, sest teel pistis üle südame ja vasak käsi kippus natuke kangeks. Ta peatus pargis ja võttis keele alla kaks nitroglütseriini. Aastad läksid ja ta oli sunnitud tunduvalt aeglasemalt kõndima. Püüdis mitte ärritada ja lõpetas koosolekud võimalikult vara. Nii elab kauem ja president peab kaua elama.

Koosolekutuba on juba rahvast täis. Kõik istuvad ümmarguse laua ümber. Ta käib ringi ja annab igale ühele kätt.

— Tere!

— Tere, tere!

Valitsus on kokku tulnud ja koosolek võib alata.

— Hakkame peale, ütleb president. — Sõna on mul endal ülevaateks.

Pärast võiks restorani minna, mõtleb Peeter Matra. Peale kuiva koosolekut tahaks naisi näha. Valitsus koosneb ainult meestest . . . Keegi aga ei kannu punast lipsu.

Kaarel Ader laseb pilgul libiseda üle paberite ja vajub siis jälle kõssi. Kui liiga pikaks ei lähe, jõuaks veel kinno.

Aadu, kurivaim, on ikkagi õlut ostnud. Pudelid poleeritud laual ja vist veel muudki. Ei tohi palju juua! August Tuurik kardab valu.

Täna istub kümme meest ümmarguse pruuni laua ümber, sest ühel on kõht lahti ja üks on väljaspool koosseisu juurde tulnud. Kümme päevakorda ootab nende ees ja nad vaevalt silmitsevad neid. Juhan Pesa istub peaaegu

presidendi vastas, teistest natuke tagapool, lauast eemal.

— Olukord maailmas ei ole pärast meie viimast koosolekut muutunud. Eeldused jätkuvas tegevuseks on seega ikka samad. Meie nõue iseseisvuse taastamisele püsib ja me esitame seda korduvalt ja tungivalt ja . . .

Ja Juhan Pesa kaotab kuulates jutulõnga. Olukord ei ole muutunud ja nõue püsib. Eks sellepärast nad siin istuvad, et ei ole muutunud. Muutma peab, varsti ja ruttu. Iseseisvus on vabadus ja vabadust pole vaja taastada. Tuleb kätte võita! „Sa oled kutsutud ja seatud“ kumiseb siis kuskil ajudes. „Nii on määratud“! . . .

President räägib aeglaselt ja üksikasjalikult oma suvisest välismaareisist.

— Kontaktide tulemusi ei ole veel praegusel momendil võimalik täiel määral hinnata . . .

Paul Süda jälgib poolikult monotoonset ettekannet. Ilusa ilmaga oleks võinud minna jalutama, aga Liisa poleks võib-olla viitsinud.

Aadu Hummel lehitseb kärsitult masinal kirjutatud ülevaadet. Lisab siia-sinna mõned märkused. Kui ta natuke rutem . . . ?

Veidi päikest valgub siniste kardinat vahelt läikivale lauapinnale. Mitte tolmu kübetki ei leia siit. Perfektne.

Presidendi suust tulevad sõnad üksteise järel. Kas on veel alles ütlemata sõnu?

Luuletaja Juhan Pesa kirjutab hanesulega:

„Ma olla tahtsin kirstus
sinimustasvalges
ja kuulata neid ütlemata sõnu.
Nüüd igas poes
ja igal mehel
värvid
ja suu on sõnu täis:
suuri väikseid sõnu,
väikseid suuri sõnu,
ainult sõnu,
sõnu,
sõnu.
Mulle sõnad otsa said.“

Aga Juhan Pesa ei olnud luuletaja. Kümme tõsist nägu ümmarguse laua ümber ja ainult ühel neist liigub suu.

Juhan Pesa ei olnud luuletaja. Paul Süda luu-

Öllepudelid peegeldavad nägusid. August Tuurik kardab pudeleid.

Aadu Hummel vahetab lehti. Tõstab tempot. Miks ei ole siin naise? James Bondil oleks olnud. Ilusad vormidega naised. Aga koosolek pole veel lõppenud.

— Viimase aasta jooksul on Ameerika strateegilised positsioonid tunduvalt nihkunud . . .

— Aga meil pole enam aega! Jumala pärast, meil pole enam aega. Kas te siis ei mõista, et oleme hiljaks jäämas? karjub Juhan Pesa otse üle ümmarguse poleeritud laua.

— Ole vait! Vait! Vait! Vait!

Pilkude viha sunnib ta uuesti vastu seina.

— Aga Eesti? Kas Eesti ka mitte?

— Eesti on teisel pool merd, sosistab tundmatu.

— Peame asuma meile määratud positsioonile üldstrateegias. Võitlus on globaalne, on alati olnud globaalne, jätkab Aadu Hummel, laskmata end segada.

— Peame . . . pea . . .

Sõnad venivad kakskümmend viis aastat edasi.

Eeskojas ripub nagis kümme ühesugust musta mantlit ja kümme puuvärvi keppi. Nii mantlid kui kepid on märgitud: HÄSSELBY EESTI VANADEKODU.

Aadu Hummel veab väriseva sõrmega ridu, et kaotatud järke üles leida. Tal on vähe juukseid ja needki lumivalged.

Nad istuvad kümnekesi ümmarguse pruuni laua ümber. Kössi vajunud kuivanud kogud. Kõik vaikivad. Mõni üksik kõhatus segab rahu. Aadu Hummeli huuled tõmblevad. Sõnu ei tule. Ta otsib neid.

Kolletanud tapeediga seintel ripuvad maalid: kõik portreed, muist habemetega, muist ilma juusteta, muist prillidega. Nurgas püsti lipp. Laual põleb kolm küünalt ja teetassid on pandud iga istuja ette. Küünlaleekide rahutus on ainsaks virvenduseks toa vaikuse pinnal. Põrand paistab väga kulunud aga puhas. President sirutab korraks teetassi poole, aga käsi ei taba seda ja tõmbub siis kärsitult kössi tagasi.

Peeter Matra süütab kohmakalt väriseva suitu, aga peab selle kohe kustutama, sest kõhahoo ei lase. Kortsud ta näos tuletavad meelde küntud põldu. Kui siiski jooks veini, ainult ühe väikese klaasi . . .

Piibli kaaned on väga kulunud ja Kaarel Ader ei näe enam lugeda. On ainult kaasas. Nagu kindlam siis. Kinokas ei käinud ta enam juba aastaid tagasi. Kirikus küll, kuigi ei kuulnud, aga ilus oli vaadata. Ja nagu vaheldus. Saab vanadekodust korraks välja. Mitte, et seal hea olla poleks . . .

August Tuurik võinuks nüüd rahuga õlut juua, aga õlut pole enam kaua koosolekutel olnud. Süüa saab vanadekodus ja seal pole õlu lubatud. On ära unustanud, kuidas süüa tehakse, kuigi ka ise kunagi . . . Hea, et ikka opereerisid. Üheksa ähmast kogu istub ta ümber ja alles on täielik vaikus.

All pargis pingil istub Liisa ja ootab Pauli, et koos jalutada allmaaraudteejaama. Nad ei sõida teistega koos vanadekodubussiga. Neile ei meeldi see buss. Pole kunagi meeldinud. Isikupärasus kipub selles kaduma.

Laua ääres nõjatub veel neli väsinud pilku, kohusetruult suunatud sõnu veerivale Aadu Hummelile.

— Pea . . . peame . . . peame jätkama võitlust õiguse eest, sosistab ta lõpuks ja vaikib. Lipp nurgas tuhmunud värvidega on õige ja sama mis kakskümmend viis aastat tagasi. Presidenti pole ma varem näinud ja Juhan Pesa ei viibi siin. Õuest tuleb veel valgust läbi pleekinud siniste kardinat.

— Aasias on ligemal ajal ette näha suuri poliitilisi muudatusi, raporteerib Aadu Hummeli energiline hääl kahekümne viite aasta eest.

— Aga nii ei saa! Kas te siis tõesti ei mõista, et peame midagi tegema? Aeg jookseb meil käest.

Juhan Pesa seisab püsti ja räägib kõva häälega. Kõrvalistujad püüavad teda vaigistada ja varrukaid pidi toolile tõmmata, aga ta rabeleb end lahti.

— Praeguses lukustatud poliitikas peame ise midagi ette võtma. Kas te siis tõesti olete unustanud Vabadussõja ja iseseisvuse väljakuulutamise sünnitusvalud? Ma olen valmis igal hetkel Helsingisse sõitma ja läbirääkimisi alustama neutraalsel pinnal . . . ja ta vaikib uuesti.

— Võib-olla peaks kutsuma politsei, arvab keegi. — Ta on hull, on tõesti hull.

Nii rahulik oli suvel maal väikeses punases majas valgete triipudega. Miks ta ei jäänud Elleni ja laste juurde? Aga ta on seatud ja

kutsutud. Ta peab. Miks peab just tema Kogatale?

— Teeme väikese vaheaja, soovib Aadu Hummel. — Siis võime omavahel edasi arutada. Kohvi peaks ka juba valmis olema. Õlu laual neile, kes soovivad. Ja meil on kapis veini veel alles. Hea mark.

Pudelid ilmuvad lauale lisaks endistele, soe kohv ja jutusumin tõstavad meeleolu. Ka veiniklaasid klirisevad kokku lüües.

Juhan Pesa mõtleb, vaikib, ja siis ei mõtlegi enam.

Tuju võtab hoogu, tõuseb, keerutab, kisub kaasa.

— Aadu, miks sul tüdrukuid pole? naljatab Peeter Matra, tõstes jälle klaasi.

— Kõike saab, kui tahab, vastab Aadu Hummel ja kaob välja.

Sigaretisuits seguneb kohviauruga. Põsed läigivad veinirõõmsalt.

— Tüdrukud, hüüab korraka Aadu Hummel ja üllatunud pilgud näevad teda kolme naisega uksele.

— Can-can, tuleb kohe, lisab Aadu agaralt ja pühib tassid kandikule.

— Lauale, näitab ta tüdrukutele kindla sõrme.

Grammofoniplaat tiirleb ja muusika saatel lehvivad seelikud. Valged kintsud, punased seelikud, mustad pitspüksid. Kõik tiirleb, pöörleb ja pead käivad ringi.

President vaatab hämmastunud ja näeb kõike läbi kardina.

— Kiiremini, rohkem! hüüab keegi. Teine plaksutab. Veinipudelid veerevad põrandale ja klaasikillud lendavad laiali.

— Püksid, püksid maha! karjub Aadu Hummel ja kuulekad tüdrukud võtavad kärvesti püksid jalast. Häbi on kadunud, tants keerleb metsikult ja sugu vaatab otse näkku. Kutsub häbitult. Seelikud lehvivad ja punaste trippide kontrast põletab veriselt valgelt musta.

Ärrituslained tõusevad üles-alla.

President võtab nitroglütseriini. Võtab kaks veel. Ta näeb ainult musta ja punast ja häbi ei valeta näkku. Õhk saab otsa. Rinnus põleb valu. Raudne rusikas pigistab südame ümber. Vasak käsi jääb tuimaks.

Jalad lendavad üles-alla ja ringi. Laud hüppab ja laual hüppavad tüdrukud.

Õhk on otsas. Külma hige voolab otsaesisele ja elu vahutab välja hingetorudest.

President kukub otseli ümmargusele pruunile poleeritud lauale.

Külm äratus peatab grammofoni. Tüdrukud jooksevad toast. Põrandal purunenud veinipudelid ja kolm paari musti pitspükse.

— Ambulants! Ambulants! karjatab Peeter Matra.

Läbilõikavate sireenide saatel kihutab ambulants läbi linna. Aga president on surnud. Kennedy oli ka surnud.

Surmvaikus valitseb toas ja laua ümber istub kaheksa kahvatut meest, kui Aadu Hummel tuleb tagasi. Põrand on jälle laitmatult puhas. Kõik piinlikus korras. Kaarel Ader ei kannatanud korralagedust.

— President on surnud. Ta oli surnud juba siin.

— Aga me peame edasi minema!

Juhan Pesa tõuseb püsti.

— Me peame.

— President on surnud. Elagu president!

Aadu Hummel surub Juhan Pesa kätt. Kõik nad suruvad tema kätt, väljaarvatud see, kes on kodus ja kellel köht lahti. Ja keegi neist ei taha surra. Mitte veel. Aga üks peab surema.

Tõsisel kainestusel moodustatakse uued aktid, koostatakse läbirääkimiskutsed ja kavanadatakse tegevust.

— Sõidan homme Helsingi koos Aaduga, et ettevalmistusi teha ja pinda sondeerida, teatab president lakooniliselt.

Viimasena lahkub Aadu Hummel ja kustutab lambid ning lukustab ukse. Trepil jõuab ta presidendile järele. Õhtusel tänaval kihutavad autod.

— Peame leinakuulutused veel homme koostama, lisab Aadu, kui president astub tänavale, et üle minna. Seekord ei vaata ta kõrvale, sest näeb end juba Helsingis.

Ambulants lõikab sireeniga läbi linna.

— Surnud, konstateerib valvekorra arst ja kannab raamatusse: Juhan Pesa, õnnetu inimene.

Ajalised koordinaadid:

Kuum ja vaheldusrikas 1967. a. kevadsuvi. Kanada Föderatsiooni centenniali pidustuste ettevalmistamise rõõmus elevus. Kuninganna Elizabethi meelirahustav külaskäik Ottawasse ja president De Gaulle'i erutav visiit Montreali. Expo '67 avamine — sinna tulvavad inimiljonid, vaatama viimaste aastate inimloomingu saavutusi. Kogemus: suurepärase organisatsiooni, viimistletud planeerimine, julgelt modernne mõtlemine. Expo perspektiiv: usk inimese loovasse võimesse, usk inimese võimesse areneda ja muuta senikehtivaid olukordi, arusaamasi ja tõesid, usk evolutsiooni, usk tulevikku. Eestlaste osas: Eesti Ajaloo Konverents Torontos — ajaloolaste seisukohad kontra katsed määritleda sumerlasi eestlaste esivanemaina.

Ruumilised koordinaadid:

Kuus kunstnikku kes on elanud ja töötanud mitmes maailmaosas, mitmes riigis ja mitme rahva hulgas: Rootsi, Saksa, Taani, Prantsusmaa, Mehhiko, Soome, USA, Venetsueela — ja lõpuks kõik kokku Kanada. See on hukutav hulk inimlikke ja kunstilisi kogemusi, mis paiknevad nende ateljeede seinte vahel. Kogemused, mis on tähelepandavalt vastupanuvõimelised nendele mõjudele, mis kiirgavad New Yorgi võimsast kunstikoldest Toronto sfääri. Kanada kunst on iseseisev niivõrd kui tänapäeval üksikute rahvaste kunst üldse iseseisev saab olla: see on intellektuaalne ja radikaalne. Toronto-eestlasi pole nende ruumilis-ajalised kogemused lasknud liituda samase suunaga.

Inimlikud koordinaadid:

Empiiriliste tõdemuste tulemus: radikaalsus, mis ei eita inimlikku soojust, intellektuaalsus, mis eitab ühesuunalisi tõesid, spontaansus, mis ei eita valitud detaile, emotsionaalsus, mis ei eita korraldavat intellekti. Loobumine traditsioonilistlikust mõtlemisest, representatiivsest kunstimõistmisest, klišeelikust motiivistikust. Intensiivne otsimine, järjekindel töö, vaimne aktiveet mitmel alal, tehniliste võimaluste avardamine, mitmesuguse meedia kasutamine — kõigile iseloomustavaiks omadusiks.

Kunstilised koordinaadid:

Viimaste aastakümnete kestel toimunud dramaatiline areng kunstimaailmas on loonud selguse vähemalt ühes küsimuses: kunstilooming toimub üheltpoolt deskriptiivset ehk kirjeldavat, ja teiselt poolt kreatiivset ehk loovat liini mööda. Kirjeldavalt töötav kunstnik kasutab oma oskust ajalooliselt väljakujunenud viisil olemasoleva, objektide-maailma edasiandmiseks, tahtmata või suutmata seda oma teoses transformeerida või leida selles mingit uut seost. See on suund, mis on selgelt konservatiivne, kuna kasutab väärtusi, mis eelmiste generatsioonide poolt on põhjalikult välja selgitatud ja mida käsitamaks ei ole enam põhjust pikemalt peatuda.

Kreatiivselt töötavad kunstnikud on oma loomingus pidevalt põletavate probleemide ees kas või juba sellepärast, et uuel, loodaval kunstil puudub ajalugu kuigi esimeste abstraktsete teoste loomisest varsti möödub 60 aastat. Seega jääb üle võimalus seisukohtade selgitamiseks dialoogi näol oma kaasaegsetega, nende ja enese kogemuste võrdlemine, sest muidu jääks kunstnikule loomingu aluseks tema isiklik ja seega ühedimensiooniline kogemus. See dialoog ei pruugi välja lülitada abstraktseid ekspressioniste, ei ka mitte op- ega popkunstnike taotlusi, kuna need on üheltpoolt taotlenud emotsionaalset vabanemist, teised visuaalset

irreaalsust ja kultuurikriitikat, mis on kaugel tagurlikust motiivi-objekti kujutamisest.

Moodse maalikunsti võimsalt tuikavaks impulsiks on olnud avardunud arusaamine valgusest ja ruumist. On küsitud, kas on võimalik ruumitu valgus ja valgusetu ruum, kuidas funktsioneerib kontsentreerit valgus ruumis, kuidas hajuv, kas saab ruumi kujutada ühedimensiooniliselt? Vastused neile küsimusile on antud reas kunstiteostes, mis on aktsepteeritud inimlikku teadvust täiendavate fenomeenidena ja millistest raske ei olnud teha järeldust, et kuigi abstraktne kunst on individuaalse kogemuse tulemus, ulatub see siiski enam kui ükski teine suund laiendama üldinimlikke tunnetusmõisteid.

Seega on jõutud arusaamisele, et kuna kunstnik ise on osa kõiksusest, siis on ka see, mis ta teeb osa kõiksusest — aga see moodne panteism ei vii kuhugi, kuna selle mõttekäigu abil on võimalik kõike õigustada, tuleb mõtelda edasi ja väita, et kuigi kunstnik on osa kõiksusest, siis on ta ometi individuaalne tervik ja sellisena vastutav oma tegevuse eest. See vastutus ei ole mitte ainult moraalne küsimus, vaid ka kunstiline ja intellektuaalne — kuid see õigustab teda kasutama ka talle individuaalselt sobivaid elemente: ilusat juhuslikkust, improvisatsiooni, kogemata leitud detaile. Seega muutub pind maalimise eelduseks-põhjuseks ja see, mis maalil sünnib, peab sündima lõuendi pinnal ja mitte selle ees või kusagil kaugemal. Optiline töö muudetakse sellega füüsiliseks tööks — uueks plastiliseks kogemuseks, mille kaudu avalduvad siserefleksioonid, milliste esiletoomiseks senini vahendid puudusid.

On jõutud arusaamisele, et maalimine on primäärselt värviga ümberkäimine — värv on oma olemusest laetud assotsiatsioonidega ja psühholoogiliste mõjudega, seega jätkub kunstiteose loomiseks kui maali pind täita õieti valitud värvidega — ja seejuures on päris ükskõikne kas seda tehakse kiiresti või pikaldaselt, impulsiivselt või mõtlilikult, geomeetriselt või biomorfelt.

Peetakse vajalikuks, et kunstnik oleks end vabastanud eelarvamustest ja kuivanud ideedest.

Abel Lee

Viieteistkümneminutilise autosõit viib mind Torontost Maple'i nimelisse asulasse, mis näib olevat värskeltrajatud villade rajoon. Ka Abel Lee ateljee-elamu mõjub uuena ja tema keldrikorrusel olev ateljee otse keemiliselt puhtana. Kord valitseb materjalide ja töövahendite riiuileil, töölaudadel. Seintel paar raamistest teost. Kunstnik tutvustab kõigepäält uut ala millega alles lühemat aega on töötanud: puukollaazi, kus kasutab puuvorme ja -toimet ning nende kombinatsioone figuratiivsete kujundite saavutamiseks. Näilise mänglevuse ja kergusega — mille taga on siiski kiire otsustamisvõime ja maitsekindlus — suundutakse vaatleja mälus talletunud assotsiatsioonidele, nende aktiveerimisele kollaažitehnikas peituvate vihjete kaudu — mis on midagi hoopis uut eesti kunsti piirides. Kunstniku pea-alaks on siiski monotüüpia, ateljeeji on sisustet vastavalt selle tehnika vajadustele.

Mitmes suuruses valmislehed on laudadel hunnikus — neid võib arvata paarile saajale ja neid üksteise järele staffeleile tõstes avaneb maailm, kus valitseb õhkuv värv, liigestet vorm ja täiuslikkuseni väljaarendet tehnika. Sisuline ideerohkus, mis ei karda vaheldumisi käsitada figuratiivset ja abstraktset. Otsustavaks komponendiks eluvaatlus ja selle transformeerimine pilttervikuks, lihtsustamine, dimensioonide muutmine, kindel rütmitunne. Elavad pinnad liigestet komplement-

värviliste sisselöökidega, figuurid tihti antud mustalt lainetava kontuuriga — inimolemuse piiritlemine kosmilisvärvilisest ruumist. Tugevad loominguksed impulsid — spontaanne ja emotsionaalne, siiski käevalitsemise kaudu vaimne valang plaadile ja sealt paberile. Kunsti ja elukogemuste vastandamine mis puhuti üleneb vabastavaks elamuseks.

Materjalid on uurimise all — kasutatakse litograafilisi tinte, lakke, alusena klaasi, metalli, plasti, foliot otsides sobivaid vahendeid võimaldamaks elamuslikkuse kiiret ja spontaanset esilepurset. Saavutused liituvad Jaan Grünbergi pärimusse olemata temast olenevad, pigem viimase tehnika iseseisev edasiviimine modernses vaimus. Suurtes formaatides palju julgust ja kindlust, suveräänset teostamisvabadust, elamuslikku sihiasetust.

Inimene omaette, kunst omaette — oleva terviklikkuse tunnetamine.

Elu on elu ja kunst on kunst.

Et olla osa tervikust, et mõista tervikut, et luua tervikut.

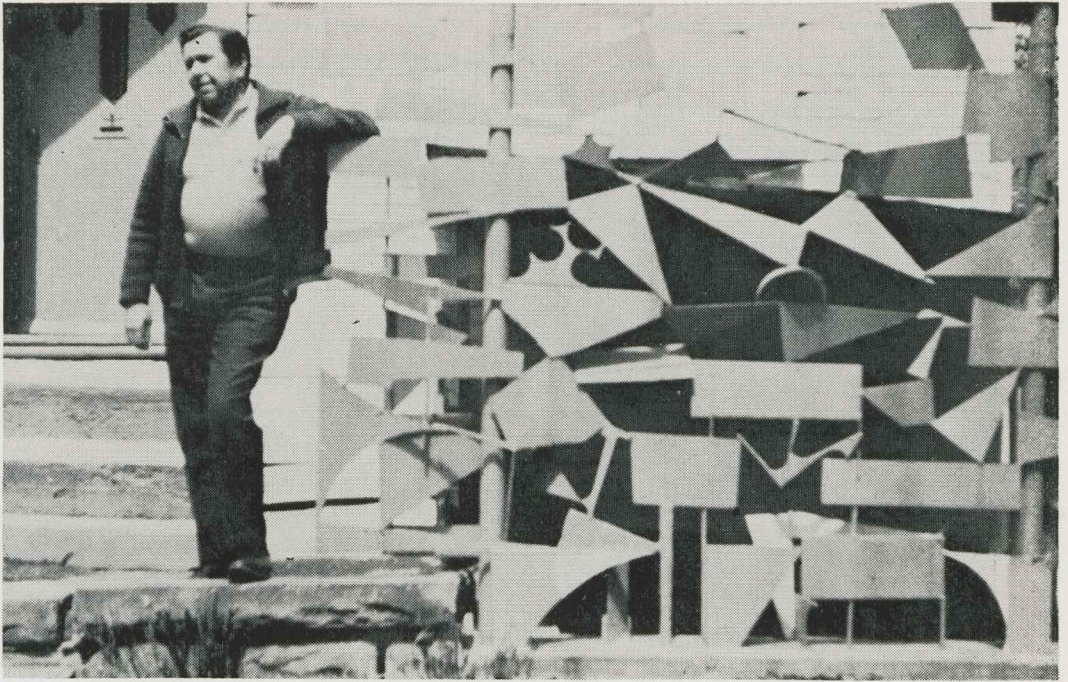
Elav, kõikuv, otsiv, eksiv, leidev kunst.

Elav, mõistev, kahtlev, mõtlev, leidev inimene.

Lembit Rand

Päike kõrvetab madalate majade ja põlispuude vahelisel tänaval. Jalutan pikkamööda mänglevate laste seas otsides pilguga juhutatud majanumbrit. Ühe tavalise inglise koloniaalstiilis maja ees näen keevituskulptuure, see peab olema kunstniku elamu. Kohtan esimest korda Lembit Randa — maalijat, kes on õppinud ja töötanud Tartus, Kopenhaagenis, Stokholmis, Pariisis ja Mehhikos. Ta mõjub soome-ugrilikult tõsisena, kõneleb aeglaselt, esineb pretensioonitult, kuid ma märgin vaikselt iseeneses, et ta esitab väga originaalseid mõtteid mis nagu pikkamööda ja nagu raskepäraselt kusagilt sügavalt kerkivad, aga lõpuks lõöva selgusega suu ees seisavad.

Kaks ruumi on sisustet elamiseks — kolmas, suurim, on ateljeeks. Seintel viis-kuus valmis maalingut, osa ateljees seinte ääres, staffeleil suur lõuend abstraktsiooniga maastikust sinistes ja violetseis toonides mille juures kunstnik on viimased kuud töötanud. Kõik kokku võib-olla kakskümmend maalingut — ja see vihjab

kunstniku pikaldasele ja kaaluvale töötamisviisile.

Realiteedist lähtuv kunst: maastikud, linnamotiivid, vaikelud mis transformeeritud laiapinnalisteks rahulikkudeks konstruksioonideks, mis surutakse ruumi nii, et need ei tundu enam konstruksioonidena. Kubismi järelmõju, mida püütakse tasandada pehmetooniliste valguse ja varju vahekordadega. Pinnalahendust viiakse märkamatult edasi ruumilahenduseks.

Värv hoitakse tonaalsena, maaling teostatakse kas soojades pruunides või külmades sinistes toonides. Värv on karge, sel puudub formaalne ilu olles rohkem soomelikult raske ja tõsine, ta hoitakse rahulikuna, kuna peab väljendama korraga pinda ja ruumi — seega probleem, mis eeldab puristlikku lähenemist. Värv kui valgus, värv kui vari, värv kui ruum — mitte kui valguse, varju ja ruumi illusioon.

Et olla aus.

Et olla maalija.

Et olla professionaalne.

Peeter Sepp

See mõjub rohkem töökojana kui ateljeena — seinte äärtes riivilitel on tööriistu, värvipurke ja õlipudeleid parajas segaduses, keset ruumi on suur laud millel toimubki maalimine. Kuid ateljee laieneb teistesegi keldriruumidesse mis kunstnikul võimaldab minna ühe töö juurest teise juurde. Peeter Sepp on arhitekt kes kümme aastat on maalinud saades selleks esimesed impulsid arhitektuuri-ülikoolis. Kuid vastupidi arhitektitöö eksaktsusele alustas ta maalimist action-paintingu vaimus, suureformaadiliselt, spontaanselt, jõuliselt. Mõningad sellelaadilised maalingud on säilinud: värviga on antud laialt ja vabalt liikuvad suunad ja pinnad, nende vahelisest pingest peab tekkima elamuslik julgustus iseenesele ja vaatlejale, vabanemine. Näilise muretusega on saavutat otsene ja vahenditu väljendus, temperamendi väljaelamine voolavates, sisemist tasakaalu omavais vormes ja toonid hoitud soojades värvides.

Sellejärel on tegelnud kollaažiga, kasutades värvi, riidet, paberit ja muid värvilisi materjale, mis on esile kutsunud tugevama konstruktiivsuse, aga ka struktuuri-vahekordade mõistmise.

Viimase perioodi tähis: tunnetus, et jõulikkus ei asenda peensust! Sellest vajadus

leida subtiilsemaid väärtusi, jõuda lüürilisema, tundlikuma värvi ja vormini. Selles suunas valminud rida suurekaustalisi maalinguid masoniidil — valitsema on tulnud tumedad toonid, värvikate on muutunud õhemaks, pesemistehnika annab tundlikult unistuslikke tulemusi, poeetilisem meeleolu on saavutat pehmelt sulavate ometi kontrollitud vormide ja joontega.

Spontaansus on jäänud kuid on toimunud pehmenemine, värv on muutunud tundlikumaks, kontseptsioon isikupärasemaks, mille arenguvõimalusi võib aimata. Peeter Sepp on rahulikult ja sihikindlalt töötav maalija.

Modernism, mida kannab intelligents, temperament ja mõtlilikult saavutat kogemused.

Osvald Timmas

Sajab kergelt vihma, kui Osvald Timmas sõidutab mind autoga Toronto südalinnast oma elamusse. Sõit läheb pikkamööda, sest tänavad on täidet tööd lõpetanud kojusõitjatega. On päris nauditavalt kosutav istuda tema elutoas ja vaadelda seintel rippuvaid meisterlikke akvarelle. Need kõik on suures formaadis, hästi raamitud ja igaüks omamoodi akvarellikunsti pärl. Mismoodi on jõutud sellise tasemeni? See selgub mitmes ruumis sisustet ateljees — Timmasegi ateljee asub keldrikorrusel mis on varustet tulevalgel töötamiseks — kus on jälgi läbi-tehtud tehnilisest ja mentaalsest teekonnast. Matk on alanud traditsioonilises vaimus teostet maastikkude ja sadamamotiividega, siis on järgnenud ujuvale akvarellitehnikale üleminek figuraalseis motiivides. Edasi akvarellituubiga joonistamine märjale paberile: veemotiivid, vee kui mateeria omaduste väljaselgitamine, värviaine kasutamisevõimalused. Süstemaatiline mõtlemine, selle lõppaste: tehniliste võimaluste kaugeleulatuv avardamine, hoopis uute võtete leiutamine.

On töötanud ka õlis luues sürrealistliku kallakuga mälupilte lihtsaist, kompaktsist motiividest. Enese võimete proovimine teises materjalis. Vaheldus, mida iga kunstnik vajab.

Osvald Timmasel on ateljees laos ligi tuhat akvarelli, see on haruldane intensiteet ja järjekindlus töötamises. Kunstiline kontseptsioon on selgunud, intellektuaalne

pingutus on läinud rööbiti maitse arenemisega, peen arusaamine kunstiteosest ja seda moodustavaist põhilistest printsiipidest. Enesetundlikkus, mis leiab väljenduse kättevõidetud tehniliste vahendite kaudu. Viimastel on kunstniku loomingu suur osatähtsus: värvid on purkides valmis sulatatud, paber kaetakse sulavate värvidega, kasutatakse muid elemente, võrku, metallitükke, riidet, paberit. Akvarellilikud pinnad vastandatakse struktuuriga, tühemikud saavad detailse sisu, formaat kaetakse biomorfsete elementidega, vorme lastakse hajuda ja koguneda, liikumine, mida korraldab ja valitseb teose sisemine loogika. Külluslik fantaasia. Teosed, mis mõjuvad nagu looduslikud produktid, ometi — oskus ja tahe, juhuse valitsemine.

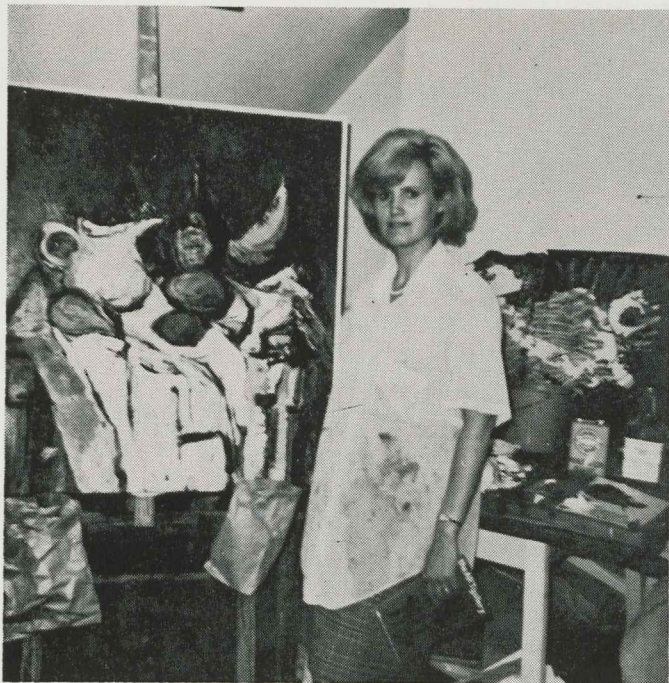
Kõrgetasemeline kunst. Tulevikukunst.

Visionäärne elamuslike vormide esilemanamine.

Rutt Tuvling

Ehtne kunstnikekvartaal. Tänavamiljöö stimuleeriv — kaubamaja, antikvariaadid, kohvikud, galeriid, ateljeed. Majad rõõmsalt kirjuks ja värvirikkaks dekoreeritud. Sarmikad poesildid ja reklaamid, vaba ja sundimatu õhkkond. Mansardateljee näeb välja nagu tüüpiline kunstnikuateljee kõigi sinnakuuluvate atribuutidega. Akna all väike laud ja korvtool, kus külaline saab istet võtta ja vaatlemist alustada. Seinad on kaetud maalidega ja raamistet graafiliste lehtedega. Suured kollaaž-maalid, tumedad värvid, siidipaber loob õhulikkust ja struktuuri, omapärane. Seinte ääres tagurpidi pöörat teoseid, laual hunnik joonistuste, akvarellide ja graafiliste äratõmmetega. Ateljee tundub selliseks aktiviteediks veidi kitsana. Kunstnikul on rida motiive, mida korduvalt ekspluateerib: härg ja hobune, lind ja muna, torso ja pea. Taotleb teatava aine ammendavat käsitamist. Mõned suured linnud temperatehnikas väga värskest ja heledalt maalitud — eelistab emotsionaalset lahendust.

Graafikas on teinud oforti — joonevabadus ja struktuurileidlikkus, litod —

spontaansus ja akvarellileidlikkus, peale selle mitmed uuemad tehnikad — intaglio ja colligraafia. Huvitav ja värske graafika.

Viimasel aastal maalinud ka akrüülvärvidega hard-edge stiilis, mis väljendavad inimlikku reaktsiooni — julgus motiivile lähenemisel ja radikaalsel lahendamisel. Hoolikalt ja maitsekalt valitud koloriit. Kindlus maalingu komponeerimisel, näiline lihtsus aga selle varjul suur rafineeritus.

Loonud ka ekspressiivseid portreemaale.

Õlimaalis värvikäsitus raskem, valöörid tumedamad, pildikonstruktsioon lihtsam ja jõulisem. Põhiliselt hea ettevalmistusega ja mitmekesise talendiga kunstnik. Kõik võimalused avatud. Suund vabamaks ja ekspressiivsemaks.

Ants Vomm

Ateljeekorter asub tavalises toronto-stiilis ühepere elamus, teisel korral. Kunstniku temperament pole selle tavalisusega leppinud ja trepikoda ning lagi on saanud op-stiilis dekoratsiooni. Toad ja ateljee on kitsad ning kitsenevad veelgi neisse paigutatud skulptuuride tõttu, millest osa on porteid. Ants Vomm on andekas portretist niihästi skulpteerides kui maalides: autoportree on võimas realistlik maaling. Kuid ta on harrastanud oma skulptuurides ka kompositsioonilist sümbolikat. Maalides on puhuti kasutanud suurt detailiderikkust — tulemus midagi popi ja sürrealismi vahepeälset.

Ants Vomm on omapäraselt mitmekülgne vaim mis osalt väljendub erakordselt rikkalikus arhiivis, mis on kogutud mitmele riulile kaustadesse: Kunstiartiklid, Eesti Kunstnike Koondise Torontos tegevus, Omakirjutet artiklid, Külalisraamatud, Jookidepäevik, Omad luuletused, Oma teoste kartoteek. Viimases leidub juba viis tuhat kaarti. Luuletusi on tal viis kausta illustreerituna, millistest mõned on peaaegu geniaalsed. Kogutud materjal omab kahtlemata suurt kultuuri-loomulist väärtust, kui mitte nüüd, siis kahtlemata tulevikus.

Kõige muu kõrval — enese aja mõtestamine ja sisustamine.

Kunstnik on ka innukas joonistaja, oma reisidelt toob ta tagasi mitusada joonistust ja visandit, mis on küll pretensioonitud reisimärkmed, kuid vahendavad olukordi ja momendimuljeid. Tõsisemaiks ja väärtuslikemaiks osutuvad viimatised teosed kollaazi- ja assemblage-vaimus. Tehnika, mida eesti kunstis väga harva ja juhuslikult harrastatakse. Ants Vomm on taotlenud isegi niisuguse materjali nagu munakoorte väärtustamist kunstiteoses muude vahendite kõrval, sellega avades iseendale uue perspektiivi.

Igaks uueks sammuks on julgust vaja.

Julgus on suur väärtus.

Vaimukus on teine suur väärtus.

New Yorgi Park Avenüül number 450 asuvast raamatukauplusest viib trepp näitusele teisel korrusel. Avarais ja ajakohaselt korraldatud ruumes leidub ainult üks raamat arvukais teiseis — Piibel. Võib näha vanu käsikirju, kuulsaid ja tundmatuid väljaandeid, aga ka kõige vastsemat, milleks on Uus Testament: igapäevases kõnekeeles „Good News for Modern Man“. Lahkudes moodsast majast ja jalutades maailmalinna selle osa elegantsetel tänavatel tekib soov lennata otsejoones Pariisi, et külastada Voltaire'i maja.

See ristiusu vastane ja pilkaja proovis teatavasti oma hiilgavaid andeid ka ettekuulutajana: Voltaire ennustas Piiblile kadu, kolikambrisse heitmist ja unustusse vajumist. Ta ise suri a. 1778 mainitud majas.

Aastal 1804 asutati Briti ja Välismaa Piibliselts Londonis, millega pandi alus kavakindlale Piibli levitamisele üle maailma. Tänapäevani on see asutus levitanud ümmarguselt 600 miljonit Piiblit. Algatavale eeskujule järgnesid päris kiiresti teised maad, nende seas Ameerika Piibliselts, mille kauplusest ja näitusest juba oli juttu.

Kahekümne nelja maa piibliseltsid moodustasid Ühendatud Piibliseltsi pärast teise maailmasõja lõppu. 1966-nda a. lõpul oli olukord järgmine: Piibel või selle osad olid ilmunud 1280 keeles, 1000 olulist keelt või murret ootas järge. Iga kuu ilmub mingi väljaanne vähemalt ühes uues keeles. Rohkem kui 30 miljonit Piiblit ilmub praegu aastas. Kulud kaetakse peamiselt vabatahtlikest annetustest, sest kristlased hoolitsevad oma Issanda misjonikäsu täitmise eest. „Meie Jumal on väga rikas,“ tähendas keegi. Isegi Voltaire'i surimajast ei saanud kolikamber vaid piibladu.

Eestikeelseid Piibleid ilmus alates a. 1825 piibliseltside väljaandel kas Peterburis, Tartus või Tallinnas, kusjuures Briti ja Välismaa Piibliselts on väljaandmist ja levitamist tublisti majanduslikult toetanud. Käesolevast sajandist alates ilmusid eestikeelsed Piiblid otseselt Briti ja Välismaa Piibliseltsi väljaandel mõne erandiga. Nüüdne Piibel on saanud teoks Londoni Eesti Vabariigi saadiku August Torma kaasabil, kes on mainitud auväärse asutuse abiesimees.

Uue Piibli Vana Testamendi osa tõlkis heeb-

rea keelest õpetaja Endel Kõpp paguluses. Uue Testamendi tõlge kreeka keelest valmis Harald Pöllul juba Eesti Vabariigi lõppaastail. See trükiti ja oli seni kasutamisel. Uues Piiblis ilmub seesama tõlge vajadust mööda redigeeritult. Ka Psalmid ehk Laulud on Põllu tõlgitud need trükitakse aga esmakordselt eesti keeles algse värsirea pikkuses. Kogu Piibli tekst väldib tükeldamist salmidesse, mis kergendab lugemist. Eesti keeleteadlane ja õigekeelsuse korraldaja dotsent Johannes Aavik valvas eesti keele üle. Kogu tööd kooskõlastas EELK Piiblitõlke Komisjoni esimees, konsistooriumi assessor praost Richard Koolmeister. Komisjoni koosseisu kuulus ka vabakiriklik fil. dr. Ervin Roos, kuid kahjuks mitte professor Arthur Võõbus.

On avaldatud kahtlust uue eesti Piibli vajalikkuse kohta. Vaimne ja majanduslik pingutus ei olevat tasakaalus vajadusega. Kahtlused saavutatavad viivitusi. Siisamaani on eestikeelne Piibel alati ilmunud pärast naaberriikide omi. Lätlaste hulgas levib näiteks praegu nende paguluses valminud Piibli teine trükk.

On kuulda ja vahest ka lugeda naljaheitmist Piibli arvel. Ilmselt naudib pilkaja oma arvatavat üleolekut. Kas pole see eksitus? Näiteks võidutseti kirjutuses pealkirjaga „Ilma piiblit Pühale Maale“ ega märgatud oma naeruväärsust.

Juutidel on sügavusse pürgivad teooriad Püha Kirja kohta. Need on osalt väga vanad ulatudes tagasi teise sajandisse. Esimese sajandi lõpul p. Kr. kanoniseeriti nimelt valik, mida tuntakse Vana Testamendi nime all, tohtu suurest usuliste pärimuste kogust. Teos, mis juutide salaõpetusi pärimuste kohta kokku võtab, Kabala, tõlkes „pärimus“, sisaldab teooria, mille juhatab sisse järgmine kaalutus: kui Püha Kiri annaks edasi ainult naiivseid jutustusi ja kummalisi numbreid, siis „oleksime võinud koostada parema Piibli, sest ülevaid ideid ja sügavaid mõtteid leidub paljudes ilmalikes raamatuis. Oleks olnud kerge neid koguda ja kokku seada“.

Uuem ajaloo-uurimus on kindlaks teinud, et juutide kolooniaid leidis alates 6. sajandist e. Kr. Babüloonias, Väike-Aasias, kõrgpunktill viibivas kirjanike ja filosoofide Kreekas, Põhja-Aafrikas, vaaraode Egiptuses. Vaekausidel

asuvad seega ühel pool sõna- ja mõttekultuuri tippsaavutused ja teisel pool lihtsad, elulised jutustused inimeste vajadustest ja lahendustest Jumala abiga. Neid lugusid kandis rahvas oma südames, jutustas neid edasi lastele sajandist sajandisse, enne kui need viimaks üles tähendati. Mis võis olla põhjus, et elujutustust hinnati kõrgemini kunstjutust ja filosoofilisest geniaalsusest? Mainitud teooria kulmineerub lauses: „Iga sõna sisaldab saladuse“, milleks on sellesse peidetud Jumala elutera. Piisaku vihjest arusaamiseks, et ärpleja võib olla hoopis primitiivne.

Sõbralikum ollakse üldiselt Piibli mõju tunnustamisel kirjakeele arengule protestantlikes maades. Aga ka siin tehakse sageli viiga sellega, et ei taibata Piibli mõju oleviku keelesse, mis kipub üha rahvusvahelisemaks ja ka tehnilisemaks muutuma. Piibli tähtsus seisneb tema mõjus elavasse inimesse. Uue Piibli ilmumine pagulastele on emakeele seisukohast suurima aktuaalsusega.

Ollakse ka nõus Piiblit hindama kirjandusliku teosena. Kui tavaline inimene tarvitab igapäevases kõnepruugis keskmiselt 1000 kuni 1500 sõna, siis esitab tavaline kirjanik oma lugejatele keskmiselt 3000 kuni 5000 sõna. Piibel tõlgituna arenenud keelde esitab nii Vana kui Uue Testamendi osas ümmarguselt 10 000 sõna. Ent Shakespeare'i teostes leidub 30 000 sõna. Kuigi Piibel on sõnavara rikkuse poolest hiiglane tavalise kirjaniku kõrval tänapäeval, ei saa ta end mõõta maailmakirjanduse tippudega. Seda rõhutada läheb vaja, et ühelt poolt näidata vahakordi ja teiselt poolt kindlaks teha, et Piibel ei ole ega taha olla kirjanduslik teos. Piibli rikkaliku sõnavara kaudu pöördub Jumal inimeste poole ja nimelt nende igapäevases elus. Hiljuti ilmus eriuurimus, kus konstateeriti, et Uus Testament on läbinisti kirjutatud tavalises keelepruugis ilma vähemagi taotluseta muuta vormi sisu järgi, sest ka sisu on igapäevaseks tarvitamiseks.

Piibli mõistmiseks on vaja võita mitmesuguseid takistusi. Üheks selliseks on inimeste vaimse silmaringi kitsenemine. Mis on näiteks ajatul armastusluulel pakkuda inimesele, kellele armastus on ainult „seks“? Kuidas võiks mõistetav olla ka kõige lihtsamal viisil edasiantud õhutus vaimsele vabadusele nen-

dele, kelle elualaks on jõuk ja vägivald, kelle eluavalduseks on pimesi andumine moevooludele, kelle silmaringiks on ainult oma kutseala? Eeldused Piibli mõistmiseks on järsult halvenenud, ilma et etteheide tabaks Piiblit.

Üldisest vaimsest kaosest annavad märku ka arutlusained, mis tekivad Piibli ja usu ümber. Aastakümneid kestnud vaidlus embkumsuse ümber — kas usk või teadus — on tühine, sest probleem on fiktiivne. Eksaktteadused ei uuri Jumalat, järelikult ei ole neil andmeid Jumala kohta. Usk ei tee teadust, mistõttu usk ei puutugi teadusesse, küll aga puutub usk teadlasesse, nagu igasse inimesse. Ka tänapäeva arutlus maailmaloomise ümber on ju fiktiivne. Selles punktis on nii teadus kui usk samasugusel pinnal: kumbki ei oma otseid andmeid, kumbki ei saa midagi tõestada. Teadus püüab olukorrast üle saada oma vahenditega, milleks on teooria. Mis aga on teooria, millel puudub tõestamise võimalus? Usk kasutab elamuslikku vahendit, milleks on kujutus ja ilmutus ja mille tõepärasus selgub uskliku elukogemuses. Kus asub siin konflikt? Kui seda esineb, siis on tegemist arusaamatusega, tundelisel alusel tekkinud arvamustega, millede esitusviisiks on sallimatus. Enamasti on pilt järgmine: ühelt poolt ei tunta Piiblit ega teata, mida Piibel esitab; teiselt poolt ei tunta teooriaid.

Piiblis leidub terve rida loomiseluugusid, mis erinevad üksteisest mitmes punktis. Igal ajastul on omad kujutlused ja rõhuasetused, mis on põhimõtteliselt niisama õiged ja niisama ekslikud. Piibel arvestab sellega ega kaota lahkuminekuid. Nii seisab kohe Piibli esimeses ja teises peatükis kaks loomisluugu kõrvuti, kuigi neid eraldab üleskirjutusest arvatult 500 aastat. Et mõtet perspektiivi seada küsime: millised võiksid olla teooriad maailma tekkimise kohta a. 2468? Milline oleks praeguste ja tulevaste suhe omavahel?

Teadus on üks osa tõelisusest ja usk on üks osa elust. Ühelgi juhul ei ole teadus kõike seletav ega kõike hõlmav. Elu on suurem kui teadus. Nii teadusel kui usul on oma ülesanne elu teenimisel. Kui teadus püüab selgitada ja seletada milline on nähtuste toime, siis usk küsib mõtte järele. Need on kaks iseisvat ja vajalikku vaatekohta.

Uus Piibel ilmub teadaolevail andmeil kahe-

kümnenda väljaandena. Enamasti esitati eelmise väljaande keeleliselt redigeeritud teksti. Sellesse liiki kuulub ka kirjastus „Looduse“ poolt väljaantud Suur Piibel, mis ilmus esimese eestikeelse Piibli (a. 1739) 200 aasta juubeli puhul. Kaks korda on teostatud põhjalikum revisjon, mida esitavad 1835. ja 1889. aasta väljaanne. Nüüdne Piibel on seevastu täiesti uus tõlge algkeeltest, mille aluseks on hoopis uus, objektiivne, avastatud käsikirju arvesse võttev tekst.

On vapustav jälgida, milliste raskustega on tulnud võidelda selleks, et Piibel ilmuks eesti rahvale. Rootsi kuninga käsust polnud veel küllalt. On näiteks juhtumeid, kus tõlke käsikiri on läinud kaduma, nii kaugemas minevikus kui lähemas kaasajas. Kavatsetava esimese Uue Testamendi käsikiri „sai kaest aerra“. Ülesande täitmist takistasid sõjad, vallutused, näljahädad ja katkutaudid. Esimese eestikeelse Piibli eessõnas seisab, „et oepetajad ei saanud maal rahhoga vaenlaste paerrast ellada“. Kui „suur katk keik meie maad vaegga laggedaks teggi innimestest, siis surri ka surem oepetajatte hulk aerra, siis oli peaelt naehha, et se Ue seadusse ramat piddi truekkimatta jaema“ (a. 1710).

Mitte vähem dramaatiline on praeguse Piibli ilmumine. Misjonidirektor ja praost Harald Pöld suri enne Vana Testamendi tõlkimise lõpetamist. Töö viis lõpule poeg, usuteaduse viimase kursuse üliõpilane Hillar Pöld, nüüdne Simuna koguduse õpetaja. 1940. aasta kevadel oli Piibli käsikiri valmis. Kodumaa vallutati järjekordselt, kuid seekord sõjaka ateismi poolt. Usulise kirjanduse hävitamise hoos läks kaduma ka Vana Testamendi käsikiri. Võimude järsu hoiaku tõttu ei ole võimalik Piibli ilmumiseks ega ka levitamiseks midagi teha Eestis. Pagulusse pääsenud vaba kirik on nüüd selle suure töö lõpule viinud. Piibel on koguteose nimi, millel rajaneb kirik. Piibli aluseks on Looja, kelle nimi on Jumal. Nimed kirjutatakse ka eesti keeles suure algustähega, ilma et kommentaare läheks vaja.

Piibli funktsioon ilmneb koguduse poolt pühitsetavas jumalateenistuses ja kristlaste igapäevases elus. Piibli ilmumine demonstreerib Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku olemasolu vajadust. Esimest korda on korda läinud

jagu saada raskustest, mis siiaaani osutusi mitmeil põhjusil eestlastele ülejõukäivaks. See Piibel on tõlgitud algkeeltest emakeelde! Tööd on teinud Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli usuteaduskonna kasvandikud. Eestikeelse Piibli tõlkimisel osutatud teenete eest valiti praost R. Koolmeister ja õpetaja E. Köpp Briti ja Välismaa Piibliseltsi eluaegseiks liikmeiks. Milline iganes on üksikisiku suhtumine, see osutub täiesti tühiseks momendi ees, mida õnnistavad veel tulevased põlvned.

Ometi jõuame välja sellele, mida õieti tahtsin käsitleda oma jutustuses. Ja see on alles nüüd võimalikuks saanud, et võideti kätte vabadus, viimaks ometi! Lausa lust oli nüüd Heaoluga üheskoos lepase reega lasta. Seda laulu ja tralli küll! Mul polnud varem meelde tulnud küsida, kas Heaolu ka laulumees on. Millal me oleksimegi laulu tõstnud? Inimene laulab rõõmsast südamest, ja spontaansed olnuksid vaid nutulaulud, aga need oleksid kurku takerdunud juba esimesel salmil.

Aga nüüd, reega lastes, selgus, et tal oli imeliselt kõlav hääl, otse väinämöiseline, mõtlesin meeleolus, mis oli põhjustatult paatoslik. Kas ta ei oleks võinud laulda manalasse kõik meie vaenlased juba sakslaste, ugalaste ja saarlaste päevil? Isegi kui me Tuuslariga rammu katsusime, oli ta vait kui sokk. Või kas ta polnud ise teadlik oma taevalisest talendist? Aga nüüd algas aeg, mil laulsime täiest kõrist ja täiest südamest igale uuele päevale. Ja Heaolu laulis ka, laulis nii, et kogu maailm pani seda imeks.

Pikapeale tungis trükimusta magusmõru hõng sõormeisse, südameisse ja koguni süngesse metsadesse, kus tärkas elu. Igast kandist ilmus rahvast nähtavale — ja mis minule tähtis: sõnu! Kõrestikest, võsastikest, tihnikuist ja padrikuist, kust nad iganes välja tulid, lõid nende rinnus südamed kui aisakellad.

Kõik nad tahtsid saada küüti linna, et ennast dokumenteerida võimsast kultuuri-manifestist osavõtjaina. Linnas leiduvat rahva poegi, kes koondavad sõnadest üllaid teoseid, niisuguseid, kus on ütlemata armas viibida. Ilukirjanduse käsi-kirjadesse kandideeris hulk sõnu kõigist liikidest. Mitmed olid mänginud peitust vastu oma tahtmist, ja peiduurkad olid viimaks kujunenud enam-vähem alatisteks elukohtadeks. Alles Heaolu vägeva pasunahääle peale usaldati redust välja tulla, mõistes, et mäng on läbi.

Pöösaste vahelt puges välja kolm isikut, kellele oli antud igavene noorus, ja kesk seda noorust käisid nad, kõhetud, hirmsasti alatoidetuina räbalates ringi. Need kolm olid Usk, Lootus ja Armastus.

Mõnedki sõnad, mis olid varem hingitsenud elutute kulissidena kusagil kohtu-protokollides, omandasid nüüd kolmanda dimensiooni. Need olid Vabadus, Võrdsus ja Vendlus.

Niisugune idealistlik seltskond oli nüüd teel linna. Aga reele püüdsid karata ka igasugused sellid, kellel polnud aimugi, kuhu oldi teel, ega huvitanud see neid. Püüdku aga teised õnne oma kulu ja kirjadega, aga jagagu saaki kõigiga! Tuli lipitsejaid ennast pakkuma üks-kõik-mis isanda taldu lakkuma. Tuli keelepeksjaid, kes soovisid meie seltskonna üksmeelt lõhkuda. Tuli neid, kes olid igasuguse organiseerimise vastu, ja katsusid reel istujaid maha kiskuda. Tuli ka kõhklejaid ja argpükse, aga nad heideti kõik üle parda, ja tüür võeti julgemalt pihku. Keset lootusrikkuse tulva vinnati varda tippu tuju trikoloor.

Ma lõin peagu kartma, et oleme otsapidi eksinud ära muile maile, sest kõik näis nii heana, nii loomulikult heana. Kas öö võib ainsa hingetõmbega muutuda selgeks päevaks? Nagu ei oleks õieti tähele pannud, millal vahetati kivi leiva vastu ja madu kala vastu . . .

Female kõik kaksipidi mõtlemised! Heaolu istus mu kõrval keset sõprade leeri ja laulis isamaalisi laule, jutustas vanadest aegadest ja tõi vastukaaluks oma suurejoonelised kavatsused homseks päevaks.

Linna kogunenud rahvahulgad võtsid ta vastu suurte pidustustega ja teda jätkus kõigile. Kellele ta saatis sõbraliku pilgu, kellele naeratas või patsutas õlale! Igauks võis suruda tema väljasirutatud kätt, ja igäuhele ta oli nõus kirjutama oma autogrammi otsaesisele, mitte ainult isandale, kes suudaks seda tasuda otrades või tangudes, vaid ka endisele orjale ja tema veistele.

Miks võtta vastu tänapäeva Heaolu ja talle oma südames ulualust pakkuda alles siis, kui ta on juba teel mujale? Miks võtta teda uskuda alles siis, kui ta nimi on kandunud must-valgele sini-must-valges kõites ajalooramatusse? Ei, hakakem kahe käega kinni kaasaja kaasavarast! Pole kahtlust, et aeg, millest oleme aasta-sadu leelutanud, et see ükskord algab, oligi käes.

Vaadakem ringi! Meie reel istuvad tuusad, kelle nimed muistsel, jah, isegi ennemuistsel ajal raiuti rahva südamesse. Nüüd raiume need ka marmorisse! Üks kutsub ennast Vabaduseks, teine Lootuseks, kolmas jälle Tulevikuks, aga minu arust on need lihtsalt rahvapärased meelitusnimed. Kas ei peitu nende taga mõni legendaarne kuju? See turjakas käharpea, näiteks, kas ei olnud tema see, kes võitis kõik sortsid ja koerakoonlased? Ja see tõsise näoga mõõgakandja, kas me ei näinud teda viimati madisepäeval Paala all? Mis märke me veel vajaksime? Noore riigi leebes kliimas tärkas takistamatult järelkasv vanade võitlejate sügavais vagudes. Võrsusid uued sõnad ja sirgusid meie maa hariduslinnas elujõulisteks ja kõigiti vajalikkudeks lülideks edasipürgimise ahelas. Nende eesmärgiks oli teenida rahvast ja kultuuri, seepärast nad olidki nii agarad igale poole ilmuma, kus leidis lugejaid silmi.

Loorbereil logelemine oluoks otse taunitav, sest meie keelepüü läimimine pamitanuks ärkava kultuuritunde, ja see omakorda võimaldanuks vaenlasel hõirida ja ilkuda. Seepärast on igati juuvitav, et kaugemadki riinad übrutati keelemeeste almustega.

Hüvitajaid oli kaks, ja mõlemad üritasid keele kängunud kapsaaeda ravida. Üks soovis seal näha maasikaid, mis kõlbanuksid ekspordiks kultuurimaadele, teine jäi rahule sellega, kui kasvaks aias rohkem ja tervislikumaid kapsaid. Mõlemad olid väga edukad oma töös, tänu oma hariduslikule tagapõhjale ja heale keelekõrvale. Mõlemad olid suurepäraseks erialatundjad. Minu meelest olid mõlemad kõige paremad.

Maasikakasvatajaga tutvusime juba mõnes eelmises lauses, kus ta viibis oma laste keskel perekonna-albumis. Imetlusega vaatasime ta poegade eksklusiivset riietust: ühel oli elegantne prantsuse lõikega kiisulips, teisel jälle praktilised soome saapad. Mõni lõi täielikult läbi kõigis rahvakihtides, kuna aga mõni liikus vaid kinnistes ringkondades.

Kapsaaretaja kohta kehtib, et ta käivitas sajandeid paigal seisnud keeltesugemete karavani ja aitas sellele asustada võimaluste rohtla. Loendamatud on need sõnad, mis on läbinud tema töötuba.

Ja mis veel: mõlemad löid püsivaid sõprussidemeid kõigi meie sõnade vahel, nii et need hakkasid palju sagedamini omavahel läbi käima. Igal sõnal oli midagi naabrile ütelda, tänu ühistele funktsionaalsetele komponentidele. Ei vaadanud enam keegi teisele võõristades otsa, vaid ulatati ligimesele käsi. Ja üsnagi nobedasti kasvas ringmängude ja rahvatantsude arv. Võidi minna esinema, jah, esineti isegi rahvusvahelisel areenil, ja kogu maailm pani seda imeks.

Ometi jõuame välja sellele, mida õieti tahtsin käsitleda oma jutustuses ja mille pärast olen eelneva kirjutanud. Tundsin nimelt tihedat seost meie ajaloo ja meie keelearengu vahel, ja nii ma paigutasin viimase allegooriliselt esimesse. Seega tahtsin jutustada meie rahva saatusest meie keele sõnavara abil.

Meie sõnade taimelava asub ikkagi oma endises paigas kivisel põllul metsade ja soode vahel. Põlde jõudsimme küll harida, metsi harvendada ja soid kraavitada, aga

tänapäeva päike paistab vaid kõikuva konjunktuuri kohaselt, ja vihma jagatakse . . . jah, kes seda selgeks teeb, kuidas seda jagatakse, asi tundub igal juhul kahtlasena. Kui mõni uus sõna suudab juuri ajada, pead tõsta ja vanadest sissejuurdunud sõnadest mööda kasvada, eksporteeritakse ta tihti magava hommikumaa umbkeelsetele. Ja meie jääme temast ilma, sest ta ei tule tagasi — ta on juba asendatud mõne idamaa tõuga. Kus varem olime harjunud nägema ehedaid ja sulneid ridu, leidub läbitungimatu võsa. Aga mitte, et põld oleks jäetud sööti, vastupidi, risustaja on seal rigadi-rägadi risti-rästi amokki jooksnud. Sealt kisendab meile vastu vägistatud emakeel.

Aga meie rahvuskroonika kaante vahelt leiame siiski iidseid vabadusvõitlejaid, keda teretame püsti seistes ja palja päi. Nad on meie eeskujud, ja millegipärast ei julgetud neisse puutuda. Sajandite jooksul on nad endale niisuguse positsiooni kätte võidelnud, et neist räägitakse igal pool. Need on taara tammed noores metsas. Kuid anastajad peavad neid selgeks uusloominguks ja väidavad, et neid pole varem olnud meie maal! Tohoh! Mäletan neid täitsa kindlasti juba aastatuhande algusest. Käisime isegi koos saunas. Või kas ma neid ära ei tunneks, need on ju Rahu ja Sõprus!

Aga tõepoolest, kui ma neid lähemalt vaatan, siis pean möönma, et nad on mõnevõrra muutunud. Ma naeratan neile, aga nad ei tee sellest väljagi, nad ei näi mind üldse ära tundvat! Ja me vaatame üksteist palgest palgesse ja ma pean küsima, et mis on iuhtunud? Nende silmad on pärani avatud justkui surnutel! Aga nad on ometi elusad! Kas ajupesu? Aga ka muidu — ei, ma pole neid kunagi varem näinud, nad on mulle täiesti võõrad, võõrad ja — vastikud!

Niisuguseid on meie rahvuskroonikasse sattunud. Oma suuga nad tunnistavad sellest, kui kasulik on kompromissideta kogu ihu ja hingega ammendada normeeritud trükimusta väetist. Aga paliudele on see väetis vänge ja nad siplevad silbid sirakil, et selle alt välja pääseda. Aga kui nad on puistanud tolmu ialgade pealt ära, kuhu mujale nad läheksid? Sõnad, mis kunagi trükimusta ei näe, surevad varsti.

Kes väetist vastu ei võta, jäetakse ka muust ilma. Nimelt diskrimineeritakse meie sõnu uute lugude kirjutamisel, neid ei lasta ligigi, kui idamaalased ennast ritta seavad. Või kas diskrimineeritakse neid nende päritolu pärast?

Aga lubage küsida: kes on need tegelased, kes nimetavad ennast Rahuks ja Sõpruseks? Küsisingi, aga ainus, kellel oli oidu vastata, oli üks, kes polnud poliitikast informeeritud, nimelt mina ise. Kuna sõditi vasakul ja paremal, minu ümber ja minu sees, ei olnud mul aega jääda paigale tammuma, vaid hakkasin pimesi edasi kobama.

Kummardusin meie rahvuskroonika üle, luup käes, et uurida, kas Rahu ja Sõprus on laotud sama kirjaga, mis muugi tekst. Päike oli juba ehane ega näidanud mulle midagi kätte. Seevastu aga tundsin haisu sõormeisse sööstvat. Sõnade uhked isikutunnistused päevapildi ja paljude pitsatitega lehkasid laudataguse moodi! Rahu ja Sõprus, nood mulle võõrad tüübid, kelle pronksist kujude all hiilgasid tahvlid subliimsete superlatiividega, olid suured petised ja rahvareeturid. Tegelikkuses olid nad mitmekordselt suuremad oma ausammastest, mis omakorda olid ometi seitse sülda. Need uustulnukad olid läbi ja läbi võltsid, nende vermetes voolas selge punane vale.

Hiljem, mootorpaadiga Läänemere lainetel loksudes, kuulsin, et õige Rahu ja õige Sõprus ei langenud siiski mitte mõrtsukate kätte, vaid pääsesid minema üle määratseva mere, üle noa tera. Jah, kuidas jõuaksin ja kuidas raatsiksingi kirja panna kõiki neid põgenemisretki! Kes pääses välja meritsi, kes hiilis öösi mööda maid ja metsi, ja kelle teekonnast teab ainult Jumal jutustada, aga tema tahab

meid säästa ja vaikib seepärast.

Põgenes sõnu peagu kõigist peatükkidest, põgenes igast sõnaklassist ja stiilist. Põgenes proosalis-praktilisi argipäevasõnu, aga ka neid, kes vaid poseerisid pidulikel puhkudel. Põgenes palju väärtuslikke sõnu. Ainult orjaisandad takseerivad inimesi rahaühikutes, aga et juttu on inimlikest sõnust, lubage mind siiski põhjendada, miks ma hindan mõnda kõrgemalt ja miks ma teen vahet sõna ja sõna vahel.

Üheks mõödupuuks on päritolu. Teadagi tunnistavad meie algupärased ja võib-olla eriti vanemad sõnad meie kultuurist ja annavad meile rahvusliku jalgealuse. Sagedus tekstis on sõnade selgeks meriidiks samadel alustel, mil loetakse kirjanikule kasuks tema produktiivsust, põllule viljasaagi rohkust ja kullale selle puhtuse protsenti. Sõna sisul on sama staatus, mis näiteks eestluse mõistel ja mõttel. Sõna kõla lõpuks omab külgetõmbejõudu, kas mitte seda neiu-peiu-vahelist sarmi? Pelk mõte kaunile sõnale paneb meie kergetalgused häälepaelad tantsima, ja meie süda naeratab sundimatult.

Aga et viibime allegooria viimses peatükis, me ei või piirduda vaatlemaga sõnade meeldivust ja mineviku-meriite. Sloganile „Eesti noorus — Eesti tulevik” tahaksin anda maksvuse ka keele alal. Kõrgehinnalised on sõnad, mis mitte ainult ei säili assimileerimise külmas sõjas, vaid millel on ka reaalseid väljavaateid uuenemiseks ja aktuaalseks arenguks. Vooruslikud on sõnad, mis on nooruslikud ja pooldavad uuenemist tuletamise teel. Vanast puust peab ikka ja jälle kasvama uusi võsusid. See on looduse käik ja on kombeks ka kultuurkeeltes.

Kui põgenikevool lõpuks seisma jäi ja me võisime teha ülevaadet, nägime masendavat pilti. Peagu kõik laused olid sõja keerises poolikuks jäänud. Ühest perekonnast jäi alus kodumaale maha, teisest jälle läks öeldis kaduma. Ja hulk sõnu küüditati tundmatuisse umbkeelseisse seoseisse, kus polnud miskit pealehakkamist . . .

Võiks arvata, et sõnad, millele saatus andis eesõiguse vabadusse pääseda, tahavad seda millegagi tasuda. Võiks arvata, et nad kasutavad kõiki võimalusi hüvitada kannatavaid kaasmaalasi kinniste kaante vahel kasvõi sellega, et nad löövad kaasa paguluses väljaantavais trükistes olukorra selgitamiseks. Võiks vähemalt nõuda, et nad jäävad truuks meie kirjakeelele ja seega austaksid oma ohvrimeelseid esivanemaid ja eelkäijaid.

Sõnad, mis lasevad ennast vabatahtlikult võõrasse keelde tõlkida, on oma rahvuse salanud. Nad võinuksid parem jääda sinna maale, mis vägivaldselt liideti piiritute steppide ja tohutute tühimaadega. Sealseis aguliromaanides on kahtlemata hõlpsam kaotada oma rahvuslik ja isiklik omapära ja samuti ka päritolu, sest seal soodustatakse igati tõlkeid ühtlustamise täielikuks läbiviimiseks.

Ümberrahvastamise oht on suur. Mis edasi saab, on vaid oletus või nõudlikumat sõna kasutades: ennustus. Praegu istub keset pagulassõnade leeri näotu tegelane ja rühmab meie rahvuskroonika kallal. Paberipoognate ja kirjutusmasina kõrval on tal sõnaraamat, millest ta ühtelugu otsib parajaid sõnu, milleks meie kaasvõitlejaid moonutada.

Kogu rahvast on hakatud tõlkima võõrasse keelde. Ei saa salata, et tõlkija on osav adekvaatsete vastete leidmisega. Uhiuusi lehekülgi sirvides ei teaks peagu arvatagi, et ei ole tegemist originaalkeelelega. Näib, nagu võiks tõlkija rahule jääda töö tulemustega, sest tempo on kõrge ja lehekülje lehekülje järel keerdub masinast välja.

Sõna-sõnalt kahaneb meie keel. Vahel läheb tõlkija ainsa käeliigutusega kogu rida häid sõnu üle parda.

Üks sõna ajas kateooriliselt sõrad vastu ega võtnud kuuldagi, et tema tõlkimine

kuuluvat viisaastakuplaani või mõnda muusse plaani kultuurisidemete arendamiseks teiste rahvastega. Ta rõhutas oma isiksust, veendes tõlkijat selles, et ükski võõrkeelne sõna ei sisalda seda, mis peitub temas. Soovitas teisel sõita seenele oma koolipoisilike katsetustega ja ütles, et parem jäetagu kogu lause tõlkimata. Avaldatagu originaalkeelne tekst kaldkirjas, siis paistab hästi silma, kes me oleme ja missugused me oleme.

Mõne teose keeleline külg on niivõrd kõrgetasemeline, et iga katse seda tõlkida on nurjumisele nõiutud. Taolise teose tähtsus — ja miks mitte mõtegi — vahest seisnebki keele lopsakuses. Imetlegem sellist sõnade käsi-pihku põimumist ja üksteise akompaneerimist, kui nad heliseva tähestikuredeli nõtketel pulkadel üles-alla ronivad ja ahtaid aapeahelaid arendavad.

Ah, kui leegitseks meie rahvuse lühtris selline lüürika, mis ei lase ainustki liiget enese küljest välja lülitada! Ah, kui oleks, kui oleks olnud sellist lõõma! Aga meie sõnad on päritolu, kasvatus ja kommete poolest vaid eri ilmakaartes hüplevad sädemed, mida võib palja peoga kinni püüda ja kustutada.

Üks teine sõna läks ennast ise pakkuma. Säh, leidsin endale täpse vaste, see on peagu parem kui mina ise. Viige see minu asemel ellu, ja ma võin pea padjale panna. Aga enne kui ta uinus, jõudis ta minna kõmulehele seletama, et meie meelest on rahvuslus mürk, mida tuleks kohe neutraliseerida.

Üksteise järel suiguvad keele komponendid sõnatusse õhe. Head ööd, muud ei midagi! No temast ma seda küll ei oleks uskunud, teistest võib-olla veel, aga temast mitte. Mis siis meist saab? Jalutuks amputeeritud lausest saab sant, aga kuhu ta kerjama läheks ja kes pistaks ta kruusi mõne veeringu?

Osa meie rahvuskroonikast on suletud ja pitseeritud seitsme tabaga. See on koguni valdav osa, ja tahes-tahtmata peame küsima, kas see avatakse, enne kui sisu on lugematuks muutunud ja osutub eesti emakeelt rääkijale mõistmatuks kõiki-mõikiks. Aga avagem see osa, milles lubatakse veel igaühel sirvida ja lugeda! Vaadakem ja hinnakem, kui palju eestikeelseid ja eestimeelseid sõnu meile alles on jäetud, kui palju eesti sõnu vabast tahtest! Kui palju võiks neid veel olla kümne aasta pärast? Või viiekümne aasta pärast? Kas üldse on? Kas võime loota ja kas julgeme uskuda, et vahepeal kirjutatakse juurde uusi peatükke sangarlikest tegudest sini-must-valge all? Selline edu eeldab esiteks sisemist distsipliini, nimelt et iga sõna tunneb oma ülesannet ja teab oma tähendust, mõistab käänamist-pöörämist, oskab kohaneda lauserivis ja on nõus teistele alluma terviku huvides.

Ühele mu sõbrale anti juba varem hüüdnimeks Viimne Eestlane ja seda tema värisemata viru vere pärast. Ta sündis targana ja suurte kogemuste ning teadmistega. Ta on algusest peale ajanud tasakaalupoliitikat sellega, et ta ei lase kellelgi alla vanduda, iseendale kõige vähem. Tema on see, kes valvas meie rahva liivakella, mis oli tormis küllili langenud, et keegi ei saaks seda pea peale tõsta ja panna arengut tagurpidi jooksma nullini välja, mil polnud ühtki eestlast maa peal. Tänu temale võidi aastasadu hiljem avastada elu alasi ja vasarate vahelt. Ta on ise seal karastatud ja kuulub seega meie rahvushinge raudvarasse.

Kui ka teised annavad alla assimileerijale, esiteks õnnepäeva lapsed siin paguluses, ja siis kannatajad sealpool piiri, ei astu tema sammugi tagasi. Üksi on ta varem tugevana seisnud ja seisab veelgi.

Kui kord keegi käristab lõhki kõik kaljukammitad, et oma lastele õnne tuua ja eesti põlve uueks luua, siis see on tema, Viimne Eestlane. Ja ta asub kadunud sõnu uuesti rivistama, sest seda kunsti ta tunneb. Ta on ju ise üks sõna, mitte inimene ega jumal, vaid lihtsalt sõna, kuid missugune!

Viimse Eestlase õige nimi on — Jonn!

Aksel Valgma. Elu üksiklinnud.
Lund, EKK, 1966. 292 lk.

„Siin maal on vaid kolm võimalust — kas kukud meeleheitest jooma, lähed ületöötamisest pikkamisi vaikselt segaseks, või pood enda kaine ükskõiksusega üles. Kõik surub, kõik pigistab! — Kliima, õhk, töö, inimesed.“ Nii kurtis Aksel Valgma romaani „Elu üksiklinnud“ peategelane Juhan Kuusk juba romaani algul (vt. lk. 50) ja me teame, et kadunud autor jagas tema tõekspidamisi, valides lõpuks selle viimase võimaluse. Kuid me teame ka seda, et see traagiline lõplahendus pole kaugeltki haruldane vaimuinimeste elus — eriti nende juures, kes on sunnitud veetma oma elu võõrsil. Nii lahkus oma teist maailmasõda vabatahtlikult elust saksa juudisoost kirjanik Stefan Zweig, kes oli Hitleri tagakiusamiste eest põgenenud Lõuna-Ameerikasse. Ja 1948. aastal lõpetas oma elu Ameerikas enesetapmise teel türki-armeenia päritoluga rahvusvahelise kuulsusega kunstnik Arshile Gorky, kes isegi oma kunstilise erihariduse oli omandanud Ameerikas. Sensibiilse hingeeluga intellektuaalil on võõrsil raske kohaneda — eriti siis, kui ta peab töötama võõral tööalal, võõra rahvuse hulgas ja kodumaast põhjalikult erinevates majandus-geograafilistes tingimustes. Nii jookseb Austraalias ümmikusse ka peategelase Juhan Kuuse elu, kes kodumaal oli endale leiba teeninud kõrgema riigiametnikuna.

Valgma romaani ilmumisega möödunud aastal käisid kaasas mitmed ebakohased kokkusaatumised. Kirjastuse juhi ootamatu haigestumine põhjustas romaani varasemat ilmumist kui see oli ette nähtud kirjastuse kavas. Sellest oli nähtavasti tingitud romaani teksti kärpimine kiirendatud korras, kuna käsikirja maht ületas ettenähtud lehekülgede arvu. Nagu seda kinnitavad kadunud autori omaksed, olevat Valgma siiski enne vabaturma kätte saanud oma romaani: õhuposti saadetisena. Kuid autor olevat väga õnnetu olnud tehtud kärpimiste pärast. Kärpimise tulemusena olevat tema traagiline isikuromaan muutunud miljööromaaniks. Ja kui vaadelda seda romaani ilmunud versioonis, siis on see esmajoo-

nes olustikuromaan, kus pearõhk on pööradud ümbruse, olude ja inimeste valgustamisele. Seda ei muuda ka sissepõimitud armastuse kolmnurk, mis allakirjutanu arvates oma „roosamannaliku“ sõnastuse (näit. „Sul roosisuu“, „nooruse armuteed“, „küpse naise magusad mälestused“), nõrga seose, ja puuduliku psühholoogilise valgustuse tõttu on romaani nõrgemaid külgi.

Mis aga puutub kirjeldatud oludesse, siis ei saa siin ette heita sihilikust või olude puudulikkust tundmist, kuigi autor kaldub kohati kasutama tugevamaid kontuure asukohamaa inimeste (täht. austraallaste) iseloomustamisel. Austraalia on maa, mis ei saa uhkustada oma kultuurilise tasemega. Laskem kõnelda faktidel. See „maailma vanim kontinent“ pole andnud ainustki väljaspool Austraaliat tunnustatud heliloojat — näit. meie Eduard Tubina kaustas. Austraalia on ainult kaks, anglosaksi maailmas tuntud kirjanikku (Patrick White ja ajaviitekirjanik Morris West). Teatri alal jõuti alles sel aastal nii kaugele, et sõlmiti aastalepingud ooperisolistidega. Siinseis väikestes sõnalise draama teatris loodetakse alles aasta lõpuks nii kaugele jõuda, et sõlmida aastalepingud 6—8 näitlejaga, kes peavad siis moodustama tulevase draamateatri selgroo. Kahe ja poole miljonilises Sydneys teotseb ainult poolteist sümfooniaorkestrit (neist üks — täie orkestrantide koosseisuga — kuulub riiklikule ringhäälingule, teine — eraalgatuslik orkester — teotseb aga ainult juhuslikult ja poole koosseisuga). On selge ilma pikemata, et seda pole palju.

Nende tõsiasjade taustal muutub arusaadavaks, et eesti pagulased Valgma romaanis kritiseerivad oma uue asukohamaa kultuurilisi olusid.

Mis puutub etteheitesse Ivar Grünthali poolt (vt. „Tulimuld“, nr. 2, 1967, lk. 122), nagu oleks romaani kõrvaltegelased, s.o. „vanaeestlased“ autori poolt „jämédalt totraks tehtud“, siis see etteheide ei pea paika, sest need „vanaeestlased“, keda möödaminnes kirjeldab Valgma oma romaanis, mõjuvad fotokoopiana. Olen ise korduvalt kuulnud seda väljendust, et „kus olid Eestis niisugused „shopping-centre'id“, või „department store'id“ kui siin. Selliste „argumentide“ esitajad kuulusid aga peamiselt nende hulka, kes

pärast kommunistide mässu 1. dets. 1924. a. raputasid oma jalgadelt kodumaa tolmu. Sellele võiks täiendavalt lisada, et esimestel asumisaastatel oli vahekord „vanade“ ja „uute“ vahel sedavõrd terav, et asi arenes nii mõnelgi nädalalõpul Sydney Eesti Majas käsikähluseks endiste sõdurpoiste ja „vannaestlaste“ vahel. Üldiselt on aga Valgma oludekriitika võrdlemisi tagasihoidlik.

Selle juures väärib aga märkimist, et Valgma romaan võeti ka ühe osa siinsete kaaseestlaste poolt Austraalias vastu tugeva „kriitikaga“. Need olid mehed-naised, kes olid omaks võtnud emigrandi hingeelu, püüdes parema äraelamise huvides üles kiita oma asukohamaa hüvesid. Neid irriteeris kõige rohkem romaani peategelase Juhani seisukohavõtt (vt. lk. 107—108), et „ma vihkan võõrsil kõiki inimesi, kes ütlevad, et nad on eluga rahul, sest ma tean, et nad on oma kodumaa südamest kustutanud“.

Mis aga puutub Valgma olustikukirjeldusse, siis oma leebe iseloomu tõttu on ta mõndagi jätnud ütlemata, mida oleks kurioosumina tulnud kinni naelutada. Nii kõneleb ta romaanis Verneull'i „Saatana“ lavastamisest Sydney Eesti Majas, aga ei lausu sõnagi sellest, et romaani kirjutamisel see ideeline algatus — Eesti Teater Sydneys — oli juba hingusele läinud — teatri kunstilise juhi Jaan Mürgi mitte midagi tegemise või tahtliku sabotaaži tõttu. See on vaid üks näide, kuid sellest piisab väitmiseks, et kadunud Valgma ei kasutanud kõverpeeglit olude ja inimeste kirjeldamisel. Teine mees tema asemel oleks saanud mitu „Tuuleveskit“ kokku kirjutada, sest kõõrdikasvanud „tegelasi“ on meil jalaga segada.

Allakirjutanu arvates kuuluvad autori poolt must-valgele pandud miljöökirjeldused ühes dramaatiliste loodusekirjeldustega paremate osade hulka selles romaanis, kuigi romaan aja ja ühe keskkonna dokumendina väärinuks tugevamat satiiriku sulge. Näiteks tänapäeval on siin Lõuna Risti all veel rohkem märki tabav see Juhani Kuuse etteheide (vt. lk. 107), et „mine sa tee Jürile või Andresele selgeks, et ta peaks raha lugemise asemel eestikeelset raamatut lugema“. Tänapäeval oleme meie siin Sydneys isegi nii kaugele jõudnud, et meie mõlemast soost kohvitäidide kirjan-

duslikus „salongis“, mida mõni irvhammas kutsub küll „kõlupeade konsiiliumiks“, tembeldati meie parem isamaalane Karl Ast-Rumor puhtapunaseks (kuula ja imesta!), sest ta tegevat oma memuaarides „kommunistlikku propagandat“. Veel hullem saatus tabas mõõdunud aastal aga Ilmar Jaksi, keda sama kurikuulus „salong“ liigitas kas pool- või püstihulluks, sest seda tõendavat Jaksi romaan „Eikkeligi maa“. Toodust selgub, et meie austraalia eestlased ei jää põrmugi taha Kanada „rahvuslaste“ kuulsusriikkaist tegudest.

Kuid ajakirjanduslikult tähelepaneliku sulega autor jätab oma leebe ja rahuarmastaja iseloomu tõttu meelega puudutamata need suguvendade Ahhilleuse kannad. Selle asemel on ta pearõhu koondanud Juhani Kuuse traagilise kuju väljamaalimisele. Ja see on tal õnnestunud üle ootuste — ka praeguse, kärbitud teksti juures. Juhani Kuusk on patoloogiline kuju. Kuid sellejuures on ta inimlikult mõistetav ja usutav kuju. Pettumused välispoliitilisel rindel, pettumused asukohamaa oludes, ekstreemsed loodusnähted ja tagasilöögid isiklikus elus — need aiva süvendavad ta norutunnet ja vaimset allakäiku. Nii jõuab ta olukorran, kus elumõte libiseb käest.

„Mind on vaevanud ääretu depressioon ja ma olen jäänud üksinda. Olin elu üksiklind, kes tagus end vasu puurivarbu, või ma olin nagu vaba vang, selle teadmisega, et olin eluajaks asumisele määratud,“ ütleb romaani peategelane Juhani oma kirjas sõbrale, enne oma vabaturma. Need read ütlevad kõik. Nad kõnelevad meile inimlikust tragöödiast, mil kodumaa kaotamisega ja tagasipääsu lootuste luhtumisega kaob inimesel elumõte ja ta astub ise selle viimse sammu.

Kõike eeltoodud kokku võttes tuleb ütelda, et psühho-patoloogiline allakäik peategelase hingeelus on autori poolt kirjeldatud range loogikaga ja veenvalt. See kuulub meie pagulaskirjanduse paremate lehekülgede hulka. Kahju ainult, et armastuskolmnurga kirjeldus ei suuda sammu pidada laiahaardelise olustikupildiga ja usutavalt välja joonistatud peategelase kujuga.

Pagulaskarneval

Reetnud oma rahva, oma maa.
Ära põlgand sünnipaiga, koduvalla,
nihutand end uue lipu alla,
omaks võtnud uue isanda.

Jalge alla otsind teise tee:
lõunamaisest põualõõsast joobund,
Sise-Järva kõrvelaantest loobund,
marjamaadest. Hülband Kuriste.

Hoiab enamasti kinni suu,
lausub ajuti, et nii on häägi,
kartustest ja kahtlustest ei räägi,
sellest, et on ikka kodutu.

Eetrikaater

Siirup, eetriaur, vatipallid.
Rutiinitöö.
Tummad igipikad hiirhallid
mailõpuööd.

Peekrid, pudelid, kirsipildid.
Igatsen uut.
Laevaliini reklaamisildil
õitsevad puud.

Ma kuulatan laevasireeni
vilet
ja hiilingi kaiäärse veeni.
Puudub pilet.

Laev eemaldub. Öö. Eetrikaater.
Kuhu ma? Kus?
Maijahedus. Varjuteater.
Lootusetus?

Loodusesse on ringkäik loodud.
Vaetusring.
See, mis hinges on üles poodud —
sellest saab hing.

Valu maalin ma nii:

mustjassinist ei tükelda
kiirtevihud,
sest tähti ei ole,
ei ole neid —
või ei näe.

Süsimust mustjassinises,
hääletu
on hirm
kaotada kõike
peale kartuse kaotada.

Karje on joon,
väävelkollane joon,
inetu määrdundkollane
saagjate servadega.

Pisaras on kild rohelist
purunend suvest,
pisaras, mis tahkub
väävelkristallideks
sõnu otsival suul.

Ma SEDA maalin nii:

Su silmades
hall etteheide sõnasid ei otsi,
ei nõua vastust,
midagi ei küsi
ja hääletumalt
hall-hellalt sadu üle halli maa.

Mis kevades
kuldroheline tormlev-tunglev-trotsiv,
kord tume-aheldatu,
kord hele-vabakslastu,
joonlainetuse ebapüsiv
on jäägitumalt
välja jäänud.

Nii tumetuhmid kaldad, käänud
on mustal Stüksil.
Must vaikiv Paadimees;
ma reisin ükski
ja vaikin ka.

Jõulud ja uus aasta

1.

Puud väristavad oma varje öösse.
Mu mõtted põlevad. Mul pole und.
Öö maalib leeke minu mõtlemisse.
Ma otsin vastuseid ja iseend.

Öö väriseb mu ripsmetel ja juustes.
Puuvarjud, otsimised. Kell saab kolm.
Öötunnid värisevad mööda joostes.
Mu mõtted põlevad ja mul on külm.

2.

Sind puutub
üks tuul, üks tung,
mis tuleb kaugete teede
reejälgedes.

Sa oled istund
igavikke nälgides.
Nüüd on su jõulureede.

Nüüd võtad silmilt käed
ja aknaraamis näed:
hall muutub,
hall moondub roheliseks.

3.

Kevad oli ammu
oli kirjutatud
kitsaste tähtedega
kollakale paberile
tindipliatsiga
õhukese pildi taha.

Kevad naeratas
klaasita plekkraamis
paberiga kaetud
puukastil.

Torm tuli
väljud ja vesi.
Raam roostetas
pilt kaardus
kiri kustus
ja kevad sai otsa.

4.

Segipaisatud saatus
päikeses, jääs.
Jälle on jõuluvaatus
käes.

Lavale maalitud poosid —
munk, baleriin.
Kuused on mujal ja roosid
siin.

Põhja edevus, lõuna
teeseldud võit.
Kes krepp-paberist õuna
sõi?

5.

Kellade helinad,
raketid
teatavad uut.
Mõtete mõttetuste
katkine aknaruut.

Ketid
ämblikuvõrkudesse kleepund
õhtute ududest.
Mõttetuste mõtted tammuvad
teede tolmus.
Raketid pauguvad,
Koerad hauguvad,
lehmad ammuvad
kahelpool tolmude teed
udude õhtutes.
Helinate kellad
löövad
kõik korruga
teatades uut.
Valude varjude
varjust
katkine aknaruut
vaatab
rebitud hingega.

Lehmad ja koerad
tallavad rohtu
otsides karjust.
Varjude valud
ja ämblikuvõrgud
on juustes ja jalus.
Rakett lõhestab
tolmu ja udu.

Katkine klaas
püüab lõigata
ja karjus püüab hõigata
uuele aastale
tere,

kuid ööl on
must määratu kere
ja karjus on
katkise akna all,
musta määratu öö all
silmilil maas.

Needus

Käed rusikased kõue poole nõuan
sealt sulle kaela tormi kurjad veed
ja raju rahmamised. Nean, mis jõuan,
käed rusikas, ma kurja sulle nõuan.
Ükskõik, mis ohtu ennast viigu need.

Nean põua hinge põletava, pika
ja südamesse soo, kus pole teed.
Nean rohuaia ohakaterikkaks
ja kõhklushetked lõputumalt pikaks
ja päeva ainsasse kõik kevaded.

Nean välgutule nimel — jäägu ilma
su saatusosa heledast ja heast.
Nean kurja nimel, kurjusleegid silmas,
sind usust, lootusest ja õnnest ilma,
nean sõgedaimat sõgeduste seast.

Ja üsna viimati nean armastuse nimel
ja selle, mis vaid hinges värisend.
Nean, et öö oleks valge, et päev pime,
nean valguse ja pimeduse nimel
ja kõige viimati nean iseend.

Umar Hajjam. Nelikvärsid.
Pärsia keelest tõlkinud Haljand Udam.
Tallinn, Eesti Raamat, 1967. 88 lk.

Umar Hajjam ja Haljand Udam on
kiastiliselt üllatava ühiskõlaga nimed,
kuid esimeses peitub pärsia matemaatik,
astronoom ja luuletaja meie aastatuhandi
algsajandist, viimases aga tema eesti maa-
tõugu vahendaja sama tuhandi lõpuküm-
nendeist. Tartu orientoloogia südi tegev-
se vilju pudeneb ikka ohtramini ka ülds-
se rüppe, ja nende hulgas on nüüd lääne-
maailma kirjanduses juba enam kui sajan-
dipäevad kuulsuspaisteline *Rubáiját*.
Umar Hajjam oli Pärsias teadlasena alati
au sees, ja ka läänes olid ta algebrateosed
varakult tuntud. Luuletajana oli ta aga
kodupaigas pigemini kurikuulus jumala-
vallatute nelikridade algatajana, mis pos-
tuumselt tema sildi all edasi vohasid ja
paljunesid umbes nagu meile lähemal
anakreontika või limerikipalavik. Kuid na-
gu kerjusest võib saada kuningapoeg, või
telgitegijast (*„Hajjam“*) teadusmees, või
Alasuutsu rahvas Toompeale tõusta, või
joomalaul „To Anacreon in Heaven” sõ-
nadevahetusel muganduda Ühendriikide
riigihümniks, nii oli ka Umari värsise
suur tulevik ilmne pea pärast Edward
Fitzgeraldi viktoriaanlikku tõlkevahen-
dust aastast 1859. Järgnevas Umari-vai-
mustuses kanoniseeriti töö tõlkija nime all
inglise luule antoloogiliseks raudvaraks
ja on katkendeis üldtuntud (*„A jug of
wine, a loaf of bread — and thou . . .”*;
„I came like water, and like wind I go”,
jne.). Umari kuulsus kandus pea teistes-
se keeltesse, ning varsti hakati ka prohveti
kodumaal lõõpivate joomanelikute auto-
ris Hafiz’iga võrreldavat luulegeeniust
seirama. Inglise keeles on paraku Fitzge-
raldi vanavaratsevalt ilukõneline tõlge
jäänud ainuvalitsevaks, ka vaatamata pil-
dipurustajalikele ajakohastajaile nagu Ro-
bert Graves, kes aga ei kohku isegi Piib-
lit ümber kirjutamast (miks mitte, kui
milgi Tuglas on soovitanud *Kalevipoega*
ümber teha!).

Mis on Umari värsside edu saladus? Üle sajandite kokku panduina moodustavad nad enamasti teisendirodu käputäiel teemidel, ning need teemid on lüürika narmendavaimad *topoi*: joo veini ja armasta neidu, sest elu on üürrike ning taeva poti-sepp-demiurg voolib ja lõhub oma kruuse lakkamatu hoolimatusega. Tee parajasti pattu (nagu muhameedlasele joomine), küll jumal (N. Eestis seaduslikult vaid väikse algtähega!) andestab:

*„Me teame, milline on homne paradiis:
seal kaunid neiud, puhas vein ja lauluviis.
Ma valin armsama ja veini juba täna —
ei nüüd või olla süüks, mis lubatud
on siis!”*

Just see leebelt fatalistlik naudingufilosoofia oli omal ajal teretulnud vastumürk õuelauliku Tennysoni surmtõsisele impeeriumipühitsusele, kus isegi Krimmi sõjas tobedate aadlivõsude poolt asjata surma aetud kerge ratsaväe saatuses sügavat mõtet otsiti („*theirs not to reason why, theirs but to do and die*”). Läänemaailm üldse võis Umaris hoomata mänglevaid kuid siiski sügavalt tunnetet elutõdesid, selmet enamiku raskusevaimuliste poetide moel samu luuleliblikaid jälitada sepavasara. Nii vastab Lucretiuse valulisele, surmakartust manavale „*Sic ubi non erimus . . .*” lausumisele Umari nelik:

*„Jäeb maailm kauaks veel, kui muld
meid endale kord nõuab,
me jäljed kustutab ja nime unustada
jõuab.
Ei olnud meid ka varem, aga kõik käis
oma rada,
ja pärast meid kõik olnud viisil
kaugemale sõuab.”*

Isegi vanade kreeklaste igitunnetust on lääne luuletargad kippunud ümber pöörama ja sellele ristiusulise jätkuosa külge pookima, näiteks Ronsard'i surivoodisonetis:

*„Heureux qui ne fut onc, plus heureux
qui retourne*

*en rien comme il était, plus heureux qui
séjourne
d'homme fait nouvel ange, auprès de
Jésus-Christ . . .”*

Umar seevastu jääb leplikule fatalismile truuks:

*„On inimese osa sellest ilmast kaasa viia
vaid surma, vaevasid ja kannatusi üleliia.
Siis õnnelik on see, kes elas ainult ühe
hetke
ja õnnelikum kõigist pole üldse sündind
süa.”*

Esimene „moodne” euroopa lüürik Baudelaire sisendab oma kallimale selle tulevast hauas määndumist ja ihulist vakladega suhtlemist. Umar seevastu oskab sarnast paratamatust vahendada delikaatsusega:

*„Kui vaatad mullast võrsund kannikeste
õisi —
neilt leiad kaunitari sünnimärgiteri.”*

Seega on Umari nelikud läänelisele lugejale lihtsate põhitõdede ilusad vahendajad eksoteiliselt rafineeritud pakendis. Udami hoolikas, ulatuslikult järelsõnastet tõlge teeb nad esmakordselt lähedasteks ka tänapäeva kodumaalastele, kellede suhtelises varjuelus luule-, viina- ja elujanu moodustavad uue kolmainsuse.

I

*Ei taatidele maa see. Need noored
Üksteise süles, ja linnud puudel —
Nood koolvad sugupõlved — suil laulud,
Lõhe-joad, räim-tiined vood tulvil,
Luts, liha, või lind, kõik suvel kütvad
Mis eales sigit, sündind, ning sureb,
Haarat meelast helist, ent unarule
Jäänd monumendid eatule taiule.*

II

*Eakas mees süiski üks vilets olend,
Vaid kaltsudes kubu ühel kepil,
Kui hing käelaksu ega laulu löönd
Iga kaltsu eest omal maisel rüül,
Ei luule koole sääl vaid õpingud
Monumentidest, toredalt hülgel;
Seepärast ma merd purjel purjetand
Ja püha Bütsantsi¹ kantsi tulnd.*

III

*O targad Jumala pühas ääsis
Kui kuld mosaiigis ühel seinal,
Tulge pühast tulest, ajapoolis,²
Ning olgem laulumeistriks mu hingel'.
Võtkem minu süda, haige ihas
Ja köidetud loomale sureval',
Kes ei tea, mida ta on; ja minust
Targu tehke vigur igavikust.*

IV

*Kord loomust väljas, iial ei võta
Ma kuju mõnelt asjalt looduses,
Vaid heal kreeka sepal lasen teha
Taotud kullast ja emailis kuldses,
Et unist keisrit ärkvel sääl hoida;
Või aset kuldsele oksale palees,
Ma laulaks isandaile Bütsantsis
Mis möödund, või mööduv, või tulemas.*

Tõlkind Paul Saagpakk

¹ Bütsants, kunsti ja intellekti sümbol Yeats'ile, oli ka koht, kus Ida ja Lääs ühtusid ja sulasid tervikuks. Nagu Joh. Aavik, suur muinasroomlaste austaja, eelistab antiikaja koh-
tadest näha Rooma, nii Yeats kunagi kirjutas, et kui tal oleks võimalus veeta üks kuu antiik-
ajas, ta külastaks Bütsantsi enne Püha Sofia avamist ning Platoni akadeemia sulgemist.
Yeats päämiselt tundis huvi haruldaste mosaiiktööde vastu Bütsantsis; samuti paelus
teda ka bütsantsi elulaad, mis Yeats'i arvates sulatas usulised, esteetilised ja praktilised
eluaavad ühtseks kogemuseks.

² Yeats väitis, et esinevad kaks vaastandlikku olu tõelisusest: maine (võim, heterogeen-
sus, ja pingutus) ning tuli (muusika ja puhkuse olukord). „Ajapool“ („perne“) väljendab
tsivilisatsiooni ringi ja liikumist Yeats'i mõistes.

liri rahvuslik ärkamine ja rahvusliku iseteadvuse kujunemine ning tunnetamine kelti vaimusest on tihedasti seotud W. B. Yeatsiga, üks kuulsamaid kaasaegseid poeete. Iiri rahvuslik liikumine kulges samu radu kui eesti rahvuslik taasvirgumine ja sõltumatu riikliku võimu püüdlemine möödunud sajandil. Rõhutatud ja ikestatud rahvaste vaimseks alglatteks oma rahvusliku ilme ja eneseteadvuse kujundamisel oli romantism, üldeuroopaline kirjanduslik vool. Võõra võimu kütkes olevad väikerahvad, mõjustatud romantismi taotlusist põgeneda minevikukaugusesse ning harrastada sangarikultust, ammutasid ergutavat vaimujõudu ning minateadvust ja enesekindlust oma muinaskangelasist, nagu eestlased Kalevipojast, ning idealiseeritud paganlikest jumalaist ja mineviku rahvussangereist. Rahvaluule ja vanavara kogumine ja saadud rahvaloomingu populariseerimine õhutas ning arendas rahvuslikku teadvust ja moodustas alused nii rahvusliku kui ka etnilise tunnetuse ning enesehukuse taaselustamisele. Nagu Eestis, vabanes ka Iiri võõrvõimust ja saavutas oma iseseisvuse. Kelti renessanss aitas selles palju kaasa.

Kelti renessanss kirjanduses ühtib Home Rule'i püüdlustega Iirimaa. Kelti renessanss algas aastail 1885 ja 1895 Londonist, kus iirlased organiseerisid esimese rahvusliku rühmituse. Selle rahvusliku liikumise vaimusalveks ja vaimustuslätteks olid vanad iiri tekstid, legendid, rahvajutud ja rahvalaulud, mis inglise keelde tõlgituina moodustasid originaalse ja rikkaliku varamu rahvuslike teemade ammutamiseks ning küllusliku mõtteilmutuse ja nägemuse noortele loovvaimudele. Nii nagu aastal 1872 asutati Eesti Kirjameeste Selts vanavara ja rahvaluule kogumiseks ning eesti kirjanduse viljelemiseks, ja samuti rajati „Laulo ja Mängo Selts“ aastal 1865, millest hiljem kujunes kutseline eesti teater Estonia, nii ka iirlased organiseerisid ja asutasid kirjanduse ja teatri seltsid oma rahvusliku kultuuri arendamiseks. Kelti renessanss iiri kirjanduses hõlmas ja sulatas enesesse uusi kirjanduslikke püüdlusi ja otsinguid möödunud sajandi lõpupoolelt, selliseid nagu sümbolism, estetism, naturalism ja dekadentism. Yeats, üks suurimaid kujusid kelti renessansis, ammutas inspiratsiooni iiri rahvaloomin-

gust. Yeatsi vaimses toodangus domineerib müstiline värving, üks iseloomustavaid tunnuseid kelti vaimusest. Yeatsi müstitsismi algjuured pesitsevad vana-iiri traditsioonide pinnases. Lisaks iiri müstitsismile torkab Yeatsi loomingus silma ka mõjutusi võõrsilt. Nii on oma jäljed jätnud india panteism ja prantsuse sümbolism. Yeatsi luule, mis on päämiselt lüüriline, omab ka nüansirikkaid intellektuaalsuse alatoone. Yeatsi tõdeotsiv luulehing on võimeline ka analüüsima tundevarjundeid ning omatud elamusi. Yeats käsitleb meisterlikult luules avaldusviise, et esile manada müstilist atmosfääri, varjundatud unenäotolise hägususega ning ähmaste kujutelmadega, mis kuidagi meenutavad jaapani gravüüre. Originaalne taideline anne võimaldas Yeatsil ületada kitsa rahvusliku luuletaja isiksust ning kujuneda euroopaliseks luulemeistriks.

Yeats sündis aastal 1865 Dublini lähedal kunstnik John Yeatsi pojana. Suveti viibis ta ilusas Sligo maakonnas. Oma alghariduse sai ta Londonis, kust hiljem siirdus koos vanematega jällegi Dublini. Olles kaheksateist aastat vana, kirjutas Yeats oma esimesed luuletused. Hiljem elades Londonis, oli ta üks Rhymers' Club'i rajajaid — kirjandusrühmitus, kuhu kuulusid inglise kirjanikud, kes taotlesid sümbolismi, seda Prantsusmaalt möödunud sajandi lõpul lähtunud kirjandusvoolu. Selle klubi liikmete kaudu Yeats tutvus Mallarmé ja teiste prantsuse sümbolistide teostega. Yeats oli üks iiri „Literary Theatre'i“ rajajaid, mis hiljem jätkas oma tegevust kuulsa Abbey teatrina Dublinis, kus ka paljud Yeatsi näidendid lavastati. Aastal 1922 Yeats nimetati Iiri vabariigi senaatoriks. Aastal 1923 Yeatsi looming sai väärika tunnustuse, kui talle anti Nobeli kirjandusauhind. Yeats suri 1939. a.

Oma esimestes luuletustes, mis käsitlevad arkaadilisi ja hindu teemasid, kasutas Yeats Spenseri ja inglise romantikute luuletehnilisi võtteid. Aga „The Wanderings of Oisín's“ (1889) Yeats rakendas iiri rahvaluulest võetud aineistiku ja legendaarseid kujusid, nagu Fergus, Cuchulain ja teisi. Yeatsi varajane luulelooming oli ka mõjustatud veel Shelley ja Blake'i luulest ning Blavatsky teosoofilisest õpetusest ja Christian Rosenkreuz'i sümbol-

se nime all avaldatud müstilisest õpetusest. Tingituna Yeatsi suurest huvist okultismi vastu esineb ta luules okultseid peittähendusi ja võrdpilte, mis túsistavad ta luuletusi. Pärast 1900 Yeatsi luule muutus külmemaks, klassilisemaks ja lihtsamaks, keelelises vormis lähenedes igapäevasele kõnekeelele. Sel ajal loodud poemid on „külmad ja kirglikud kui koit“. Uute väljendusvormide otsingul löi Yeats aastal 1925 oma isikliku mütoloogia, mille ta avaldas oma teoses „A Vision“, mis Yeatsi oma ülestunnistuse järele oli dikteeritud üliloomulike jõudude poolt tema abi-kaasale, võimelisele meediumile. Yeats kasutas seda müstilist süsteemi paljudes oma luuletustes alates aastast 1917 kuni aastani 1935. Oma vanas eas Yeats naasis oma noorusmaale, romantilisele lirimaale, ja salapärasesse hinduismi, avaldades nostalgilisi, ent jõulisi poeme. Yeatsi mitmekülgne andekus ilmneb ta värvirikkas kirjanikutegevuses kui müstiline poeet, edukas draamakirjanik, vaimukas esseist ning leidlike lühijuttude looja.

Ivar Ivask. Päev astub kukesammul.
Lund, EKK, 1966. 88 lk.

See teine Ivar Ivaski luulekogu on pühendatud Jorge Guillén'ile, hispaania suurele pagulasluuletajale, kelle seitsmekümne viienda sünnipäeva tähistamiseks Ivask korraldas Oklahoma ülikoolis luuletaja eluloomingule pühendatud esimese teadusliku konverentsi, varudes Guillén'ile samuti olulise osa „Books Abroadi“ 1968. a. talinumbrist, milles ta ise sissejuhatava artikli avaldas. Selles artiklis loeme Guillén'i luulekogu „Cántico“ kohta: „„Cántico“ on nagu varjatud aed kesk linna müra ja ajaloo ähvardusi. „Cántico'sse“ kogutud õnnehetked kooselust teiste inimeste ja maailmaga võivad meid tugida palju hulgalisemal meelegeite ja lahutuse hetkil. (Teatud mõttes võib lugeda „Cántico't“ käsiraamatuna enesetapu vastu.) See kogu koosneb armastuse ja usu avaldusist, mida ei saavutata „loomulikult“, vaid mida tuleb absurduselt välja kiskuda, nü et surm ei pääseks võidutsema elu üle.“ (Minu tõlge ingliskeelsest algteksist, A. A.) Pruugib ainult neid väiteid Guillén'i luule kohta kõrvutada Ivaski enda kogu nimiluuletusega, mis on paigutatud kogu viimasesse sarja, et niihästi Ivaski pühenduse kui luulekogu pealkirja tähendus autori oma vaates selguks:

„Taas puhas lõuend pingul minu
valendaval silmapiiril,
kus kukesammu võrra nihkub tulipunkti
keksiv kukk.
Mis imetillukene kild maailma murdvast
värvikusest!
Kuid piisab. Ta kisub kärmelt ööde
tühjust koomale.“

Selle kogu luule on niisiis kimp pisikilde maailma värvikusest, millele on antud uue päeva jõud öö taandamiseks. Keksi-va kuke sümbol aga paigutab kerge huumori toonis need luulekillud ühtlasi kodutalu õuele ja müütilise päikeselinnu asendisse, ilma et paras annus nartsiss-

likku eneseimetlust luuletajal enesel kahe silma vahele jääks (kukk keksib ja nihkub teiste tähelepanu keskpunkti). Ent tulipunkt on ühtlasi luuletaja enda pingul pilgu keskpunkt, kus ta õnnehetki kooselust teiste inimeste ja maailmaga tabab. Need hoiakud olid Ivaski esimeseski kogus „Tähtede tähendus” ilmsed, kuid seal oli ta pilgul vaja nähete tõkkest otsekui läbi murda, viimaseid sageli pihustades, et ühendav ja vallandav elamus tõestuks. Nimetasin seda tookord enese ja oma aluste otsinguks, kuid see oli teadagi maailma otsing samal ajal. Ja võitluse pinge andis tolele kogule omapärase värskete energia tooni.

Ivaski uues kogus on see pinge mitte kadunud, vaid moondunud ühtlasi lennuhooks ja keskenduspingeks. Maailm avaneb nüüd luuletajale lähedamas, elurõõmsas ja sageli lahkelt humoristlikus toonis enesetäitumise ja eluavarduse perspektiivis. Vabanenud kujutlusrõõm tagab siin iseenda võitu: „ . . . *lindkergelt kargan mina ise saarest saarde/ oi, kujutluste avaruse, Ikarose vaimu valda.*” („Oma maa ja taevas”)

Otsekui uuestisündi tähistades algab luuleline päev tuhande võimaluse töötusena: „*Selle päeva tuhat võimalust — / enne kui sa oled tõsnud üles — / ümbritsevad sind kui tuhat lindu, / kelle laul veel öises süles/ ootab ao lennumarki . . .*” („Katkend”)

Saarest saarde, killult killule, paigast paika hargneb selles kogus „luule tuuleroos”, nagu see esimese sarja pealkirjas märgitud. Igasugu eluannid, eriti aga toidud ja joogid, vee, maa ja puu viljad, mis toiduks töötatud, sisustavad kujutluslendu ja röömutuksatusi, hoides neid bioloogiliste algelamuste ringis, maakamara ligi, olgu lend kuitahes kõrge või avar. Kogu esikluuletuses autor nimetab luuletamist maakaardi joonistamiseks, küllap tänapäeva lennukireisija vaates, mida kinnitab „Ávila elegia IV”: „*Nii lähedal taevale tahaksin olla:/ kaksteistsada meetrit üle merepinna, / kaugvaatega igasse kaarde, / jumalik kindlus inimese jaoks.*” Luulele õnneks pole see kindlus aga kuidagi

antud. Kõrguse ja vaba lennu mõõted esinevad selleski kogus ainult luule ühe poolusena sügavuse ja süüvimise pooluse vastas, mida kehistavad maised toidud ja algained, vesi, kivi, muld, nende omadused ja omavahelised pinged.

Ja kogu kõige mõjuvamad luuletused minu tundes ongi need, kus nende pooluste vaheline pingeline on luulelises kujunduses kõige rikkam ja ühtlasi keskendatum, nagu näiteks „Oliivipuu moondumisis”, kus „*ürgribide keerus vilistab tuul*” ja „*oliivipuu nõgised pisarad*” varisevad „*maa raigunud vermesse*” kuni luuletaja ise tunneb end takerduvat puuse ja juurduvat Kreekamaa savisse nagu langenud Prometheus, ega saa enam muud teha kui hüüda appi Dafnet, toda päikese-jumala Apollo poolt armastatud loorberinümf. Võrrelduna Ivaski esimeses luulekogus ilmunud samateemalise „Peatusega Naxose saarel”, kus poeet „Dionüsose” hotelli öisest maagiast kokkuna hotell „Apollosse” pages, on „Oliivipuu” luuleline süntees palju rikkam ja haare sügavam, ilma et huumor kaoks. Tajume seda luuletust ehtsa müütilise elamusena. Sama algeliste jõudude pingest saavutatud süntees võib lugejat „Vaahersalo variatsioon VII”, kus kalmusaareline kuupeegeldus öisel järvel manab allelu kubisema kuni „*kuusepuu ahing*” raiub „*kuud musttuhandeks kalakilluks*”. Kõrgele tiirlevad uimed ühtuvad kiirgavate valgussoomustega, nii et kuuleme kuidas „*taeva lainetus loksus öös*”. Veesügavuse ja taevakõrguse müütilised mõõtmed on harva meie luules nii sundivalt ühinenud, et elutäiust ta hetkelises avastuses tähendada. Bernard Kangro elementide raajan on siin Ivaskile kahtlemata teed rajanud, ühtudes Betti Alveri müütilise meele keskendusjõu ja haardeulatusega.

„Päikese rõngas”, mis luuletaja lapsepõlve Rõngu suvede õnnetäiust üles manab, on vastandjõudude (siin taas päikese ja veesügavuse) pingeline täiesti rahunenud. Siin kaev vinnab üles selgust (mitte tumedust) iga ämbriga ja poisil, kes turbatiigis ujub, on endal metsmaasikatest hel-

med ümber päevitanud kaela. Ent siingi on müütilised jõud mängus ja luuletuse võlu johtub tublil määral sellest, et nad nii igapäevases lihtsuses nägematuks jäävad. Ja kui nüüd sellele müütiliste ja maagiliste aimate tasemele laskuda, kuhu Ivaski luule meid sageli kutsub, siis võime ehk paremini tajuda ka neid lühikesi, aforismilaadilisi luulekilde, mida Ivask eelistab ja kuhu ta koondab mõnigi kord kõige siirama õnneelamuse: „*Täna peeti meie laual/ maa ja järve pulmi:/ mullakarva leivapätsi/ sulas kuumi kalu!*” (Vaahersalo variatsioon II), millele kostab järele variatsioon X: „*Vihm uhtis iga ähmast aknaklaasi./ Ei teadnud enam,/ kumb on vihm või järv,/ kui toa pehmes õhtuhämaruses/ me sõime järve südant rääbiseis*”. See kes järve südant nii konkreetselt tajub, elab teadagi ainsas elamusekillus kogu elutäiust ja seda ühendust teiste ja maailmaga, mis on tõepoolest suuteline ööde tühjust ja surma korvama. Luule on siin elu teenistuses, on ühtlasi vahendiks, et pinnanähteid läbi tundes otseühendust saavutada sellega, mida filosoofid nimetavad Olemuseks, ehk jällegi luuletaja oma sõnades ja isiklikul pinnal, et „*Silm silma vastu seista iseendaga/ ning tumma teisikut ambuda*” („Sünnitähht”). Teisiku kütile vastab aga luuletaja ise haaravas „Igal pool”, kus ta kurdab omaenda äraolekut, kuni leiab, et ta on ise otsija sees jaheda hingusena, väriseva pärnana, tolmuva aiateena. See hingus, see pärn, see aiatee kõlbaksid hästi, et selle kogu luulet sümboliseerida. Igapäeva nähted ja sündmused, kuid ärevalt väriseva ja tuuletõmbelise tundluse sise-muses, millele jahe teadvus püüab anda suletud kuju.

Hüljates lõppriimi ja kindla värsivormi peagu täiesti selles kogus, hoolitseb luuletaja seda piinlikumalt sõnade alg- ja sisekõlade eest, mis teadagi meie rahvaluulele omased. Luuletaja stiil lihtsustub ja omandab selles vabavärsilises jaotuses mõjuvama ja kõlarikkama kuju kui eelmises kogus. Lihtsad ja sageli jõulised sõnad hoiavad luulet oluliste sündmuste tasemel, lameduseohtu kartmata. Lugeja-

gi tajub, nagu „Lahkuminekus” öeldud, et need sõnad kooruvad mullast „*magu iidsed nõud kullast või vasest/ — savised, sälgulised, habrastund —/ mis äkki välguvad õhus, kiiritades hellust*”. Ta tunneb ka et nad langevad tagasi mulda, idanemaks.

Jaan Kaplinskile

+

On see mõne vaskussi väle vingerdus
või tuitu sügiseide ruske seelikutriip?
Kõssu, kõssu, nõiad teevad taevast võid.
Mispärast tappa? Mõök tuppe! Metsa tuba on vaba.
Siia juurduda, kus miilab maa sisemine päike
- oi mullakoorik kahe päikese vahel -
ja vihmajalul vaarub avarus lõpmatuse lõppu!
Lehtede linade vahel ei kippu ega kõppu.

+

Juured on luules. Täpselt niisama
lõoke uurib ruumi, üles-alla
töötab pikne aias raiudes puid,
ikka juurteni lööb sisse ja läbi.
Tuumades pingul uued äikesed.
Aga ei mingit ähvardust, ohtu!
Tünnist neljakesi lakuvad vett
lammas ja susi, siga ja kullerkupp.
Verine lambanahk on magaja ase.

+

Juba küpse ploomina sa praguned
herilased on su kallal
vaagides meevõimalusi
kuidas töödelda oh sind pragunend
jagunend ploomikest
kaanind end täis kiiri
mahlaka lüümuseni
juba juba tarkus tilgub maha
kus sipelgad ootavad tagajalul
ammuli sui ja hõõruvad käsi
vabandust jalgu
potsti juba varised kiviraugale pähe
kes peab sinu mahlanatukest
oma pisaraiks ning hardub
oh kui pagana lühike
vabandust jumala lühike on ploomine elu

Ilmar Laabanile

+

Aina ahtamaks muutub kandepind

Aga sina unistad avatud ustest õhus
igavikku paisuvaist aastaringest ilma puuta
vabaduse harpuunist keset kiikuvat tulpimust

Igast aknast vaatab sama kaktus
ja ei nihku nõelavõrdki

+

See maa ei ole küürus väike
vaid loovalt avar neemest neemeni
kus hingam üksilduse vabadust
Ma sõuan päevade viisi otsides ööd
siis leian teda paadi kõrval
metspardina tukkumas pilliroos
Ning elu võtab hoogu õigeks lennuks
või laskub tõe üdini
See on see maa kus olen osa tõesest

+

Täna udupiltides ma nägin Eestimaad
sõbrad käisid seal ja tõiid siis kaasa
Karksi ürgoru Rocca al Maret Nigulistet
manas minu silme ette valgustatud kast
Üks kaleidoskoop on sinu kodumaa
ja sina sobid sinna värvikilluna
just Pühavaimu kiriku aknasse

+

Tagurlased taganevad alati tagalas
kuid eesrindlane riskib rindel alasti
pahurad pahempoolsed aina pahandavad
parandamatud parempoolsed jälle parandavad
kuldse kesktee mehed libedasti keskendavad
sest tee ju meest ei riku (töö aga küll)
sõnakõlks või mõttekõlks
kõlks kõlks mängi ennast vabaks

SÜGIS AMSTERDAMIS

Keskhommik mis lõhnab kui mandel
 uude sügisepäeva on teel:
 Linn raagus teeks rahu. Öö tandrel -
 kus tormatud sillad vaid õõtsuvad veel -
 puud pääjagu lühemaks tegi,
 kroonid kanalipinnal kui saast,
 et südalinn kokku ja segi
 varjaks mälestust nagu sibulanaast.

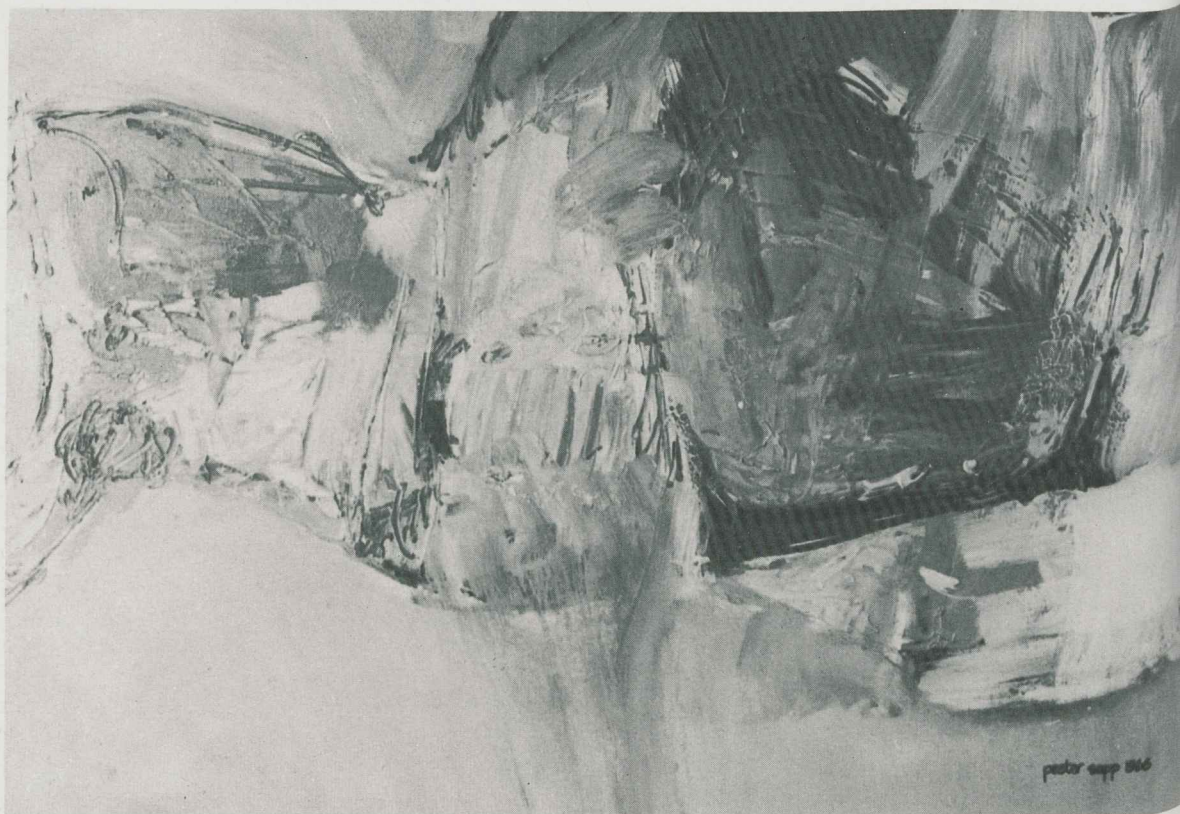
JALAKAS MÄRTSIS

Harva üks õitsev puu mind on liigutand nii,
 lehtinud kõlakoda õhu võõraste proovide
 sumina jaoks; ei ka talviti trummeldand löökriistad,
 kuuparafiini-sordiin (suhkruvatt jäneste tarvis)
 või siis kondise aasta räbalarüü liig hilja -:
 kunagi pole mind jumalik-inimlik vorm,
 puu, mis elab tulvil mahlu ja vaikseid avastusi,
 taband kesk olemasolu, muutnud mu olemust kui
 üksnes januse jalaka ootus kord märtsis.

VAHEMERE JUURES (O. K-le)

Su ees on küpsev maastik, leekiv hari
 kesksuve. Sinisesse sildu paeb
 nii kärmelt, et neid tasakaalu vaeb
 ükspäinis mägestiku hiiglavari -
 vaid kuni julgelt päike terav-kuum
 tuld andes sunnib heitma halli mäge
 peost sildu nagu linde, võluväge
 neil andma, sihiks jahe ilmaruum.
 Tuhm kaevu peeglis nende kauge lend.
 Puilt sajab maha tolmund viinamarju.
 Ao aurus troonib ebajumalikult karju.
 Süüd tundes sa vaid tead, et petab end
 taas inimkond - teel sõtta kahtleb rahu.
 Kui järv sa püsid merest lahus.

Draama kolmes vaatuses proloogiga

Osalised:

PAUL TOOMIK — sillaehituse insener. Proloogis teine sõjamees

HELGA — tema naine, näitleja pagulasteatris

MEELI — Helga ja Paul Toomiku tütar

LINDA — Helga tütar

VELLO MEEREND — arheoloog. Proloogis esimene sõjamees

MAKS KALTER — paadikapten

HUMAL — endine EV minister

VIRKUS — pagulasajalehe toimetaja

KARGUS — rahvusliku aktsiooni tegelane, endine rindeohvitser

Tegevustik

Proloog: Saaremaa rannas 1944. a. sügisel.

Esimene, teine ja kolmas vaatus 20 aastat hiljem peaaegu vahetult üheainsa õhtu vältel Paul Toomiku maja elutoas ühes Kanada suurlinnas.

Vaheajad: pärast esimest ja teist vaatust.

Proloog

Tegevus toimub poolhämäruses vaheriide ees, mille taga on valmis esimese vaatuse lavapilt. Me oleme kujutluses Saaremaa rannas 1944. a. sügisel. Kuuleme tuule tõusvat undamist ning lainete mühinat. Samas, öises nähtamatuses on mootorpaat valmistumas põgenikega Rootsi sõiduks. Atmosfäär on rahutu ja närviline. Inimesed liiguvad siluettidena. Vasakult tuleb kaks sõjameest, kelledest üks lonkab. Parevalt tuleb neile vastu paadikapten.

PAADIKAPTEN: Paadis on veel ruumi ainult ühele.

ESIMENE SÕJAMEES (See, kes lonkab): Mis jutt see on. Kui leidub ruumi ühele, siis mahuvad ka kaks kuidagi ära.

PAADIKAPTEN: Ma juba ütlesin, et võtan peale ainult ühe. Siin ei anna midagi kaubelda. Üks mees veel ja isegi siis on parraslaud merega triiki. Kui võtaksin kaks, muutuksime veealuseks paadiks.

TEINE SÕJAMEES: Kurat, siis pole muud kui kõigil pambud üle parda.

PAADIKAPTEN: Ei selle mehe paat vea võikaste ega Singeri masinaid. Ainult eesti rahvast ja niipalju tagavarabensiini, et Rootsi randa välja jõuab. Kui üldse . . . selle ilmaga.

ESIMENE SÕJAMEES: Võib-olla läheb veel mõni teine paat?

PAADIKAPTEN: Mitte enam siit rannast. Siin on isegi pesupalidele juba mootorid külge pandud ja minema sõidetud. Vanka olevat otsaga juba Saaremaal sees.

ESIMENE SÕJAMEES: Aga mingi nõu peame ometigi leidma. Me oleme olnud kogu aja koos. Rindel ja viimati haiglas. Kuidas siis nüüd lahku.

PAADIKAPTEN: Üksainus ja mitte rohkem. Leppige ise kokku, kumb tuleb kaasa. (Paus) Võib ju olla, et tuleb veel kiirpaat Rootsist, aga need ei liigu sõiduplaani järgi. Ja tuul kisub vägisi nord-westi. Nii et otsustage kohe. Muidu jääte mõlemad maha. Meil läheb kohe reisiks lahti. (Lahkub pimedusse)

ESIMENE SÕJAMEES: Sinul on terved jalad all. Võib-olla jõuaksid veel mõne teise paadi otsa peale. Minule on see viimne võimalus.

TEINE SÕJAMEES: See paat on rahvast täis nagu silgupütt. Kuidas sa saaksidki seal olla oma haige jalaga, ei mahu seda sirutamagi. Kapten ütles ju, et võib-olla tuleb veel kiirpaat järele.

ESIMENE SÕJAMEES: Sa tead väga hästi, et see on niisama hea kui Valge Laeva ootamine. (Haarab meeleehteites kaaslase sinelisiilust) Ma pean saama Rootsi . . . Helga pärast . . . Ma pean jõudma Helga juurde.

TEINE SÕJAMEES: Lollus, tüdruku pärast. Õigel mehel kogu ilm pruute täis. Aga mina pean siit minema saama iseene pärast.

O ma elu pärast, kurat, kas mõistad? (Ägedusest tagasi tõmbudes) Sina oled mopiga võetud mees, mis nad sinuga ikka teevad kui kätte kukud. Aga mina olen vabatahtlik, rühmaülem ja raudristiga. Minule annavad kohe tina. (Hakkab otsustavalt minema kujuteldava paadi poole, kuid kaaslane astub talle takistavalt ette)

ESIMENE SÕJAMEES: Ma tean, ma tean. Aga Helga tähendab mulle rohkem kui kõik muu. Ja ma ei saa teda nii jätta, sest ta . . . ta ootab minu last. Kirjutas veel haiglasse ja põgenes siis vanematega Rootsi.

TEINE SÕJAMEES: Tühja sellest. Sõja aeg, pool maailma isatuid lapsi täis. Nüüd on igaüks enese eest väljas. (Püüab uuesti minna, kuid teine takistab teda)

ESIMENE SÕJAMEES: Ma usun saatusesse. Laseme saatusel määrata, kumb läheb. Võtame liisku.

TEINE SÕJAMEES: Mis kuradi liisku me siin pimedas võtame. Paat sõidab välja, nii jääme veel mõlemad maha.

ESIMENE SÕJAMEES (võtab taskust valge haavasideme rulli, mis on hämaruses selgelt nähtav): Näed, mul on siin rull haavasidet. Ma muljun selle seljataga kokku ja kui ütled õieti kumbas peos see on, siis sõidad sina. Kui mitte, siis on saatus otsustanud minu kasuks. (Paneb käed seljataha)

TEINE SÕJAMEES (virutab kaaslasel tugeva rusikahoobi kõhtu, kusjuures hämaruse tõttu ei ole võimalik täpselt kindlaks määrata, kas ta löi ainult rusikaga või kasutas sellejuures ka mingit terariista. Esimene sõjamees langeb summutatud oigega kokku): Nüüd on iga mees ise oma saatuse sepp. (Pimedusest kostab paadimootori käivitamist) Oodake! Ma tulen. Oodake! (Jookseb mootori hääle suunas)

(Lava pimeneb täielikult, siis avaneb vaheriie ja lava muutub pikkamööda valgeks, tuues nähtavale esimese vaatuse lavapildi)

Esimene vaatus

Elutuba sillaehituse inseneri Paul Toomiku kodus ühes Kanada suurlinnas. See on avar maja jõukas linnaosas, võrdlemisi lähedal südalinnale (Toronto 1968. a. hindade kohaselt umbes \$75.000 hinnaklassis). Vasakul sissekäik esikusse, milles toimub osa tege-

vusest ja mis on seetõttu nähtav koos väliskusega. Esiku ja elutoa ühtumiskohast viib keerdtrepp maja teisele korrusele, kus asuvad magamistoad. Trepist on näha ainult alumine osa. (Märkus: Juhul kui trepi konstrueerimine on tehniliselt võimatu, võib selle asendada lihtsalt magamistubadesse juhtiva käiguga, kuid eelistatavalt peaks olema tegemist kahekorruselise maja ja mitte bungalow'ga.) Söögituba ja köök asuvad esikust vasakpoolses tiivas ja on vaid kujuteldavad. Elutuba on möbleeritud massiivselt, kaarjalt ja mehelikult. Esiosa keskel domineerib massiivne kaarekujuline diivan, selle ees marmorkattega kohvilaud ja kõrval tugitoolid. Paremalt kõrval on poolkaare-kujuline baar pukidega ja selle kohal seinal pilt, mis kujutab suurt terrassilda. Baari kõrvalt läheb uks tuppa, mida nimetatakse TV-ruumiks, kuid mida majaperemees kasutab ka oma kabinetina. Tagapõhjal keskel on suur aken ja selle kõrval majaperemehe portree õlis realistlikus teostuses. Esikuosa juures on laud telefoniga ja selle kõrval peegel. Aknaeesriided on lahti tõmmatud ja me näeme seda sügiseses värvirohkuses. On õhtupoolik proloogi tegevusest peaaegu täpselt kakskümmend aastat hiljem, s.o. 1964. a. sügisel.

Lava jääb mõneks hetkeks tühjaks. Telefon heliseb, esimest, teist ja kolmandat korda. MEELI (jookseb keerdtrepist alla. Ta on 16-aastane hästikasvatatud tüdruk. Tasakaalukas, kombekas ja küllaltki enesekindel, vaevalt märgatavate sugemetega snobismist. Tal on käes raamat, mida ta on parajasti lugenud. Tõenäoliselt on see mingi spionaažiromaan, sest ta on ka ise oma majas väike spoon, armastades teiste juttu salaja pealt kuulata) MEELI (Paneb raamatu lauale ja võtab telefonitoru): Hello . . . No, this is her sister Meeli speaking . . . Yes, Linda is in . . . Who's calling, please? . . . Of course I know that curiosity killed the cat. But I am no cat and you are not very original. (Paneb telefonitoru kõrvale ja hüüab trepiotsa juurest üles) Linda! Tele-fo-oon. Lin-daa!

LINDA HÄÄL (ülevalt) Okay! Okay!

MEELI (võtab uuesti telefonitoru. Nipsaka tooniga): She's coming. And kindly note that it is good manners to ask who is calling. But of course, you wouldn't know anything

about good manners.

(Meeli paneb revanširõõmsalt toru aparadi kõrvale, võtab raamatu ja jookseb diivanile. Tõmbub seal kerra ja jääb telefoni juures olejale märkamatuks diivani massiivse seljatoe varjus. Teeskleb lugemist, kuid jääb tegelikult kuulatama.)

LINDA (tuleb trepist alla. Ta on 19-aastane, boheemlasliku välimusega kunstikooliõpilane. Ta on ebastabiilne ja püüab oma sisemist kindlusetust mõnikord varjata rõhutatud bravuuriga. Tal on värvilaiguline maalimiskittel seljas ja pintsel veel hajameelselt peos. Telefonisse): Hello . . . Oh, hello Leo . . . Ah, just ignore her. She is nothing but a little snob . . . What have I been doing? Oh, nothing special. Just painting a little. Making this placard, you know . . . Yes, of course I remember. At six in front of the American Consulate . . . I'll be there, with the placard . . . Yes, I know that a little booster would come in handy. (Vaatab baari poole) Okay, I'll try to get something . . . Fine . . . Bye, Leo.

MEELI (tõuseb diivanilt. Pilkeliselt): Leo . . . või siis härra lõvi isiklikult . . . Tundes sinu maitset, võib kindel olla, et vähemalt karvakasvu osas annab ta küll ehtsa lõvi mõddud välja.

LINDA (häiritult): Spioon. Sul pole mingit õigust mu telefonikõnesid salaja pealt kuulata.

MEELI: See on minu kodu. Ma võin siin olla, kus ise soovin. Ja võib-olla on mul koguni suuremad õigused kui sinul. Mina võin vabalt oma sõpru siia külla kutsuda. Aga eks katsu sina oma karvast kavaleri siia sisse tuua. Isa viskaks ta otsekohe välja.

LINDA: Kavaler? Leo pole mulle miski kavaler. Sa oled lihtsalt võimatult tavaline. (Vaatab õde irooniliselt) Meie edasipüüdlik ja korralik Meeli. Tee oma elust meisterteos. Lõpeta ülikool, tee hea partii, muutu seltskondlikuks snoobiks ja kasvata kodus uusi väikesi snoobe. See on sinu elusih. Kui igav. (Kontrollimata põlastusega) Selline väikekodanlik rämps.

MEELI: Ja kuhu tüürid sina? Kas loodad saada kuulsaks kunstnikuks? Ära unusta, võistlus on kõva. Paremini sobiksid küll vanatüdrukust sotsiaaltöötajaks.

LINDA: Miks ka mitte? Elus on teisigi sihte

peale karjäärihimu ja omakasu. Maailm on täis ülekohtu ja vägivalda, mille vastu tuleb võidelda.

MEELI: Plakatitega Ameerika konsulaadi ees?

LINDA (häiritult): Mida tead sina sellest?

MEELI: See on ju selge. Ma kuulsin väga hästi kui sa praegu oma eestvedajale ütlesid — kell kuus Ameerika konsulaadi ees, plakatiga. Iga laps teab, et seal käiakse protesteerimas Vietnami sõja vastu. (Põlgavalt) Sa kuulud siis nende hulka.

LINDA (trotsivalt): Mis siis?

MEELI: Sa oled hull. Tead ju väga hästi, mis isa sellest arvab.

LINDA: Just kui tema oleks see kõige targem. Bertrand Russell arvab igatahes teisiti ja kumb on suurem autoriteet?

MEELI: Meie majas igal juhul isa. Isa ütleb, et Russell on vana narr, kelle peaju on nagu pehmekskeedetud muna. Ta ei tunne kommuniste. Isa on aga nende vastu võidelnud.

LINDA: Ma vihkan igasugust vägivalda. See tuleb lõpetada. (Järsu vihaga) Täna lähme ja viskame Ameerika konsulaadi aknad sisse.

MEELI (siira huviga): Oo, see on põnev. Aga mis siis kui isa sellest kuulda saab?

LINDA (põlastavalt): Isa, isa . . . Muud sul meeles ei ole kui isa. Selgrootu sülekoer.

MEELI: Hoia oma hobuseid, Linda. Need kipuvad sul jälle lõhkuma. Aga see pole minu probleem. Sellega sa teed ainult ennast naeruväärseks. (Pöördub ringi ja läheb trepist üles.)

LINDA (läheb baari juurde ja otsib pudelite hulgast): Ahaa, Napoleoni konjak! (Tõstab pudelit ja vaatab seda.) Selle võtan täna kaasa. (Jätab pudeli baarileti servale.) Imelik, kuidas üks vedel asi võib inimese mõnikord seestpoolt nii kindlaks teha. Muidugi tuleb meil mõnikord julgusest puudus kätte, sest me oleme ainult inimesed. Mitte superinimesed nagu see, keda nimetatakse minu isaks. Kes teab kõiki, ei karda kedagi, ei tee kunagi midagi valesti. Ma arvan, et ta sööb igakord naela võid enne kui viinavõtmiseks läheb. Nii saab teised laua alla juua. Diktaator! Ühtki minu maali ei luba ta siia üles riputada. Polevat küllalt soliidsed. Ja ometi peetakse mind koolis päris andekaks. Ainult see realistlik praht. (Vaatab põlglikult sillapildile baari kohal ja läheb siis portree ette. Tõstab fašistli-

kuks tervituseks käe.) Heil Hitler! (Tõmbab maali viltu.) Oh, ma vihkan teda. Vihkan. Vihkan. Vihkan. (Paus) Ja ometigi on vihkamine vale. Ma võitlen ju vihkamise ja vägivalda vastu. (Istub õnnetuna diivanile.) Mis minust küll niiviisi saab? Mis minust saab?

HELGA (tuleb trepist alla. Ta on 43-aastane nägus naine, kes mõjub nooremana. Ta kannab õhtusest ajast hoolimata veel hommikumantlit, kuid on muidu hoolitsetud välimusega. Tal on näitemängu osaraamat käes ja õpib kuuldavalt oma osa Ibseni näidendist „Nukumaja“. Tal on selles ette nähtud Nora roll): 'Sa korraldasid kõik oma maitse kohaselt ja seetõttu omandasin minagi sinu maitse. See on sinu süü, Torvald, et ma pole osanud oma eluga midagi peale hakata!' (Ei ole tulemusega rahul.) Ei, see peab palju kindlamalt mõjule pääsema. (Kordab viimast lauset veenvamalt. Märkab siis Lindat.) Siin sa oled, lapsekene. Just, keda ma praegu vajan. Ole kullatükk ja mängi Torvaldi. See tähendab, loe mulle siit ette tema osa. Palun, aita mind! (Pakub talle osaraamatut, kuid Linda ei märkagi seda.)

LINDA: Palun, ema, aita sina mind!

HELGA: Aga lapsekene, mis sul siis viga on?

LINDA: Ma olen juba peaaegu kakskümmend aastat vana ja ma ei tea, kes ma olen. Ma ei tea, mis minust saab.

HELGA (istub ta kõrvale): Mina olen . . . mis seal salata . . . juba peaaegu üle neljakümne aasta vana ja ka mina ei tea, mis minust saab. Etendus on juba tuleva laupäeva õhtul. Nora osa Ibseni „Nukumajas“. Kõige tähtsam osa minu senises karjääris, aga ma ei ole eneses veel sugugi kindel. Öeldakse, et Sammalselg New Yorgist olevat kutsunud „Vaba Hääle“ külalisarvustajaks. See on ju pahur nagu hemorroidide all kannatav karu.

LINDA (ikka veel kinni oma probleemis): Ema, mul on üksainus keha, kuid kaks hinge. Ja need võitlevad omavahel. Mul on mõnikord tunne, et tahaksin minna misjonäriks Angoolasse, kuid samas . . . hakata kas või naismaadlejaks.

HELGA (naerdes): Sel juhul soovitaksin sul proovida näitlemist pagulasteatris. Töötad ilma igasuguse tasuta nagu misjonär ja alatasa maadled oma osaga. Nagu minagi praegu. Ma tean, et konflikt Torvaldiga kolmandas vaatu-

ses vabab veel tublisti lihvi. (Pakub uuesti Lindale osaraamatut.) Palun, ainult pool tunnikest.

LINDA (meeleheite lähedal): Ema, ma ei tee nalja. Ma pean tungivalt rääkima kellegagi . . . Sinuga, ema.

HELGA: Muidugi, muidugi, laps. Aga hiljem, siis kui etendus on möödas. Siis istume kahekesi maha ja räägime väga tõsiselt kõigist probleemidest. Praegu ma aga ei saa oma osast välja tulla. Ma pean sellesse jäagitud sisse elama. Aga niipea kui see möödas on, siis . . . Ma luban sulle. (Silitab tütre pead.)

LINDA: Siis tulevad jälle uued näitemängud ja sa muutud Madame Pompadouriks või Orleansi neitsiks. Proovid ja ettevalmistused, hääleseaded ja tantsutunnid ja nii edasi kuni lõpmatuseni. Kogu su elu on teatri jaoks. Sul pole kunagi aega minuga rääkida. Ja ometigi oled sa ainus inimene, keda ma armastan, ehkki ma ei saa sind respektierida.

HELGA (järsu huviga): Ei saa mind respektierida? Aga miks?

LINDA: Sellepärast, et sa oled isa mõju all. Sa ei pane kunagi oma tahet maksma, vaid lased kõik temal otsustada. Tal näib olevat nagu mingisugune salapärane võim sinu üle. Mina igatahes lendan siit välja niipea, kui olen kunstikooli lõpetanud. Võib-olla juba enne.

HELGA: Jäta need mõttetused. Sa oled lihtsalt ülekohtune oma isa vastu. Ta on väga edukas mees. Mees, keda seatakse teistele eeskujuks. Su isa on nagu kalju, millele me nii kindlalt oleme rajanud oma elu. Usu, mu tütar, meie kaunite kunstide teenrid, kellel puudub majanduslik instinkt, vajame seda kaljut väga tungivalt.

LINDA: Kaljul on ainult jõud. Mitte aga südant ja hinge. (Paus) Ema, ütle mulle ausalt, kas sa armastad teda?

HELGA: Milline küsimus. Muidugi armastan ma su isa. (Paus) Ma mõtlen, see ei tarvitse ju tingimata olla mingi kuum või kirglik armastus. See on tuli, mis aegade jooksul paratamatult jaheneb. Aga meil on ühine kodu, lapsed ja vastastikune respekt. Ja ka sina peaksid teda rohkem respektierima. Ma mõnikord lihtsalt ei mõista sind. Aga nüüd ma pean hakkama oma osa õppima.

LINDA: Seda ma arvasin. Sa siis ei armasta

teda. See on vaid harjumus. Ütle mulle, ema, kas sa oled kunagi kedagi teist meest armastanud? Ma arvan, kohe täie hinge ja südamega?

HELGA (paneב osaraamatu kõrvale. Ta on põhiloomult võrdlemisi edev ja talle meeldib rääkida iseenesest, oma elu meeldivatest momentidest): Jah, mul oli kord keegi teine. Sellest on nüüd juba kakskümmend aastat möödud. Enne kui ma tundsin . . . sinu isa. (Meeli tuleb teistele märkamatuult trepist alla, riidetud väljaminekuks, kuid jääb esiku juures pealt kuulama.)

HELGA (jatkab unistavalt, peaaegu poeetiliselt): Ta nimi oli Vello, Vello Meerend. Ta oli poeet, kes ei luuletanud. Kunstnik, kes ei maalinud. Näitleja elus, kes kunagi ei astunud lavale. Pea täis kummalisi unistusi, mis kunagi ei täitunud. Ma arvan, et kui kainelt analüüsida, siis oli ta võrdlemisi väärtusetu, kuid ma armastasin teda. Jah, seda ei saa salata. Me uitasime koos metsades ja lamasime järverannas. Kord tahtis ta saada metsavahiks kuskil Alutaguse laantes ja elada koos minu-ga väikeses majakeses, keset mändide mühi-sevat sümfooniat. Jah, need olid täpselt tema sõnad. Siis jälle tahtis ta saada peidetud varanduste väljatoojaks merepõhjast või putu-kateadlaseks, kelle erialaks on kirjud liblikad. Oh, ta ei teadnud isegi. Me olime mõlemad tookord nii noored. Just nagu muretud kirjud liblikad.

LINDA: Ja mis juhtus edasi?

HELGA: Sõda tuli vahele ja ta mobiliseeriti. Sattus üksusesse, mille ülemaks oli . . . sinu isa. Ka haavata said nad peaaegu ühekorraga — tema jalast ja su isa granaadikilluga õlast. Ja imelik, nad said omavahel sõpradeks, ehkki olid nii erinevad. Vastandite külgetõmbejõud.

LINDA: Ja mis tast sai?

HELGA: Jäi Eestisse maha. Muud ma ei tea temast midagi. Oli läinud koos isaga randa, et venelaste eest põgeneda, kuid paadis polnud enam ruumi . . . tema jaoks. Mina olin siis juba Rootsisis. Ta oli veel palunud isal mind tervitada ja kui ta tuli Stokholmi tervitusi edasi andma, siis saimegi tuttavaks (rõhutatult) sinu isaga. Lihtsalt saatust. Vello uskus alati nii kindlalt saatusesse.

LINDA: Ema, kas sa armastasid teda . . . kuidas üteldakse . . . intiimselt?

HELGA (kimbatuses): Mis sulle mõttesse tuleb? (Paus) See on kõik minevik.

LINDA: Kakskümmend aastat tagasi . . . (Jääb hetkeks mõtlema, kuid virgub siis nagu transist ja heidab kiire pilgu käekellale.) Taevas, mis kell juba on ja mul jäi plakat veel pooleli. (Hakkab minema trepi poole. Samal ajal valmistub Meeli väljaminekuks.)

MEELI (esikust): Ma lähen pooleks tunniks välja, ema. Nägemist.

HELGA: Meeli! Oota üks hetk! (Läheb ta juurde esikusse.) Ole hea laps ja põika korraks Simmermanni ärisse sisse ja too mu kostüüm ära. Tead see itaalia kostüüm, millega tantsin tarantellat näitemängu teises vaatuses. See on nüüd valmis. Ärist helistati.

MEELI: See suure musta salliga? Oo, kas sa lubad ka minul seda selga proovida?

HELGA (naerdes): Sulle ei meeldi ju vanamoodsad riided. Mine nüüd ruttu. Kell kuus pannakse ärid kinni.

MEELI: Hea küll, ema. (Väljub)

(Linda on kasutanud vahepeal juhust ja võtnud baariletilt pudeli Napoleoni konjakit ja peitnud selle oma kitli alla. Lipsab trepist üles.)

HELGA (hüüab talle järele): Linda! Juba läks lendu. Nii on see tänapäeva noorus. Kunagi pole aega oma ema jaoks. (Mõtleb) Kas ma rääkisin talle ehk liiga palju? Hakkab ehk midagi kahtlustama? Oh, ma ei usu. (Unistavalt) Jah, kõik oleks võinud minna teisiti. Kas ma oleksin olnud temaga õnnelikum? Või siis kui oleksin hoopis sinna jäänud? Kindlasti mu teatritiivad oleksid siis lennanud palju kaugemale, võib-olla tõelisesse kuulsusesse. Oh, rumalad, rumalad mõtted. Kasutud mõtted — kaduge mu peast, jätke mind rahule. (Läheb ja vaatab end peeglist esiku kõrval.) Kas ma ei ole ehk Nora osa jaoks juba pisut vana, sest Noral on veel väikesed lapsed. Liina Reiman oli ainult kolmekümne kolmene kui ta seda mängis. Mõttetus . . . lavagrimmi all ei näe ma päevagi üle kahekümne viie välja . . . Noor Lemmits on päris kindlasti minusse armunud ja ta on vaevalt üle kolmekümne. Muidugi, ma flirtisin temaga pisut, lasin isegi korraks suudelda — nii mängult. Aga kaugemale ma muidugi ei läinud. Ei tule mõttessegi minna. Ja mis ta selle peale ütles? (Imiteerib) 'Küll teie vanemates aastakäiku-

des naised olete ikka litsid, muud te ei taha kui ainult tõestada, et olete veel söödavad.' Hübematu jõmpsikas. (Paus) Aga tal on omast kohast õigus. Tõesti on tore saada vahetevahel kinnitust, et sa võiksid kui ainult sooviksid. (Resoluutselt) Nora, jäta otsekohe sellised kergemeelsused. Sa oled ometigi moraalne naine möödunud sajandi Norras. Ja täna on nii ilus sügisene päev. (Läheb ja vaatab aknast välja. Võtab siis osaraamatu, loeb seda hetkeks, pöördub ja kordab peast oma osa.) 'Ja kui mõelda vaid sellele, et peatselt tuleb kevad koos avara sinise taevaga. Võib-olla läheme siis koguni reisima ja ma näen jälle merd. Oh, kui suurepärane on olla elus ja õnnelik!' (Paus) Õnnelik? (Mõtleb) Ja koke selle järel tuleb Krogstadt lavale. (Jääb mõtteisse. Hetke pärast avaneb uks ja esikuosast ilmub Paul. Ta on umbes 45-aastane, enesekindel ja domineeriv nagu omane oma kutsealal äärmiselt edukale mehele. Ta on rietatud maitseka elegantsiga. Tal on ühes käes portfelli ja vihmamantel käevarrel. Helga, kes on oma näidendiosas, võpatab märgatavalt, kuid ainult hetkeks.) Ah, see oled sina, Paul. Ja mul oli tunne, et Krogstadt . . .

PAUL: Vabanda, Helga, aga ma tõesti ei tea, millest sa räägid.

HELGA (naerab vabandavalt): Muidugi mitte, ma elan nüüd oma näitemängu maailmas. Kuni tuleva laupäeva hilisõhtuni. Alles siis muutun ma jälle pikkamööda Norrast Helgaks. Krogstadt on üks kuju selles näidendis, kes toob majja õnnetuse ja ta astub just selles tekstikohas sisse, mida ma praegu õppisin. (Võtab harjumuslikult mehe mantli ja küünitab ka portfelli järele, kuid mees ei anna seda käest.)

PAUL: Ei ole au tunda. Aga minu nimi on endiselt Paul Toomik ja mina toon majja suure õnne.

HELGA (on riputanud vihmamantli esikusse): Ma tean, Paul.

PAUL: Ei, mu armas naine, sa ei tea veel midagi. Või oled juba lehte lugenud?

HELGA: Lehte? Ei.

PAUL: Siis võta teatavaks, et sinu ees seisab päevakangelane.

HELGA: Päevakangelane? Eesti lehes?

PAUL (naerab kuivalt): Ära ole nii lapsik, Helga. Kas see vääriski nimetamist. Eesti le-

hes kiidetakse isegi neid, kes talgutel suppi liigutavad. Ma räägin tõelisest ajalehest — selle maa lehest, mille tiraaž on ligi pool miljonit. Millal on mõju ja tähendus. (Võtab portfelli lehe ja laotab selle lahti lauale.)

HELGA (läheb vaatama): Sinu pilt lehes ja nii suurelt!

PAUL: Ja loe, mis nad kirjutavad. (Helga otsib tekstikohta.) Ei, mitte seal. Tekst hakkab siit peale. Ma loen parem juba ise. (Loeb teksti rahuloleliku poolpaatosega.) Kaksikümne aastat tagasi põgenes üks noor mees pennita taskus kaluripaadis üle tormise Läänemere, et pääseda kommunistide küüsis, kes vallutasid ta väikese kodumaa Eesti. Sama mees, insener Paul Toomik, 45, on nüüd üks meie silmapaistvamaid kaarsildade kavandajaid. Tema kavandi järele ehitatakse sild üle mere. (Paus) Näed, kõik andmed on õiged. Pole mind isegi lätlaseks või leedulaseks tehtud, nagu siin mõnikord juhtub.

HELGA: Sild üle mere?

PAUL: Nojah, nad mõtlevad seda uut silda, mida me hakkame ehitama Newfoundlandi ja Labradori vahele. Kontraktile kirjutati eile alla ja sellest on samas kirjutuses veel pikemalt juttu. Läheb küll ainult üle väina, kuid eks ole seegi tubli tükk merd. Ja see on kõik alles suurte asjade algus.

HELGA: Suurepärane. Oo, Paul, ma olen sinule nii uhke! (Kaelustab meest.) Nii uhke.

PAUL: Ma pean tagasihoidlikult märkima, et täiesti põhjendatult. (Võtab lehe, mida naine tahab edasi lugeda ja paneb kokku.) Hiljem. Hiljem võid lugeda selle põhjalikult läbi. Nüüd aga pühitseme seda pisut. Teeme ühe väikese napsi. Kuidas oleks, naine! (See kõlab rohkem käsuna kui küsimusena.)

HELGA: Tore.

PAUL: Ja kus on mu tütrekene? Mu väike silmarõõm. (Läheb trepi juurde ja hüüab:) Meeli! Meeli!

HELGA: Meeli läks äsja välja, aga Linda on oma toas. Kutsume ka tema alla pühitsema.

PAUL (Ignoreerib teda. Läheb baari juurde ja otsib sobivat pudelit): Imelik, mul oli siin pudel Napoleoni konjakit, aga ma ei leia seda kuskilt.

HELGA: Paul, sa peaksid rohkem Lindaga tegelema. Ta on jäänud viimasel ajal nii imeliuks.

PAUL: Kus on mu Napoleoni konjak?

HELGA: Mul pole aimugi. Võib-olla tegid eile õhtul ise oma ärisõpradega põhja peale.

(Paus) Paul, Linda teeb mulle tõsist muret.

PAUL: Imelik, ma olin nii kindel, et üks pudel jäi järele. Noh, kui ei ole, siis pole ka tarvis. Võib-olla on klaas shampust kohasemgi. (Võtab lahti vahuveinipudeli ja valab klaasidesse. Ulatab teise klaasi Helgale.)

HELGA: Tänan, Paul. Aga kutsume ehk siiski Linda alla?

PAUL (paneב klaasi ärritatult lauale): Linda-ga ei ole mul midagi tegemist. (Tammub häiritult toas ringi. Jääb seisma oma viltuse portree ette ja seab selle otseks.) Tema ei ole minu tütar.

HELGA (tõuseb): Paul, sa ei tohi nii ütelda! Ta võib sind kuulda.

PAUL: Ja ongi ülim aeg, et ta seda kuuleks. Õieti oleks pidanud seda talle juba ammu ütleva.

HELGA: Ei, ei, Paul. Sa ei tohi talle seda kunagi ütelda. Ta on juba praegu segaduses, nagu jalgealuse kaotanud. See annaks talle lõpliku psühholoogilise tõuke. Sa tead ju kuidas sellised asjad võivad mõjuda noorele hingele. Töota mulle, et sa ei ütle . . . mitte kunagi.

PAUL: Noh näis. Oleneb sinust enesest. Kui oled kõigiti kuulekas naine ja ei tee mulle midagi vastumeelset, siis võin ju ka vaikida. Kui aga mitte, siis . . .

HELGA: Paul, see kõlab peaaegu nagu väljapressimine.

PAUL: Väljapressimine on väga tugev termin, naine. Pealegi tead sa väga hästi, et sul on olnud elus oma nõrkused. Sa vajad kindlat kätt ja suunanäitajat. Aga mis me räägime sellistest asjadest tänasel tähtsal päeval. Proosit, naine. Tuleviku terviseks.

HELGA (Mitte väga veenvalt): Tuleviku terviseks! (Löövad klaasid kokku ja jooavad.)

PAUL: Näib, et sa ei olegi eriliselt vaimustatud.

HELGA: Aga ma olen ju, Paul. See on sulle väga suur tunnustus.

PAUL: Mitte ainult tunnustus. Sellega lõõn Sõmerpalul lõplikult jalad alt.

HELGA: Advokaat Sõmerpalul? Mis sul temaga?

PAUL: Muidugi, ma unustasin. Sina ei tea ju

midagi peale oma näitemänguotsade. Sa ei ole kuulnudki, et sinu mees on kerkinud peaosalisena tegeliku elu rambivalgusesse. Pool linna näib seda teadvat, aga oma naisel pole aimugi.

HELGA: Sa ei räägi ju mulle midagi.

PAUL: Hea küll. Võta siis nüüd teatavaks. Mina ja Sõmerpalu oleme kõige kindlamad kandidaadid Eesti Vabariigi esindaja kohale.

HELGA: Mis? Aga esindajaks on ju Raudla!

PAUL: Mitte enam kauaks. Raudla on juba võrdlemisi auväärse ees ja läheb peatselt Floridasse elama. Sealne kliima on parem ta kroonilisele reumale.

HELGA: Aga . . . aga sina pole ju selle ala mees. Ma mõtlen, sul pole mingisuguseid diplomaatilisi kogemusi.

PAUL: Vabariigiaegseid diplomaate pole enam kustki võtta ja sel puudub ka igasugune tähtsus. Igal juhul peab see aga olema mees, keda rahvas täiel määral respektueerib. Mees, kelle minevikus ei ole ühtki musta plekki.

HELGA: Jah, aga . . .

PAUL: Aga seisab selles, et osa ringkondi, kellest valik suurel määral oleneb, näisid vähemalt seni olevat Sõmerpalu poolel. Toovad esile, et ta on aktiivsemalt osa võtnud eesti ühiskondlikust tööst. (Põlglikult) Just nagu sel oleks tähtsust. Raudla ise näib olevat minu poolel ja lisaks nüüd see tunnustus Kanada ajakirjanduses. Ei, ma olen nüüd täiesti kindel, et Sõmerpalu kandidatuuril on kriips peal. Mis sa selle kohta ütled, naine, ah?

HELGA (ebakindlalt): See tuleb nii ootamatult. Ma ei oska midagi ütelda. Sa ei ole ju kunagi huvi tundnud selliste asjade vastu. Ja nüüd järsku . . . Miks?

PAUL (Ka tema ei ole väga kindel): Miks? See on ometigi suur saavutus elus. Ja oleme päris ausad . . . see annab mulle võimaluse tähtsate ärisidemete sõlmimiseks. Avab ukse sinna, kuhu mul muidu oleks väga raske sisse pääseda.

HELGA: Sa tahaksid siis seda positsiooni kasutada oma isikliku karjääri hüppelauaks?

PAUL (Häiritult): Jäta ometigi sellised lapsed. Me ei tarvitse ju siin omavahel silmakirjatseda. Isiklikud huvid on alati inimesele kõige lähemal. Kas sina mängid teatris eesti rahva pärast? Ütle mulle, ah?

HELGA (Ebakindlalt): Ma ei tea. See ei ole

täpselt üks ja sama asi.

PAUL (ignoreerib ta väidet): Isiklikud huvid ja rahva huvid. Need võivad väga hästi käia käsikäes. See positsioon aitab mul saada uusi tähtsaid sillakontrakte ja vastutasuks ehitan ma silla eesti pagulaskonna ja Kanada avalikkuse vahele. Kas see ei ole suur asi eesti ühiskonnale ja kes oleks selleks võimelisem kui mina, ütle, naine?

HELGA: Ma ei tea, Paul.

PAUL: Ei tea. Ei tea. Mis ma siis sinuga üldse neid asju arutan kui sa midagi ei tea. Igal juhul võta teatavaks, et ma kutsusin täna õhtuks kolm külalist. „Eesti Elu“ toimetaja Virkus, minister Humal ja Rahvusliku Aktsiooni esimees Kargus.

HELGA: Kargus? Aga tema kuulub ju nende äärmuslaste leeri, kes kõiki punasteks tembeldavad. Mis sul järsku temaga asja?

PAUL: Diplomaatia, naine. Ka selle ringkonna toetus ei tule mulle kahjuks. Ja pealegi olime Virkusega ühes ja samas rügemendis. Ongi sobiv aeg tutvust pisut üles soojendada. HELGA: Ega mina ei pea seltskonnast osa võtma. Mul on tungivalt tarvis oma osa õpida.

PAUL: Ei, ma ei usu, et sind oleks tarvis. See ongi rohkem meeste omavaheline jutt. (Irooniaga) Võib kergesti juhtuda, et see on sul viimane osa . . . teatris. Konsuliprouana jääb sul vaevalt selleks aega üle ja see pole siis ka enam tarvilik. Sellel positsioonil tuleb sul ka elus palju näidelda.

HELGA: Teatrist ei loobu ma kunagi.

PAUL: Noh, näeme. Kui ma tahan, küll sa siis juba loobud. Või tahad, et ma räägin Lindaga ühe väikese jutu maha?

HELGA: Ei, ei. Sa ei tohi olla nii julm, Paul.

PAUL: Noh, hästi siis. Ma kutsusin nad kella kuueks. Tee mõned suupisted ja siis võid olla rivitult. (Vaatab käekella.) Jalgpallimatshi ülekanne on parajasti alanud. Ma jõuan seda ligi tund aega vaadata. Ja ma ei taha mingit eksitamist. Kui keegi peaks helistama, siis võta number. (Läheb TV-ruumi, mille uks jääb praokile. Helga võtab uuesti osaraamatu ja püüab sellesse süveneda, kuid TV-ruumist hakkab kostma ameerika jalgpallimatshi ülekanne ja see häirib teda. Otsustab minna oma tuppa, kuid jõudnud trepi juurde, heliseb ukse-kell.)

HELGA: Taevas, kes siis nüüd? (Kohendab end peegli ees ja avab siis ukse.)

KALTER (astub sisse. Ta on viiekümnendates aastates lihtsakoeline mees, kulunult riides, nii et jätab peaaegu allakäinud mulje. Ehkki põhiliselt julge ja enesekindel, on ta liigutused ja esinemine kuidagi närvilised, sest ta on alkoholik, kes püüab end reformeerida ja on juba umbes kuu aega pudelist eemal olnud. Tal on sarkastiline huumorimeel, millest vahetevahel läbi tungib kibestus): Öhtust, proua Toomik!

HELGA: Jah?

KALTER: Kalter on mu nimi (kummardab kohmakalt). Prouad muidugi ei tunne mind, aga mina tean teist päris palju. (Paus) See tähendab, et näitelava pealt.

HELGA (pisut sõbralikumalt): Nii? Aga . . .

KALTER (närvilise sööstuga): Aga, et mis mul siia asja on? Asja on niipalju, et tahaksin teie mehega ühe väikese jutu maha rääkida.

HELGA: Kas ta ootab teid?

KALTER: Kus mina tean, kas ta ootab või mitte.

HELGA: Ma mõtlen, kas ta teab, et pidite tulema?

KALTER: Ei noh, kus ta seda teab kui ta just selgeltnägija pole. (Vaatab toas ringi.) Vägev elamine on teil siin — ja jah!

HELGA (astub talle tõrjuvalt ette): Mu mees ei ole praegu kodus. Ma ei tea, millal ta tuleb. Võib-olla tulete mõni teine kord, härra, härra . . .

KALTER: Mis härra mina nüüd või asi. Kalter on mu nimi, nagu ütlesin. Maks Kalter. Kirikukirjades Maksimilian. Mu ema oli päris peenike naisterahvas.

HELGA: Jääb siis nii, et teine kord, härra Kalter.

KALTER (on jäänud kuulutama jalgpallimatshi ülekannet, mis kostab läbi TV-ruumi uksepraod): Ohoo, prouad vaatasid vist parajasti seda va Gray Cup'i. Aga see on minu meelest nagu vähe kentsakas — nii peenike proua ja huvitatud sihukesest toorest mängust.

HELGA: Ei, ega mina. Mina ei tea sellest mängust midagi.

KALTER: Teie tütreid siis? Ka see on minu meelest kentsakas.

HELGA: Ei . . .

KALTER: Noneh, see on siis ikka vist maja-

härri ise. Ma nägin kohe, ta limusiin on ju väljas pargitud.

HELGA (pisut ägenedes): Hea küll, see on tema. Aga see on niisama hästi kui et teda ei ole kodus. Teda ei tohi segada. Ta ei võta praegu kedagi jutule. Nii et tulge mõni teine kord ja helistage kindlasti ette!

KALTER: Kas tema helistas mulle ette kui ta tuli?

HELGA: Tema? Tuli kuhu?

KALTER: Saaremaa randa. Peaegu kakskümmend aastat on sellest nüüd möödas.

HELGA: Te põgenesite koos?

KALTER: Ma töin ta üle. Mina olin selle paadi juht ja omanik.

HELGA: Oo! Teie olete siis see mees, kes päästis ta elu!

KALTER: Tema ja trobikonna teiste oma.

HELGA: Palun vabandage mind . . . et käitusin teiega nii . . . tõrksalt. Aga istuge ometi. Palun, härri Kalter.

KALTER (ei istu): Ah arvate siis, et võtab ikka jutule?

HELGA: Jah muidugi! Kindlasti on see talle meeldiv üllatus.

KALTER: Ei tea nii kindlasti ühtigi.

HELGA: Kuidas? Oh, te naljatate. (Tahab aega võita.) Palun, istuge. Kas see pole imelik. Kakskümmend aastat on sellest möödas ja alles nüüd ilmute nähtavale. Kus te olete olnud kogu meie elu?

KALTER (istub): On oldud siin ja seal. (Sarkastiliselt) Nüüd ju igal pool sillad . . . isegi üle mere. Kellel nüüd enam paadimeest vaja!

HELGA: Ah, mis te räägite. (Paus) Teie siis oletegi see mees. Kui põnev! (Paus) Palun ütlege mulle midagi. Ma olen tahtnud seda alati teada. Vaadake, mu mehega oli tookord kaasas üks sõber . . .

KALTER: Vello Meerend?

HELGA: Te siis teadsite teda?

KALTER (närviliselt): Mis me räägime nendest, keda ei ole!

HELGA: Ei ole? Aga ta peab ju olema . . . kuskil!

KALTER (vaatab uuesti toas ringi): Vägev elamine teil siin. Nagu enne juba ütlesin.

HELGA: Miks te teda peale ei võtnud?

KALTER: On teil sellest kahju?

HELGA: Kahju on kõigist, kes maha jäid . . . nende kätte. Ma tahaksin ainult teada . . .

KALTER: Mul pold ju miski reisiaurik, et kõik oleks peale mahtund.

HELGA: Aga Paulile oli ruumi!

KALTER: Jah, temale parajasti oli. (Närviliselt) Aga nüüd ma tahan temaga rääkida. Kohe! Mul on kiire.

HELGA (mehe toonist kokkunud): Hea küll . . . (kuulatab) Praegu on reklaamipaus. See ongi paras aeg, millal võib eksitada. (Läheb TV-ruumi. Kalter tõuseb ja uurib elutoa sisustust. Pilk jääb instinktiivselt peatuma baarile ja ta muutub ilmselt närvilisemaks, ebakindlamaks. Pöörab siis otsustavalt sellele selja. TV-ruumis keeratakse televiisoril heli maha. Mõni hetk hiljem tulevad Paul ja Helga TV-ruumist elutuppa.)

PAUL: Kuulsin, et meil on ootamatu külaline. (Ulatab Kalterile käe.) Poleks küll enam ära tundnud!

KALTER: Ega vist. Kakskümmend aastat on hea igavik aega.

HELGA: Heldus küll, milline kokkusaamine! (Jääb seisma.)

PAUL: Nii ta on. Nii ta on.

KALTER: Tulin vist pahal ajal. Võitlus selle kurgimoodi palli pärast jäi teil pooleli.

PAUL: Ei ole viga. Niikuinii võrdlemisi ühepoolne mäng.

KALTER: Toored tormajad on vist teistest kõvasti ees. Eks toored tormajad ole siin maal alati võidumehed. Pallimängus ja elus eneses.

PAUL: Arvate? (Naerab tehtult.) Seda ma ei tea, kas nad just alati võidumehed on, aga Ottawa Rough Rider'id juhivad küll praegu. Tohib ehk ühe joogi pakkuda. Mida eelistate, härri Kalter: Gin? Scotch? Rye? Rum?

KALTER (neelatab, ilmselt iseendaga võideldes. Teeb siis otsustavalt tõrjuva liigutuse): Ei, ei. Taeva pärast, ei!

PAUL: Te ei pruugi seda kraami?

KALTER: Ma pruukisin. Liiga palju pruukisin. See oli mulle nagu karguks, kui elus sandisti läks. Aga nüüd pean hoidma eemale, kui ei taha, et kargust saaks ratastool.

PAUL: Nii? Ma mõistan. (Järgneb piinlik vaikus.)

HELGA: Vabandage mind, härri Kalter. Ma pean minema nüüd võileibu tegema. (Lahkub, et minna söögิตuppa.)

KALTER: Ei, ärgen'd minu pärast! Ma lähen kohe minema.

PAUL (vaatab kella): Me ootame külalisi.

KALTER: Ärge kartke, ma ei jää teile kontvõõraks. (Vaatab jälle toas ringi.) Teie olete siis nüüd ilusti elu päikesepoolel. Kuulus mees, lugesin tänagi lehest. Vägev elamine, ilus naine ja kaks toredat tütart. Jah, ma olen küll olnud eemal, aga tean nii ühte kui teist teie elamisest. Olen pidanud silma peal neil, kelle tookord üle mere tõin. Nüüd reisite elu esimeses klassis.

PAUL: Ah, mis! Aga loomulikult olen ma selle eest teile väga tänulik.

KALTER: Tore kuulda. Ainult, et tänu ei täida kõhtu.

PAUL: Muidugi, muidugi mitte. Võib-olla saaksin teid ehk kuidagi . . . nii öelda pisut . . . välja aidata. (Võtab põuetaskust rahakoti.) Kuidas oleks . . . nii paarikümne dollariga?

KALTER (vihaselt): Ma ei ole miski kerjus. Ei, seda veel mitte. Pangé oma peenraha ilusti kukrusse tagasi ja tooge tshekiraamat lagedale!

PAUL: Mis?

KALTER: Ma tulin sõiduraha sisse kasseerima.

PAUL (külmalt): Või nii? Ja kui suur see peaks siis olema?

KALTER: Ma päästsin ju teie elu. Eks te ise tea paremini, mis see peaks väärt olema.

PAUL: Noh kuulge! Selline jutt mulle ei meeldi!

KALTER: Mulle kah mitte. Seepärast teeme ehk lühidalt. Noh, ütleme tuhat dollarit. Kahekümne aasta võlaprotsendid kirjutame korstnasse.

PAUL (naerab tehtult): Te teete nalja.

KALTER: Pole ma mitu aastat enam suurem naljamees olnud. Huumorimeel juba ammu makstud elukooli õppemaksuks. Aga võib-olla solvasin teid, ehk on teie elu palju rohkem väärt?

PAUL: Aga, mees, te ei saa ju minult midagi nõuda. Meil polnud mingit kokkulepet. Kas see polnud teie moraalne kohus üht rindemeest peale võtta?

KALTER: Teie tulete mulle moraalsest kohustusest rääkima!

PAUL: Muutute häbematuks. Mis?

KALTER: Nii et ei taha siis maksta . . . heaga?

PAUL: Ei heaga ega halvaga. Kuulge, mees, ma võin ju teid pisut aidata kui mõistlik olete. Aga nõudmisega ei saa te pennigi. Teil pole

ju selleks mingit alust!

KALTER: Aluseks on Vello Meerend.

PAUL: Tema? Ta jäi ju maha!

KALTER: Kas vabatahtlikult?

PAUL: Me leppisime omavahel kokku. Tõmbasime õieti liisku.

KALTER (julmalt): Jah, m a h a ta jäi. Elutult randa lamama.

PAUL: Elutult?

KALTER: Ma nägin seda oma silmaga. Ja mõned teisedki, kes teda tundsid. Ega siis rannas nii pime kah ei olnud. Virutasite talle mingi asjaga rindu. Puss või tääk, ega mina täpselt tea, mis see võis olla. Kukkus ja ei liigutanud enam oimugi.

PAUL: Te olete hullumeelne. Kust te sellise loo võtsite?

KALTER: Vähemalt kolm meest on valmis seda vande all tunnistama kui vaja peaks olema.

PAUL: Ma lõin teda ainult palja rusikaga, kui just teada tahate. Otse solar plexusesse. Mis pussist või täagist te sonite? (Paus) Selliseid asju tuli ju tookord ette. Igaüks oli oma elu eest väljas.

KALTER: Igal juhul ei ole sellest mehest enam kippu ega kõppu kuulda.

PAUL: Kes neist seal enam kuuleb. See ei tõesta midagi.

KALTER: Küllap see seda omajagu tõestab, et mees, kes suudab elada säherduse südame-tunnistusega nagu teie, härra Toomik, ei kõlba küll hästi selle eesti rahva peamehe kohale.

PAUL (raevunult): Või nii? Teist on saanud siis väljapressija. Kõige närusem kõigist vullidest. Kaduge siit kohe, enne kui ma teid välja viskan! (Haarab Kalteril rinnust kinni.)

KALTER (vabastab end osava judolöögiga ta kätele): Minu kallal ei maksa seda proovida. Ma olen vana meremees ja ka mul on mõned nõksud selged. Pealegi on tõde ja õigus minu poolel.

PAUL: Teie poolel? Teie sõnal pole mingit raskust ühegi kohtu õigusekaalul.

KALTER: Ei ole? Noh, võib-olla. Aga ega siis sellepärast maksa kohe kohtusse minna. Aja-leht on sellest ehk rohkemgi huvitatud.

PAUL: Ükski ajalehetoimetaja ei võta teie suguse juttu kuulda!

KALTER: Eks me näe! Härra Sõmerpalu on ju

nüüd „Eesti Hääle“ peaosanik.

PAUL (ummikus): Või siis sellegi olete välja uurinud. (Tammub närviliselt edasi-tagasi.) Kuulge, härra Kalter, räägime sellest nüüd mõistlikult. Te teate väga hästi, et ma pole mingi mõrvar. Kõik teavad seda. Hea küll, ma tarvitasin pisut vägivalda. See oli ju mõistetav nondel aegadel kui surmahirm oli kurgus. Ja ma lõin teda ainult rusikaga . . . ainult rusikaga.

KALTER: Seda oleks võimatu tõestada. Ja isegi sel juhul . . .

PAUL (on nüüd paanikas, mis jääb peale ratsionaalsusele): Kas te arvate, et mind pole südametunnistus selle pärast vaevanud? Kas ma ei püüdnud seda heaks teha kõigi vahenditega, mis olid minu võimuses? Ma abiellusin tema pruudiga. Kasvatasin üles tema lapse. Aitasin nad läbi eluraskustest. Kas see ei ole midagi, ütlege mulle, ah?

KALTER (üllatunult): Ah see oli siis ikka tema laps, see esimene ja mitte teie oma? Seda ma ei teadnudki. Noh, sel juhul oli see muidugi väga suuremeelne. Aga eks see teinud selle asja tükk maad kergemaks, et teie kunagise sõbra pruut oli rikka laevamaakleri Jaan Kruusmanni ainus tütar ja pärija.

PAUL: Jätke!

KALTER: Miks ma ei jäta! Tuhande dollari eest jätan küll. (Paus) Selles paadis, mis viib konsulikohale on ruumi ainult ühele.

PAUL: Tuhat dollarit? Kuidas ma võin kindel olla, et asi jääb sellega? Et te ei hakka edaspidi uusi summasid välja pressima?

KALTER: Ei noh, aumeeste mäng. Inimest peab ometigi usaldama.

PAUL: Ma pean selle üle veel järele mõtlema. Tulge tuleval nädalal tagasi, siis räägime. Või veel parem, ma tulen teie juurde.

KALTER: Ei, nüüd kohe. Selle asjaga on tuline kiire. (Helga tuleb söögitoast võileibadekandik käes. Ta ilme on kohkunud ja meeletu. Hea küll, ma annan teile pool tundi aega. Aga mitte minutitki kauem. Ma tulen poole tunni pärast tagasi. (Lahkub kiiresti.)

PAUL: Ei, ei! Mitte kunagi . . .

HELGA: Krogstadt . . . See oli Krogstadt. Kohutav õnnetus on tulnud meie majja!

Teine vaatus

Lavapilt on endine. Tegevus jätkub vahetult esimese vaatuse katkemisekohast. Paul läheb baari juurde ja segab enesele joogi. Helga seisab ikka veel tardunult, võileivakandik käes.

PAUL (närviliselt): Pane juba kord need võileivad kuhugi. Ma võin sulle kinnitada, et mul pole praegu mingit isu suupiste järele.

(Helga paneb võileivakandiku lauale.)

MEELI (tuleb välisuksest): Siin on su kostüüm, ema. (Ulatab paki emale.) Põnev. Ma ei jõua lihtsalt ära oodata. (Märkab Pauli.) Hurray, isa on kodus! (Jookseb ta juurde ja embab teda kergelt.) Üks võõras mees tuli mulle praegu väravas vastu. Väga imelik mees. Nägi välja nagu põhjakäinud tüüp. Ta tuli siit. Kes ta oli?

PAUL: Ah, ei keegi, Meelikene. Lihtsalt keegi võõras. (Paus) Otsis tööd. Lehti riisuda või midagi.

MEELI: Imelik, ta pidas mu kinni ja ütles: 'Teie olete vist see noorem. Teie ei ole siis selle Meerendi oma.' Mis ta sellega mõtles? PAUL (jahmunult): Mis?

HELGA (ulatab kostüümipaki Meelile tagasi, kiirustavalt): Mine nüüd! Ole viks laps ja vii see üles, mul on veel kõõgis pisut toimetamist.

MEELI (pooleldi endamisi): Selle Meerendi oma? Ema, see nimi on mulle kuidagi tuttav. Õigus, nüüd ma tean. Ma kuulsin enne kui sa rääkisid temast Lindale.

PAUL: Mis? Mis jutt see on?

HELGA (kiiruga vahele): Ei, ei, see ei ole midagi! (Meelile) Mine nüüd, laps ja vii see üles. Sa võid kohe enesele selga proovida. Ma tulen varsti ja vaatan, kuidas see sulle sobib.

MEELI (vaimustatult): Oo, kas ma võin, ema! See on põnev! (Jookseb pakiga trepi poole. Poolelt teelt) Aga ma pean selle üle loogiliselt järele mõtlema. Ma arvan, et ma hakkan midagi kahtlustama! (Trepist üles.)

PAUL: Mida see tähendab naine? Mida sa rääkisid Lindaga? Ma nõuan aru!

HELGA (kindlalt): Mina nõuan ainult aru, Paul! (Paus) Söögitoa uks oli lahti kui sa selle mehaga rääkisid. Ma kuulsin kõik. (Ta kindlus murdub.) Oo, Paul! See on nii hirmus . . . nii hirmus!

PAUL: Sa ei usu ometigi, et ma . . .

HELGA: Sa võtsid ju ise selle omaks! Ta tahtis tulla minu juurde. Aga sa tarvitasid vägivaldada. Ja mulle kinnitasid, et te võtsite omavahel liisku! Paul, sa valetasid mulle!

PAUL: Eks meil kõigil ole elus oma väikesed valed. Kes meist ingel on! Sinul endalgi . . . Linda ees.

HELGA: See on iseasi. See ei ole minu, vaid tema pärast. Aga sina oled egoist. Sulle ei tähenda keegi midagi peale su enese.

PAUL: Kuidas ei tähenda? Kas ma pole oma perekonna eest hoolitsenud? Kas teil ei ole kõike, mida vajate. Ilus kodu, jõukus, seltskondlik positsioon?

HELGA: Kuid puudub armastus. Paul, eelkõige on tarvis armastust!

PAUL: Ja sul on sellest puudujääk?

HELGA: Ma ei räägi enesest. See pole nii tähtis. Aga Linda . . .

PAUL: Linda ei lase mind teda armastada. Ta on juba lapsest peale minu vastu vaenulik. Ta teeb kõik vastuoksa. Nagu minu kiuste!

HELGA: Ainult sellepärast, et sa eelistad nii silmatorkavalt Meelit. See lihtsalt ei mahu su egoistlikku hinge, et mul oli kord vahekorde Velloga. Ja nüüd avaldasid sa sellele väljapressijale meie suure saladuse. Miks, Paul? Sul ei olnud tarvis seda teha. Sa püüdsid end tema ees vabandada. Kas lootsid, et tal läheb süda haledaks? Kas sulle tõesti on see konsulikoht tähtsam kui kõik muu maailmas? Ma ei ole veel kunagi näinud sind nii väiksena. Sa kaotasid täna midagi, mida ei ole enam nii kerge uuesti leida. Paul, sa kaotasid respekti minu silmis!

PAUL: Jäta sellised rumalused! Linda vihkab mind niikuinii.

HELGA: Ta oli ainult kahe kuu vanune loode minu ihus kui me abiellusime. Mitte keegi ei tohtinud seda teada peale minu ja sinu. Ja nüüd sa avaldasid selle saladuse. Oh . . .

PAUL: Jah, mitte keegi ei tohtinud seda teada. Aga mitte Linda pärast, naine. Mitte tema pärast, vaid sinu enda pärast! Sellepärast, et varjata su enese kunagist kergemeelsust!

HELGA: See on juba liig! Ma ei luba enesega nii rääkida! Ma armastasin Vellot ja tema armastas mind. Mul pole midagi häbeneda. Aga sina võtsid mu ainult mu isa varanduse pärast! Kergemeelse naise. See on siis õige!

PAUL: Ei, see ei ole õige. Ma oleksin ka ilma sinu kaasavarata elus edasi jõudnud. Ma armastasin sind . . . omamoodi. Ja mul on südametunnistus!

HELGA: Sinul südametunnistus? Oh, Paul, selles ei ole ma küll enam nii väga kindel.

LINDA (tuleb trepist alla. Tal on käekott ühes käes ja teises hoiab ta demonstratsiooniplakati. Läheb teistele tähelepanu omistamata esiku poole.)

HELGA: Kuhu sa lähed, Linda? Mis sul käes on?

LINDA: Välja!

PAUL: Selle plakatiga? Näita siia! (Läheb Linda juurde ja tahab talt võtta plakatit.)

MEELI (trepilt): Linda läheb Ameerika konsulaadi ette demonstreerima.

HELGA: Ei!

PAUL: Kuhugi sa ei lähe! Anna see siia!

HELGA: Jäta ta rahule, Paul!

PAUL (haarab Lindalt plakati. Tekib kähmlus. Linda kukub käpuli. Ta käekott avaneb ja sellest veereb välja pudel Napoleoni konjakit.) Või siis nii kaugel on lood. (Loeb plakatilt) AGRESSORS GET OUT OF VIETNAM! (Kisub plakati puruks ja viskab tükid põrandale. Võtab maast konjakipudeli.) Ja siin ongi mu kadunud konjakipudel. Kas ilma selleta tuleb julgusest puudu?

HELGA: Jäta, Paul! (Aitab Linda üles) Said sa haiget, tütar?

PAUL (Paneb konjakipudeli baariletile.) Aggressors get out of Vietnam. Miks sa ei lähe välja plakatiga, millel on Aggressors get out of Estonia? Vasta mulle selle peale, ah?

LINDA: Sellepärast, et sina oled agressor. Vägivallatarvitaja. Toores türann ja sina juba oled Eestist väljas.

HELGA: Aitab nüüd, Linda! Mine otsekohe oma tuppa! Sa ei lähe kuhugi!

LINDA (Paulile): Ma vihkan sind, kas kuuled! Ma häbenen, et sinusugune on mu isa! (Võtab maast puruksrebitud plakati ja jookseb välisuksest välja.)

PAUL (talle järele): Aga ma ei ole ju . . .

HELGA: Vaiki! (Jookseb Lindale järele.) Linda! (Tuleb tagasi.) Juba jooksis väravast välja. Mis nüüd küll saab? Võib-olla ei tulegi enam tagasi!

PAUL: Küllap tuleb. Ja siis ma alles võtan ta

käsile. (Paus) Protesteerib ameeriklaste vastu Vietnamis. Kust ometigi pääsesid sellised mõjud meie majja?

MEELI (tuleb trepist alla): Mina tean. Need tulevad sellelt Leolt.

HELGA: Mine nüüd sina, Meeli! Me tahame selle üle rääkida isaga kahekesi.

MEELI (pisut solvunult): Hea küll siis . . . Aga see on üks hästi karvane. Ma tean. Ise kuulsin telefonis.

HELGA (käskivalt): Mine juba! (Meeli läheb trepist üles.)

HELGA: Sa küsid, kust sellised mõjud pääsesid meie majja. Selles oled sina ise süüdi, Paul.

PAUL: Mina? Mina olen alati toonitanud, et ameeriklased võitlevad õiget võitlust! Kurat võtaks, ma olen ise sõjas kommunistide vastu võidelnud, ära seda unusta!

HELGA: Ma ei mõtle seda. Sa oled jätnud Linda omapead. Sa ei tegele temaga.

PAUL: Ja sina ise? Mina olen see, kes siin majas distsipliini hoiab. Sina nagu põgened elust . . . oma näitemänguosaade varju.

HELGA: Ka mina tahan midagi olla. Midagi iseseisvalt saavutada. Aga sina ei mõista seda ja pole praegu ka aega arutada. Su külalised peaksid ju iga hetk saabuma.

PAUL (vaatab kella): Jah, sul on õigus. Phuhh! (hingab kergendatult) See läks küll üle noatera. Kujutle vaid kui ta oleks tulnud oma plakatiga neile otse sülle! See oleks olnud kohutav skandaal.

(Lava on vahepeal hakanud hämarduma ja Paul süütab laevalgustuse.)

HELGA: Kas see ei ole skandaal kui see Kalter . . .

PAUL: Õigus, ta lubas ju poole tunni pärast tagasi tulla. Neetud! See on tõesti probleem.

HELGA (läheb ja tõmbab aknaeesriided ette): Kas sa kavatsed talle maksta?

PAUL: Oled sa hull! Väljapressijale järele anda. Mitte kunagi!

HELGA: Aga mis siis saab kui ta . . .

PAUL: Tõde ja õigus on minu poolel.

HELGA: Kas on? Ja kuigi on, kas siis ka avalik arvamus? Sa tead ju kuidas jutud levivad ja paisuvad meie väikeses ühiskonnas.

PAUL (hakkab närviliselt toas edasi-tagasi käima.)

HELGA: Kui sa maksaksid. See ei teeks meid

palju vaesemaks!

PAUL: See on põhimõtte küsimus. Ma vihkaksin siis end kogu elu. (Mõtleb) Ma tean, mis ma teen. (Võtab taskust tšekiraamatu ja kuulpliatsi ning kirjutab tšeki. Annab korraldused ohvitserliku tooniga.) Kui külalised tulevad, viin nad söögitungi ja panen ukse kinni. Sina jääd elutuppa teda ootama ja annad talle selle tšeki üle. Siis saame temast lahti. (Ulatab tšeki Helgale.)

HELGA: Tšekk tuhandele dollarile! Sa annad siis järele?

PAUL: Täna on laupäev. Ta ei saa seda enne pangas kasseerida kui esmaspäeva hommikul.

HELGA: Ja siis?

PAUL: See on vaid selleks, et tast täna lahti saada. Et ta siin skandaali ei teeks. Homme lasen tšeki tühistada. Ma tunnen pangajuhatajat isiklikult ja helistan talle koju.

HELGA: Aga Kalter läheb siis oma informatsiooniga ajalehetoimetusse.

PAUL: Peab võtma kalkuleeritud riisiko. Valik konsulikohale langetatakse tõenäoliselt juba lähemate päevade jooksul ja ma kahtlen, kas nad jõuaksid seda asja enam käiku panna. Kalter jäi ise hiljaks ja seepärast ongi tal nii kiire. Sõmerpalu ei lase seda kunagi kasutada niipea kui valik minule on juba otsustatud. See paneks ta enese halba valgusesse. Kui ta seda üldse kasutaks ühelgi tingimusel. Tal on oma kriukad, kuid ta pole mingi lurjus.

HELGA: Aga see ei lahenda veel midagi. Sa avaldasid sellele hirmsale mehele meie kõige suurema saladuse. Ma ei usu, et ta jätkaks seda kasutamata. (Ukselell heliseb.)

HELGA: Taevas! Juba siin! Ja ma olen veel hommikumantlis.

PAUL: Tee siis ruttu! Ma lähen ise vastu.

(Helga jookseb trepist üles. Paul läheb avama.)

PAUL: Tere tulemast! Tere tulemast, härra minister! (Aitab külalisel mantli seljast.)

HUMAL (Mees kuuekümnendates aastates. Härrasmehelik ja lihvitud vana hea kombe kohaselt. On olnud omal ajal E.V. rahandusminister ja säilitanud ka paguluses selle ametiga kaasuva väarikuse. Töötab nüüd raamatupidajana, kuid mängib tähtsat telgitagust rolli pagulaspoliitikas): Mitte härra minister. Mitte nii ametlikult, noor sõber. Unustame

omavahel parem need kõlavad tiitlid!

PAUL (juhhib külalise elutuppa): Palun! Palun tehke end mugavaks! Teised härrased peaksid iga hetk saabuma. Toimetaja Virkus ja härra Kargus. Te muidugi tunnete?

HUMAL (kohendab peegli ees lipsu): Tunnen, tunnen. Mina tunnen kõiki, kes eesti elus vähegi tundmist väärivad. Virkus ja Kargus? Hmm. Diplomaatiliselt tark valik. Virkus on küll, omavahel ütelda, kloun, aga tal on oma lehega kenake mõju. Seitsmenda suurriigiga on alati kasulik hästi läbi saada ja ka Karguse seljataga on . . . hmm . . . väga radikaalsed, aga aktiivsed ringkonnad.

PAUL: Üks jook, härra Humal?

HUMAL: Võib-olla üks väike konjak, noor sõber. Paneb ehk mu vana südame pisut elavamalt liikuma. (Vaatab heakskiitvalt noogutades toas ringi ja istub diivanile. Paul täidab kaks pokaali Napoleoni konjakiga ja ulatab teise Humalale.)

PAUL: Terviseks! Mul on au teid tervitada oma majas.

HUMAL: Tervist! Mul on suurim heameel teiega lähemalt tuttavaks saada. Meie teed ei ole seni kahjuks kuigi tihti ristamisi sattunud. See on ju ka loomulik, sest seni oleme mõlemad tegutsenud erinevatel aladel. Teie ehitate suuri sildu terasest ja betoonist, ning koguni üle mere, nagu täna ajalehest lugesin. Soovin teile sel puhul südamest õnne! (Tõuseb ja patsutab Paulile tunnustavalt õlale.) Ja nüüd võtate varsti üle ka meie rahvusliku silla ehitamise! (Istub) Siis tekib meie vahel kindlasti kõige tihedam koostöö, sest minagi olen omal viisil ühe tähtsa silla hoidja — see on meie vabariigi õigusliku kontinuiteedi sild. See ei tohi kunagi kokku variseda. Meie tulevase koostöö terviseks! (Tõstab klaasi.)

PAUL (tõstab klaasi, rüüpad): Kas te tahate sellega ütelda, et valik minu kasuks on juba langetatud?

HUMAL (usalduslikult): See on niisama hästi kui kotis. Loomulikult, see peab jääma usalduslikult meie endi vahele. Mina ei ole volitatud sellest rääkima. Aga ma usun, et võite juba lähemal ajal kuulda rõõmustavat telefonikõnet vastavast instantsist . . . Kui ei peaks juhtuma midagi erakordset viimsel minutil.

PAUL (mehaaniliselt): Jah, kui ei juhtu erakordset . . .

HUMAL: Muidugi, kõik asjaolud räägivad teie kasuks. Teil on hea nimi. Te olete tuntud isik ka Kanada ühiskonnas. Ainult, et . . .

PAUL: Ainult, et mul puuduvad ühiskondliku töö kogemused?

HUMAL: Jah ja ei. Ühelt poolt on see isegi pluss, sest kõik meie eesti elu juhtivad tegeled, ilma ühegi erandita, on jõudnud aastate jooksul juba endile teatava ringkonna vaenlasi soetada. See on paratamatu. Teid aga tuntakse peamiselt ainult teie kuulsuse pärast Kanada ühiskonnas. Eestlaste hulgas olete veel tabula rasa. Teisest küljest muidugi on meil ka teisi, väga tublisid kandidaate mõjukate toetajatega seljataga, kellel on tött öelda, suuremad kogemused.

PAUL: Nii, et . . .

HUMAL: Ärge muretsege, noor sõber. Raudlinal enesel ei ole teie vastu midagi ja niikaua kui ka mina olen teie seljataga . . . Minul on selles asjas küllaltki kaaluv sõna ütelda.

PAUL: Ma olen teile väga tänulik!

HUMAL: Ei, ei, jätame tänusõnad! Tänu ei tähenda nendes asjades midagi. See on meie mõlema ühistes huvides. Vaadake, kui teid valitakse sellele kohale, siis ilmub järsku palju tegelasi, kes püüavad teile läheneda, teile nõu anda ja teid mõjutada. Ka need, kes teile praegu vastu töötavad. Aga lepime kokku nii, et mina toetan teid praegu ja jään ka pärast teie seljataha. Olgu see kindel kaup.

PAUL: See abi on muidugi teretulnud, aga kuidas seda mõista?

HUMAL: Ei, ei, armas sõber. Ärge mõistke mind valesti. Aukonsul olete muidugi teie. Konfidentsiaalselt kõneldes pöörduti selle ettepanekuga kõigepealt küll minu kui Vabariigi valitsuse õigusliku ministri poole. Aga mu süda pole enam kõige tugevam ja selle koha peal peab olema ka majanduslikult jõukas mees. Te mõistate ju . . . kullakraanid on nüüd samahästi kui kinni keeratud. Aga tegelikult on nii, et see kes troonil istub, ei jõua ju ometigi ise kõike seada ja korraldada. Nii oli see vanasti meil ja praegugi . . . Võtame näiteks Inglise kuninganna.

PAUL (ebamääraselt): Ma hakkan taipama.

HUMAL: Tore! Te olete ju taipukas mees. Küll me kahekesi saadame veel suuri asju korda.

HELGA (tuleb alla. Ta on nüüd riietatud mait-

seka elegantsiga.)

PAUL (pooleldi tutvustavalt): Härra Humal, minu abikaasa. Te olete vist varem kohanud. HUMAL (tõuseb ja tõttab Helgale vastu): Armuline proua! (Suudleb kätt.) Jah, me oleme seltskonnas põgusalt kokku puutunud. Viimati vist konsul Raudla sünnipäeval. Rambivalgusest olete aga mulle ammune tuttav. (Pauli poole) Ma unustasin enne vist lisamata, et kõige suuremaks trumbiks kandideerimisel sellele kõrgele positsioonile on just teie võluv proua.

HELGA (meelitatult): Teie kompliment, härra minister, ajab mul kohe pea pööritama.

HUMAL (võtab tal käevangust): Noo, noo, seda ma küll ei usu. Kindlasti olete juba päris blaseerunud imetlustest ja tunnustustest. Nii siis, varsti näeme teid selles kuulsas Nora osas. Ma ootan suure põnevusega. Rääkige mulle sellest pisut lähemalt! (Kõnnivad käevangus vesteldes baari poole. Uksekell heliseb. Paul avab ukse. Kõigepealt tuleb toimetaja Virkus. Ta on keskealine mees, pisut lohakalt riietatud. Ta on paraja auru all. Põhiloolumult on ta satiiriline kloun ja sellele omadusele uhke, kuid püüab hoida diplomaatiliselt tasakaalu, et hingeliselt hellas ühiskonnas mitte lehe lugejaskonda vihastada. Talle järgneb Kargus. Umbes samaealine. Tagasihoidlikult riietatud, pisut maamehelik ja huumorimeeleta. Endine rindemees ja aktiivne rahvuslik võitleja. Ta kannab plakati, millelt loeme: WELCOME MURDERERS!)

VIRKUS (Koduselt, viinastunud bravuuriga): Tere, kõrge pereherra. Siin saabub Virkus ja tema tuntud ühemehetsirkus. (Kaalasele osutades) Ja siin härra Kargus, kellele tundmatu on rahvuslik argus.

KARGUS: Jäta juba! Ja ära enam joo!

PAUL (vaatab ehmunult, peaaegu paanilise ilmega plakati.)

VIRKUS (läheb otsekohe baari juurde. Helgale): Sügav kummardus, armuline pereproua! (Jätab aga kummardamata ja ajab end seevastu eriliselt sirgu. Humala poole) Ja kohusetruu valvelseisak kõrgema riigivõimu ees. Meie rahvuslik jumal on ikkagi härra Humal. (Kummardab liialdatult ja istub koduse vilumusega baaripukile. Humal, Helga ja Paul vaatavad üksisilmi Kargusele, kes seisab ikka veel plakat käes. Pooleldi kohmetunult, poo-

leldi nagu transis.)

HELGA: Mida see tähendab?

KARGUS: Nad on siin. (Paneb plakati seinale najale seisma.)

PAUL: Kes?

KARGUS: Delegatsioon okupeeritud Eestist. Kaksikümme eestlast, pluss venelasest politruk. Jõudsid täna hommikul Lord Kitcheneri hotelli. Tulime praegu sealt. Korraldasime neile väärilise vastuvõtu.

HUMAL: Või nii. Käisite piketeerimas?

KARGUS: Rahvuslik Aktsioon mobiliseeris kiiresti oma jõud ja korraldas protestidemonstratsiooni hotelli ees tänaval. (Põlglikult) Aga leidus ka neid kalleid kaasmaalasi, kes käisid neid tervitamas, nendega sõbrustamas. Aga üks meil ole nüüd teada, kes on meie rahvusliku rinde väejooksikud.

VIRKUS: Mitte mina. Minu kohta ei saa keegi midagi ütelda. Ma istusin kogu aja hotelli baaris, neutraalsel pinnal ja vaatasin seda nalja läbi klaasseina pealt.

KARGUS: See pole nali, vaid sõda. Vaenlase invasiooni tagasilöömine.

HELGA: Aga nad on ometigi eestlased, nagu meiegi. Meie oma rahvas!

KARGUS: Eesti rahvas, proua Toomik, on vanglas. Neid ei lasta trellide tagant välja. Need, keda siia lubatakse, on parteilised. Eesti rahva mõrvarid ja vangivalvurid.

VIRKUS: Minu poolt võiksid need vangivalvurid kõik siia tulla. Siis saaks rahvas vangist välja.

KARGUS (etteheitvalt): See on tõsine asi.

HUMAL: Huvitav, te ütlesite, et kaksikümme tükki. See on esmakordne juhus, kus neid nii palju korruga välja lastakse. Neil peab olema mingi eesmärk!

KARGUS: Nad hakkavad nüüd oma propagandaga eesti kodusid ründama. Juba kadusidki hotellist paariviisi ja üksikult. Nad on küllalt kavalad ja nutikad.

VIRKUS: Ja hotelli jäävad maha lutikad.

KARGUS (naerab vihaseks. Siis endise rõhutatud tooniga): Rahvuslik Aktsioon juba saatis välja hoiatuse — kõik ukсед kinni!

VIRKUS: Jah, ega naine täna õhtul enne sisse lase kui ütled läbi kirjakasti augu märgusõna!

HUMAL: Naljaga ei jõua me siin kuhugi ja samuti mitte pimedada vihaga. See nõuab loogilist arutamist, et jõuda õigele seisukohale.

PAUL: See on õige. Ma paluksin härraseid söögituppa. Seal on meil kompaktsem ja kodusem seda küsimust edasi arutada. (Vaatab närviliselt käekella. Kiirustades) Palun, mu härrad! (Võtab laualt võileivakandiku.)

HUMAL: Ainult härrad? Ja meie šarmantne pereproua?

HELGA: Ma tulen pisut hiljem, härra Humal. (Humal läheb söögituppa, kuhu Paul ja Kargus on juba minemas.)

VIRKUS (ikka veel baaripukis): Mina jääksin küll meelsamini paigale. Kogu päeva baaris istunud, inertsini jõju!

PAUL (ukselt kiirustavalt): Tulge nüüd, tulge! Meil on söögitoas teine baar.

VIRKUS (tõuseb): Noh, siis on iseasi, seda oleks võinud kohe ütelda! (Järgneb teistele.) (Helga jääb hetkeks üksinda lavale.)

MEELI (tuleb trepist alla. Tal on seljas ema tarantella kostüüm musta pika salliga.) Vaata, ema, see sobib mulle päris hästi, eks ole! (Vaatab end peeglist.)

HELGA (vaatleb tüdruki siira imetlusega): Suurepärane! Oh, Meeli, ma tahaksin nii väga olla sinu peegelpilt! Ainult seda salli ei kanta nii. See peab langema üle kogu keha. (Võtab salli ja seab enesele ümber.) Nii viisi! (Vaatab end peeglist.)

MEELI: Ja selle kostüümi tantsid sa tarantellat näitemängu teises vaatuses. Kui põnev! Ema, mis tants see õieti on?

HELGA: Tarantella on kuulus Napoli tants. Tänapäeval tantsitakse seda väga harva. Ka minul polnud sellest palju aimu, enne kui võtsin eratunde.

MEELI: Kuidas seda tantsitakse? Näita mulle, ema! Palun, tantsi!

HELGA: See ei ole õige aeg ega koht, tütrekene. Ja veel vähem õige meeleolu.

MEELI: Linda pärast?

HELGA: Mitte ainult selle pärast. Laps, sa ei tea kõiki asju.

MEELI: Ma tean rohkem kui sa arvad, ema. Ma tean, et siin majas sünnib midagi salapärast. Linda ütleb, et ma olen spioon ja tal on omast kohast õigus. Ja ema, sa oled alati ütelnud, et õige näitleja ei tohi end lasta mõjutada isiklikest muredest. Mitte ühelgi tingimusel. Seepärast — tantsi ema! Tantsi kõigest hoolimata! Ma tahan seda näha, nii kangesti.

HELGA: Nad on söögitoas. Keegi võib järsku

välja tulla. Ei, see ei lähe.

MEELI: Ma lähen ja kuulan, kas õhk on puhas. (Jookseb söögitoa ukse juurde ja tuleb kohe tagasi.) Härra Humal peab parajasti mingit loengut. Nad kõik kuulavad. Tema juba niipea ei lõpetata. Ma olen kuulnud kui ta aktusel kõneleb.

HELGA (naerab): Hea küll, laps. Mine ja too magamistoast kastanjetid. (Meeli läheb trepist üles nagu vällä.)

HELGA: Siin on järsku nii umbne. Ma vajan värsket õhku. Oh, avagem kõik ukсед ja aknad, et looduse puhas hingeõhk pääseks värskendama meie umbset tuba. (Läheb ja lükkab aknaeesriided kõrvale ja avab akna. Seejärel avab ka välisukse.) Krogstadt võib ju tulla, aga ma saadan ta tagasi, vähemalt esialgseks. (Võtab kostüümitaskust tšeki ja paneb selle telefonilavale.)

MEELI (tuleb kastanjetidega): Siin need on, ema!

HELGA (võtab kastanjetid): Ma ei oska nendega veel nii hästi. (Kõristab pisut kastanjetidega.) See tants algab aeglases rütmis, kuid lõpeb väga kiiretempoliselt. Ja legendi kohaselt muudab higi, mis selle tantsu ajal voolama hakkab tantsija täielikult immuunseks mürgise ämbliku taranteli surmava piste vastu. Ma pean tõesti täna viimase välja panema, sest seda kaitset vajan ma nüüd eriliselt. Rohkem kui kunagi varem. Krogstadti pärast, kes ei jälita mind nüüd enam ainult laval, vaid ka elus. (Kustutab laevalgustuse. Tuba muutub poolhämäraks. Helga hakkab tantsima tarantellat. Lava tagant kostab viiuli saatemuusikat. Algul on tants aeglane, kuid muutub siis kiiretempoliseks, dramaatiliseks, meeletuks. Meeli jälgib kaasaalavalt. Tantsu lõpuosas näeme esikust sisenevat meest, kes ei ole poolhämäruses äratuntav. Ta jääb seisma elutuppa, esiku juurde. Kui tants lõpeb, aplodeerib mees.)

HELGA (ehmub, pillates kastanjetid. Vaatab silueti suunas, kes on aplodeerimise lõpetanud, kuid ei ole veel äratuntav): See on tema. Ma pean selle talle nüüd üle andma.

MEELI (läheb võõra juurde): Ei, ema. See ei ole sama mees, kes enne käis. See on keegi teine.

VÕÖRAS: Linda?

MEELI: Ei, ei. Mina olen Meeli. Linda on mu

öde.

HELGA (süütab uuesti laevalgustuse. Ta märkab võõrast ja jääb talle jahmunult otsa vaatama): Ei, see peab olema visioon! (Läheb ta juurde.) Sina, Vello! (Teadmata, kuidas käituda. Võtab tal siis kahe käega käest kinni.) Sa oled siis . . . elus. Kust sa nüüd järsku . . . Sa tulid . . . n e n d e g a ?

VELLO (pisut närviliselt): Tulin ja lähen jälle. Me peatume hotellis. Pean kohe jälle kodu tagasi minema. Ma tahan näha Lindat . . . oma tüdarta.

HELGA: Sa tead siis? Isegi ta nime.

VELLO: Ma tean. Mul on selle kohta põhjalik informatsioon. Ta sündis Stokholmis, Karolinska haiglas, seitse kuud pärast seda kui sa abiellusid Paul Toomikuga. Kas ta on kodus?

HELGA: Ta läks välja. Oh, ma lähen ja kutsun kohe Pauli. Ta on söögitoas . . . külalistega.

VELLO: Ei, ma ei taha segada. (Märkab plakatit seina najal. Võtab selle ja vaatab kibestunult.) Seda nad kandsid seal hotelli ees. Welcome murderers! Ma oskan niipalju inglise keelt. See on mõeldud siis ka minu jaoks. Mina ei ole küll kedagi mõrvanud. Kas ka siis teie olete nüüd n e n d e hulgast?

HELGA: Ei, mitte meie. Meie ei tegele selliste asjadega. See on üks Karguse nimeline mees. Ta on praegu Pauli juures.

VELLO: Kargus? Kapten Kargus? See on tõesti imelik.

HELGA: Sa tunned teda?

VELLO (noogutab mõtlikult): Jah, imelik. Siin me siis nüüd oleme, kakskümmend aastat ja elu on nii põhjalikult muutunud. Kummaline! Plakatid ja mõnitused seal hotelli ees. Kiire korraldus — kõik ukseid meie ees sulgeda, nagu kuulsin. Aga siin on üks otse pärani lahti. Ei kuulatagi käsku. Ma panin selle uuesti kinni, nagu kord ja kohus. Ja sina tervitasid mind selle bravuurse tantsuga.

MEELI: Ema harjutas oma näitemänguosa. Ta mängib tuleval laupäeval Norat Ibseni „Nukumajas“.

VELLO: Jah, ma olen sedagi kuulnud . . . et oled saanud kuulsaks näitlejaks. See käib teil siin muidugi isetegevuse korras. Oled kindlasti väga õnnelik.

HELGA (resigneerunult): Ah, ei tea. Mis on õnn?

(Ukse kell heliseb.)

VELLO: Linda?

HELGA: Ei, temal on võti. Tema ei helistaks. See on üks võõras. Ma pean talle midagi üle andma. Mine ja oota pisut seal televisiooni-toas. Linda peaks varsti tulema . . . ma loodan. (Juhib Vello TV-ruumi. Ukse kell heliseb uuesti).

HELGA (mõtleb): Mis ma pean tegema? (Otsustavalt) Ma pean teda tõeliselt vapustama. See on ainus pääsetee. Jah! (Ukse kell heliseb kolmandat korda ja väga kärsitult. Helga läheb nüüd väga otsustavalt avama.)

KALTER (tuleb sisse): Siin ma olen jälle, proua. Ilus õhtu täna. Tuul vaikne ja taevast selge. Mitte nagu kakskümmend aastat tagasi. Siis oli lausa põrgu lahti.

HELGA: Sügisesed ilmad võivad kiiresti muuttuda.

KALTER: Teie abikaasa lubas mulle midagi üle anda. Me leppisime enne kokku.

HELGA: Jah, ma tean. Ta on söögitoas. Ma kutsun ta kohe.

(Kalter jääb ootama. Meeli on vahepeal kastanjettidega üles läinud, kuid kindlasti kuulab ta pealt kustki nähtamatusest. Helga kogub end pisut ja läheb siis söögituppa. Me kuuleme ta häält.)

HELGA: Vabandage, et ma teid eksitan! Aga ma paluksin nüüd külalisi elutuppa. Mul on teile väike üllatus.

(Kalter elutoas muutub ilmselt rahutuks. Läheb esiku poole, nagu mõeldes põgenemisele, kuid Helga tuleb talle vastu ja juhib ta elutuppa tagasi. Paul, Humal, Kargus ja Virkus tulevad elutuppa, kõigil klaasid käes.)

PAUL (märkab Kalterit): Helga, mis sul arus on?

HELGA: Kallid külalised, (osutab Kalterile) Teie ees seisab kangelane. (Paus) Kakskümmend aastat tagasi tõi see mees oma väikses paadis üle mere vabadusse minu mehe ja paljud teised eesti sõjamehed. Ta tegi seda ilma igasuguse omakasuta. Lihtsalt ühe eestlase kohusetundest teiste vastu. Mu härrad — lubage tutvustada — härra Maks Kalter.

HUMAL (läheb esimesena tervitama): Humal, endine Vabariigi valitsuse minister, olete arvatavasti kuulnud. Ja siin on toimetaja Virkus ja härra Kargus . . . kapten Kargus. (Kargus surub Kalteri kätt. Virkus teeb ainult tervitava liigutuse.)

KARGUS: Pereproual on õigus. Teie ja teised mehed, kes tookord sõdurpoisse üle töid, olite peaaegu niisama suured kangelased kui vabadusristi kavalerid. Teie peaksite olema aukülalised meie rahvuslikel aktustel. Aga kahjuks olete te võrdlemisi unustatud sanga-rid.

(Paul joob järsu sõõmuga klaasi tühjaks ja läheb seda siis baari juures uuesti täitma.)

HUMAL: Jah, kahjuks on see tõesti nii. Ma ei taha loomulikult kedagi süüdistada, kuid põhjus seisab siiski teataval määral ka meie ajakirjanduses. Nendest elupäästjatest ei ole lehtedes kuigi palju juttu olnud.

VIRKUS: Noh, me võime kohe täna õhtul teha ühe väikese intervjuu. Ma kutsun fotograafi kohale. (Hakkab minema telefoni juurde.)

KALTER: Ei, ma olen siin täiesti juhuslikult. Ma ei soovi, et minust tehakse suur number. (Pauli poole) Härra Toomik, te pidite mulle midagi üle andma . . . ühe kirja. Ma tõesti ei tahtnud segada. Ma lähen kohe jälle.

PAUL (Helgale): Helga, see kiri jäi sinu kätte. Palun, anna see härra Kalterile!

HELGA (läheb telefonilaua juurde, võtab sealt tšeki ja rebib selle puruks.)

PAUL (jahmunult): Helga, mida see tähendab?

HELGA: See kiri ei kuulu edasiandmisele . . . Ärge pange pahaks, härra Kalter, aga ma otsustasin teisiti.

PAUL: Otsustasid? Sina otsustasid?

HELGA (kindlalt): Jah, Paul.

KALTER: Me leppisime kokku. Ma arvan, et ma väljendasin end selgelt!

PAUL: Jah, ma tean. Ka mina ei mõista seda, härra Kalter. Aga naistel on ju oma tujud. Te teate ju millised on naised! (Naerab tehtult, püüdes nagu lepitada.) Küll me veel räägime selle üle, kunagi hiljem. Võib-olla homme . . .

KALTER (meeleheites): Ei, mul on sellega kiire. Kohe praegu! (Paus) Inimestel on mõnikord . . . nagu siin maal üteldakse . . . mingisugused luukered seinakapis . . . Ja ehk siingi . . . See võib järsku välja tulla.

HELGA (toon reedab esmakordselt sarkasmi): See luukere, nagu öeldakse, härra Kalter, on elus ja parajasti priske. Pealegi ei ole ta meil sugugi seinakapis. (Mõistatuslik ilme kõigi nägudel. Helga läheb ja avab TV-ruumi ukse.) Palun, Vello Meerend. Tule, ma tut-

vustan sind oma külalistele. (Meerend tuleb elutuppa.)

KALTER: See . . . See on võimatu!

VELLO (läheb Pauli juurde): Tere, Paul! Sa ei olegi palju muutunud. Näib, et elu on sind hellitanud.

PAUL: Mis? Vello! Kust . . . sina?

VELLO: Jäin pisut hiljaks oma tulekuga. Kiirpaat jäi tookord ikkagi tulemata. Nüüd tulin lennukiga . . . Homme sõidame Vancouverisse edasi ja siis jälle sinna tagasi. Astusin vaid korraks sisse . . .

KALTER: See on pettus. See ei ole tema. Ei saa olla . . .

VELLO: Saab küll. Niipalju kui minul andmeid on, olen see küll ikka mina ise.

KARGUS: Jah, see on tema. Ma tundsin teda. See on imelik. Me võitlesime kord koos. Sama isik, kuid mitte enam sama inimene.

VELLO: Vaid mõrvar, härra kapten? Nii nagu seisab teie tervitusplakatil?

KARGUS: Me ei võitle enam ühe ja sama vaenlase vastu.

VELLO: Minu teada on sõda nüüd läbi.

KARGUS: Mitte mulle. Mitte meile siin.

VELLO: Kelle vastu te siis sõdite oma plakatitega. Eesti rahva vastu?

KARGUS: Meie rahva orjastajate vastu ja nende vastu, kes on nende leeri üle jooksnud.

KALTER (on olnud nagu tardunud): Elu . . . elu. Elu ei hellita igat meest. Elu lained on julmemad kui tormine meri. Eriti kui kaotad oma kompassi. Ja mina olen selle kaotanud. (Muutub eriti närviliseks, vaatab kordamööda baari ja välisukse poole. Baar jääb võitjaks.) Ma ei suuda enam . . . Ma ei pääse kuhugi . . . ilma oma karguta! (Läheb baari juurde, võtab Napoleoni konjakipudeli, valab suure kokteelikleasi täis, tõstab selle siis värisevate kätega suule ja joob ahnelt. Jääb baaripukile istuma seljaga teiste poole.)

HUMAL: Härra Meerend, te kuulute siis selle delegatsiooni koosseisu, mis täna saabus?

VELLO: See ei ole õieti mingi delegatsioon. Ainult turistide grupireis.

KARGUS: Ausaid inimesi ei lasta sealt turistidena läände.

VELLO: Mina olen oma südametunnistuse ankeetandmetel keskmiselt aus inimene ja mind ikkagi lasti. Tuusikuga.

KARGUS: Ma tunnen teie tuusikuid. Kas te

vastaksite täiesti ausalt ühele lihtsale küsimusele?

VELLO: Ja see oleks?

KARGUS: Kas te kuulute kommunistlikku parteisse?

VELLO (pika pausi järel): Ja kui kuulun? Mis tähtsust sellel on?

KARGUS: Noneh, mis ma enne ütlesin! Tüüpiline bolševiku komme vastata küsimusele omapoolse vastuküsimusega. Ausat inimest sealt juba välja ei lasta. Antud juhul ei ole meil loomulikult teineteisega midagi rääkida. Lahke pererahvas ehk vabandab kui ma lahkun. Ma loodan, et ka teised härrased ei pea sobivaks jääda sellesse seltskonda. Kas tulled kaasa, Virkus?

VIRKUS: Mis? Mina? Nojah, baaripukilt olen ma küll harva vabatahtlikult lahkunud, aga see siin ei ole enam neutraalne pind . . . ei ole ju klaasseina vahel nagu seal hotellis. (Kalterile) Tule lähme, kangelane. Kõrtsid on veel lahti, lähme istume kuhugi ja teeme ühe vägeva intervjuu . . . eesti rahva unustatud kangelasest. (Võtab Kalteril käevangust ja talutab ta ukse poole.)

KALTER: Ma ei ole kangelane. Ma olen . . . lurjus.

VIRKUS: Nojah, in vino veritas. Sellest saab suurepärase pealkirja. Kangelane, kes ise peab end lurjuseks!

HUMAL: Ka mina arvan, et mul on aeg lahkuda. Mu vana süda ei ole enam kõige tugevam. Pean varakult magama minema. (Helga juurde) Head õhtut, kaunis proua, kindlasti kohtume peatselt jälle! (Suudleb kätt. Siis Pauli juurde) Nägemiseni noor sõber. Ja pidage meeles, mis ma teile rääkisin. See on juba samahästi kui kotis!

KARGUS (ukselt): Võib-olla siis mitte, kui seda parteimeest siit kohe välja ei visata.

HELGA: Meie oleme vabad inimesed, vabal maal. Me otsustame oma peaga. (Kargus pöörab põlglikult selja ja hakkab minema.)

HELGA (talle järel): Härra Kargus, te unustasite midagi . . . oma relva. (Kargus pöördub ja Helga ulatab talle plakati.)

EESRIIE

Kolmas vaatus

Lavapilt endine. Mõni hetk pärast teise vaatus lõppu. Helga ja Vello istuvad diivanil. Paul seisab baari juures. Väljas on tõusnud tuul, mis paneb veel lahtise elutoa akna eesriided lipendama.

PAUL (läheb ja suleb akna): Väljas läheb päris tormiks. Ja nii järsku. Tuleb vist äikest. HELGA: Ilusad ilmad ei kesta igavesti.

PAUL: Kanada sügised on erakordselt pikad ja ilusad. Selle üle ei saa nuriseda.

VELLO: Sellepärast vist räägitaksegi teil nii palju ilmast?

HELGA (naerab pisut närviliselt): Jah, kas kahekümne aasta järel jälle koos — ja räägise pole irooniline? Siin me nüüd oleme — me ilmast!

VELLO: See on väga neutraalne teema.

PAUL: Tohin ma pakkuda sulle ühe joogi, Vello? Teie seal ei joo vist segatult. Klaas konjakit ehk?

VELLO: Ma ei tea, kas sul sobib juua minusugusega. Ma mõtlen . . . arvestades neid töökspidamisi, mis ilmselt valitsevad teil siin. Ehk on parem kui lihtsalt istume viivuks ja arutame meteoroloogilisi küsimusi. Seniks kuni Linda koju tuleb. Siis olen ka oma tüdart näinud ja võin jälle minna.

PAUL: Sa siis tead?

HELGA: Jah, Vello teab seda. Isegi ta nime.

PAUL: Uurisid järele?

VELLO: See ala on meil hästi arenenud.

HELGA: Ära võta südamesse seda, mis juhtus seal hotelli ees, Vello! Ja hiljem siin.

VELLO (kibestunult): Welcome murderers!

HELGA: Jäta nüüd, Vello! Ma vabandan oma sõjaka külalise pärast!

VELLO: Võib-olla homme peate kellegi ees vabandust paluma minu pärast?

PAUL: Mõttetus, Vello! Me oleme vabad inimesed ja võtame vastu, keda soovime. Teeme selle peale ühe joogi! Konjak?

VELLO: Vabad inimesed! Jah, seda on meeldiv kuulda. Ma prooviksin meeledli šoti viskit soodaga. Konjakit on meil endilgi. Armeenia oma on päris korralik kraam. Õigus, ma unustasin! Ma võtsingi ühe armeenlase kaasa. (Toob esiku juurest oma lukkudega portfelli, võtab sellest pudeli armeenia konjakit ja ulatab Paulile.) Väikeseks külakostiks!

PAUL: Tänan! (Võtab pudeli ja paneb baari-

letile Napoleoni konjakipudeli kõrvale.) Ja sulle Helga?

HELGA: Ma ei soovi praegu midagi.

(Paul segab joogid ja istub ka ise diivanile.)

VELLO: Terviseks!

PAUL: Terviseks! Tervist on alati vaja.

HELGA: Räägi, Vello, kuidas sul on läinud? Oled muidugi abielus ja õnnelik?

VELLO: Ma olen abielus, aga lapsi mul . . . see tähendab meil . . . kahjuks ei ole. (Paus)

Ei tea, kas ta peaks juba varsti tulema?

PAUL: Kes?

VELLO: Linda. Ilusa nime olete talle leidnud.

PAUL: See oli minu idee. Eestipärane ja samal ajal rahvusvaheline. Millega sa ise tegeled? Oled vist hästi edasi jõudnud?

VELLO: Läheb kah, ei saa nuriseda. (Paus) Ma olen kuulnud, et sina oled nüüd kuulus sillaehitaja. Minagi olen teatavas mõttes selle ala mees. Minu ülesandeks on taastada sildu mineviku ja oleviku vahel.

PAUL: Kuidas seda mõista?

VELLO: Ma olen arheoloog. Töötan Tartu ülikooli juures ja suvel teen väljakaevamisi.

PAUL: Oled avastanud midagi huvitavat?

VELLO: Ühte ja teist. Mõõdunud suvel näiteks avastasime mõningaid esemeid, mis oleksid õieti pidanud tõestama, et juba muinasajal valitsesid sõbralikud suhted eestlaste ja venelaste vahel.

PAUL (naerab): Selline sild ei kannu.

VELLO: Seda minagi arvasin, aga sain selle eest kõvasti noomida. Ma võtsin eksimuse omaks. Oh, teil pole kindlasti aimugi, kuidas see on kui valetamine muutub igapäevaseks leivaks. Kui seda hingatakse sisse ja see satub vereringvoolu. Kui minnakse õhtul valega magama ja vale on hommikul äratuskellaks. Kui vale muutub eksistentsi võtmeks — elu kaitsevõrviks.

HELGA: Me teame, kuidas see seal on.

VELLO (nagu instinktiivselt oma juttu pehmemdades): Ma räägin üldiselt. Isegi seintel on mõnikord kõrvad.

PAUL: Jah, nii ma olen kuulnud. (Pooleldi pilkuliselt.) Kas sa ei karda, et meilgi võivad siin kuskil olla peidetud mikrofonid?

HELGA: Mis juttu sa nüüd ajad, Paul!

VELLO: Küllap ehk kardaksin. Harjumusest on raske vabaneda. Ainult teil ei olnud ju aimugi minu tulekust.

(Telefon heliseb.)

PAUL: Vabandust! (Läheb ja võtab telefoni.)

Haloo . . . Yes, speaking . . . Police? . . .

Yes, that's right . . . She did? Did she really?

Just a moment, please. I'll switch the call to

my study . . . Hold the line, please! (Vajutab

telefoni ümberlülitusnupule. Teistele) Vabandage

mind mõneks hetkeks! Ma räägin oma

toast. Väike eraviisiline jutt.

HELGA: Kas on midagi juhtunud? Lindaga?

PAUL: Ei, mitte midagi tõsist. Ma räägin hiljem. (Läheb TV-ruumi.)

VELLO: Mida see tähendab?

HELGA: Ma ei tea.

VELLO: Sa saad ju kõnet selle telefoniga

pealt kuulata?

HELGA: Parem mitte! Meil ei ole seda kom-

met.

VELLO: Jah, muidugi.

HELGA: Vello, ma pean sult midagi paluma.

VELLO: Ja see oleks?

HELGA: Vaata, Vello. Linda on, nii ütelda . . .

(otsib sõnu) pisut mixed up.

VELLO: Ta on mis?

HELGA: Vabanda! See tähendab, ta on pisut

hingelises segaduses.

VELLO: Sa tahad ütelda, et . . . ta ei ole nor-

maalne?

HELGA: Ei, ei, otse vastupidi. Linda on ko-

guni väga andekas ja taibukas. Ta on saanud

kunstikoolis isegi auhindu oma maalide eest.

Aga ta ei ole veel leidnud iseennast. Ja ma

kardan, Vello. Oh . . . ma ei tea . . .

VELLO: Jah?

HELGA: Linda ei tea, et sina . . . et Paul ei

ole ta tõeline isa. Ma ei ole julgenud talle

seda öelda. See võiks anda talle raske löögi . . .

hingeliselt. Ülitundelik ja segaduses nagu ta juba on.

VELLO: Sa varjad tõde? Ka teie siin?

HELGA: Jah, ka meie siin . . . mõnikord . . .

kui see on tingimata tarvilik.

VELLO: Kus ta praegu on? Mis on juhtunud?

HELGA: Ta läks siit enne välja Ameerika konsulaadi ette demonstreerima. Enne läksid Pauliga tülli. Oh, ma loodan, et ei ole midagi halba. Palun, ära ütle talle, et sa oled . . . sa mõistad ju mind. Usu, nii on parem. Räägi temaga . . . nagu minu vana sõber.

VELLO: Vana sõber . . . ainult sõber!

HELGA: Sa mõistad ju mind, Vello? (Võtab

Vello! käest kinni.) Palun, luba mulle! Kui sa veel vähegi hoolid minust . . . ja temast.

VELLO (tundehoogsalt): Kui ma hoolin! Helga . . . Helga!

HELGA: Sa lubad siis?

VELLO: Ma kujutasin seda ette pisut teisiti. Mul olid oma unistused . . . abstraktsed nagu unelmad ikka. Helga, sa ei tea, kuidas ma ootasin seda silmapilku! Aga aja kella ei saa enam tagasi keerata . . . Olgu siis, olgu pealegi. Ma olen harjunud vaikima ja salgama. Püüab sellestki kui saan teda korraks näha!

HELGA (suudleb teda põsele): Täna sind, Vello! Annaks ainult Jumal, et midagi pole juhtunud!

VELLO: Miks ta sinna läks? Avalikud protestid tänaval? Mida see tähendab? Aga ma ei saa paljudest asjadest aru, mis siin juhtuvad.

HELGA: Kes saab aru tänapäeva noorusest? Kes meist üldse pääseb neile väga lähedale? (Paul tuleb TV-ruumist. Ta on ärritatud, kuid püüab seda varjata.)

HELGA: Mis on? Mis Lindaga on?

PAUL: Linda on politseijaoskonnas.

VELLO: Miilitsas?

HELGA: Issand!

PAUL: Ta on Elm Streed'i jaoskonnas.

HELGA: Miks? Mis ta tegi?

PAUL: Ta lõi Ameerika konsulaadi akna sisse.

HELGA: Ei!

PAUL: Jaa. Aga nad ei võta teda vastutusele kui tasun kahjud. Ma lähen ja toon ta koju.

HELGA: Ei, Paul. Ma lähen ise.

PAUL: Sellised asjad kuuluvad minu kompetentsi.

HELGA: Ei, mina lähen. (Otsib veenvat põhjust.) Sa oled joonud. Millise mulje sa enesest jätaksid kui lähleksid sinna viinalehk juures.

PAUL: See ei loe midagi. (Mõtleb) Ma võtan sen-sen'i.

HELGA (resoluutselt): Ei, ma lähen ja toon oma tütre koju. Kas auto jäi välja?

PAUL: Jah. Pagana pihta, saju kätte!

HELGA (tõuseb ja hakkab minema.)

VELLO: Kas ma võin kaasa tulla?

HELGA: Me oleme kohe tagasi. See on siinsamas nurga taga. (Lahkub esiku kaudu, võttes vihmamantli.)

PAUL: Pagana tüdruk! See pole enam nali. Selline asi võib kergesti sattuda ajalehtedes-

se.

VELLO: Ma näen, et Linda on sulle tõeliseks probleemiks.

PAUL: Ah, mis! Küllap saame sellest kuidagi üle. Veel üks viski soodaga? (Võtab Vello klaasi ja läheb baari juurde seda täitma. Väljast kostab müristamist.) Näed, mul oli õigus. Juba müristab.

VELLO: Või siis minu tütre on saanud selline mässaja.

PAUL (tuleb klaasiga): Siin tütre. Ta on ju sinu oma ainult bioloogiliselt.

VELLO: Jah, hingeliselt on ta nüüd muidugi rohkem sinu oma.

PAUL (joob tubli sõõmu): Ah, mitte just seda. Selles suhtes on meie vahel nagu mingi kuristik. Me oleme teineteisele kuidagi kaugeks jäänud. Mul on alati nii palju tegemist.

VELLO: See sild on sul siis jäänud ehitamata?

PAUL: Ah, küllap aja jooksul! Ma ei jõua ju ometigi kõiki korrata.

VELLO: Eks ta ole. Aga ma pean sind siiski tänama. Et sa võtsid Helga . . . Nii nagu ta oli.

PAUL: Sina tänad mind? Pärast seda mis juhtus! Tookord seal rannas.

VELLO: See on minevik. Mis me enam sellest . . .

PAUL: Ma mõtlesin, et sa tulid kätte maksma.

VELLO: See on unustatud.

PAUL: Sa ei kanna siis minu peale viha südames?

VELLO: Süda on selleks liiga väike koht, et mahutada viha selle kõige üle, mis meile on tehtud — isiklikult ja üldiselt. Jah, tookord andsid sa mulle küll päris tubli obaduse. Vilunud poksija nagu sa olid. Aga, kes teab, võib-olla oli mul teatavas mõttes sellest kasugi?

PAUL: Kasu? Kuidas?

VELLO: See tegi minust teissuguse inimese. Muutis põhjalikult mu ellusuhtumist.

PAUL: Ma ei saa aru.

VELLO: Vaata, Paul. Kui ma toibusin seal tühjas rannas . . . sa ei kujutle seda kohutavat üksindust, valu ja lootusetust. Jah, ma olin siis ka alandatud ja vihane. Ja kade selle pärast, et see olid sina, kes minema pääsesid ja mitte mina. Aga ma olin vihane rohkem oma saatusele kui sinule, sest ma uskusin tol ajal nii pimesi saatuse kõikvõimsusse.

Siis tuli selle asemele hirm, sest kahurid mürisid juba võrdlemisi lähedal. Ma leidsin varjupaiga ühest kalurimajast. Pererahvas peitis mu keldrisse ja selle luuk oli varjatud pörandariidega. Sinna ma jäin mitmeks nädalaks täielikku pimedusse ja seal oli mul aega mõelda. Seal, Saaremaa kalurimaja keldris saingi ma enesele uue elufilosoofia.

PAUL: Uue elufilosoofia?

VELLO: Jah, ma olin varem liiga fatalistlik. Ma lasksin elu voolusel end lihtsalt kaasa triivida. Ma olin unistaja, mitte tegutseja. Aga nüüd olin järsku olukorras, mis nõudis tegutsemist ja mul kumisesid veel kõrvus sinu sõnad: „Nüüd on igaüks ise oma saatuse sepp.“

PAUL: Sa võtsid selle põhimõtte omaks?

VELLO: Mitte täielikult. Ma usun ikka veel, et väga suuri asju otsustab saatus. Kuid inimene peab ka ise tegutsema, püüdma oma saatust kujundada. Nii palju kui vähegi võimalik. Inimene ei tohi liialt uskuda oma õnne. Ma arvan, et see sai paljude filosoofiaks, kes ei pääsenud tookord üle mere. Kogu meie rahva filosoofiaks, kes jäi sinna sundolukorda.

PAUL: Nii? Ja siis saigi sinust parteilane?

VELLO: Seni mitte.

PAUL: Aga sa ütlesid ju, kui see Kargus sult küsis!

VELLO: Ei, ma küsisin ainult, mis vahet see teeks kui ma oleksin.

PAUL: See vahe on ju selge!

VELLO: Sa võtad asju liiga lihtsalt. Ka parteis on tänapäeval tublisid eestlasi, samuti nagu halbu eestlasi on nende hulgas, kes parteisse ei kuulu.

PAUL: Sa ütlesid, seni mitte. Kas sul on siis kavatsus sinna astuda?

VELLO: Kui aeg edasi läheb ja võetakse — võib-olla küll.

PAUL: Miks?

VELLO: Seepärast, et saada tavalise õppejõu asemel dotsendiks või koguni professoriks. Selleks, et elus edasi jõuda.

PAUL: Valede ja võltsimiste maailmas?

VELLO: Ma püüan valetada ja võltsida nii tagasihoidlikult kui võimalik. Päris ilma küll seal läbi ei saa, ega vist siingi? Tuleb püüda ja kombineerida. Ilma selleta poleks ma siia küllagi pääsenud.

PAUL: Oli see sulle nii tingimata tähtis?

VELLO: See katkenud lüli tuli kuidagi ühendada. See ei andnud mulle rahu.

PAUL: Siis jää siia! Hüppa ära! Seda saab korraldada.

VELLO: Mu kodu on seal. Töökoht, eesti rahvas ja juured . . .

PAUL: Juuri saab ka siin uuesti mulda ajada. Ja meiegi oleme eestlased.

VELLO: Ei, ma ei saa. Mitte enam nüüd. Kaks-kümmend aastat tagasi muidugi, aga nüüd . . . ei, see on võimatu.

PAUL: Nii siis, ei?

VELLO: Ei.

PAUL: Siis ma ei mõista sind. Sa saad aru, ma ei kuulu ju nende hulka, kes teid plakati-tega vastu võtmas käisid, aga sinu hoiakuga ei saa ma kuidagi nõustuda.

VELLO: Sa mõistad mind siis hukka?

PAUL: Jah, Vello. Selles suhtes küll.

VELLO: Ära siis unusta, et just sina ise olid minu uue elukontrakti käemeheks. Või õigemini sinu tookordne hoop mu südamekoo-
passse.

PAUL: Seda teades oleksin ma parem ise maha jäänud ja lasknud sinul põgeneda.

VELLO: Tõesti? Kas sa ei liialda? Ja mida oleksid sina ise teinud minu asemel? Tundes sinu iseloomu teha karjääri iga hinna eest, olen ma kindel, et sa oleksid kasutanud kõiki võimalusi. Võibolla palju drastilisemalt kui mina. Kas mul pole õigus?

PAUL (kõnnib närviliselt edasi-tagasi.)

VELLO: Ütle ausalt.

PAUL: Ei, ei. Mitte sel viisil. (Paus) Võib-olla . . . Ma ei tea. (Pöörab selja ja jääb mõttesse.)

VELLO: Nii et sellel baasil tohiks sul vaevalt olla etteheiteid.

PAUL: Sellel baasil? Mida see tähendab?

VELLO: Kas see sõna on siin võõras? Muidugi, sinu ajal seda veel ei kasutatud. See tähendab — sellel tasapinnal, selles osas.

PAUL: Hea küll. Need kõik on ainult oletused. Need ei tõesta midagi. Jätame parem selle jutu . . . Sorry.

VELLO: Sorry? See tähendab, et sa kurvastad. Nii palju kui mina seda keelt olen õppinud.

PAUL: Ei, see tähendab, et ma palun vabandust . . . oma ägeduse üle. Nii kergemal kombel.

VELLO: Näed, meil on juba peaaegu tõlki

vaja, et teineteisest aru saada ja ometigi oleme ainult kakskümmend aastat lahus olnud. (Naeravad)

PAUL: Teeme selle peale veel ühe väikese joogi, mis?

VELLO (tõstab oma tühja klaasi): Päriskustel on huvitav märjake. Scottish Whisky — nii on vist selle joogi pärisnimi?

PAUL (võtab ta klaasi. Naerdes): Meie kutsume seda eesti keeles lihtsalt scotch. (Läheb baari juurde klaase täitma. Helga ja Linda tulevad sisse ja vabastavad end üleriideist. Nende keskustelu toimub täiesti omavahel esiku-osas. Linda on väga ärritatud ja ikka veel tulvil trotsi.)

LINDA: Ma lähen nüüd kohe oma tuppa, ema. Mul pole midagi seletada. Ma ei taha sellest rääkida.

HELGA: Ei, Linda. Ma tahan sind tutvustada härra Meerendile. (Meeli on tulnud märkamatu trepile. Ta on ümber riietunud.)

LINDA: Mitte praegu, ema.

HELGA: Ma ütlesin ju sulle, et tal pole aega. Ta peab kohe tagasi minema.

LINDA: Ma ei saa!

HELGA: Sa pead! Ja see on käsk.

LINDA: Ema, ära käsuta mind... nagu see teine siin majas! Mul ei ole kombeks käse kuulata.

HELGA: Linda! Palun!

LINDA: Hea küll! Ma võin ju öelda korraks tere. Aga ma ei seleta midagi. Ei palu vabandust.

HELGA: Tule nüüd! (Lähevad elutuppa. Vello on vahepeal tõusnud ja ootab ärevalt.)

HELGA: Me oleme tagasi. Siin on mu tütar Linda. (Vello tuleb talle vastu ja vaatab üksisilmi Lindale.) Härra Vello Meerend.

VELLO: Linda! (Oma emotsiooni alla surudes) Preili Linda Toomik. (Tahab teda emmata, kuid hoiab end tagasi ja sirutab ainult käe. Kulub paar hetke enne kui Linda väljasirutatud kätt märkab ja selle vastu võtab.)

LINDA: Väga rõõmustav!

PAUL (tuleb Linda juurde): Siin sa siis nüüd oled! Miks sa seda tegid, ütle mulle, ah?

LINDA (osatab teda põlgusega): Ütle mulle, ah! Have a good guess! Have a bloody good guess!

PAUL: Me räägime siin eesti keelt.

LINDA: Hea küll! Räägime siis puhast eesti

keelt. Käi... (Paus)... pörgusse!

PAUL (raputab Lindat õlgadest): Minuga ei räägita nii! Kas kuuled?

HELGA (tõttab vahele): Paul, jäta!

LINDA: Ma räägin nagu ma ise tahan. Ja sa pole veel midagi kuulnud.

PAUL (lökkab Linda enesest eemale. Pisut tugevalt nii et ta paiskub vastu baari): Sa taltsuta end, tüdruk!

VELLO (läheb Pauli juurde): Ja sina taltsuta ennast! Jäta ta rahule! (Vaatavad teineteisele ähvardavalt otsa.)

HELGA: Jätke juba! Te mõlemad. (Läheb Linda juurde, kes vaatab mehi nagu hüpnotiseeritult. Paneb talle lohutavalt käe ümber.)

VELLO (Paulile): Sa jäta Linda rahule!

PAUL: Sinul pole sellega tegemist. Mina pean tema eest vastutama. Meie majas on kindel kord.

LINDA: See maja on vastik. It stinks. Ma lähen siit minema. Kohe homme hommikul. See on nüüd otsustatud.

HELGA: Ei, Linda. Ei.

PAUL (sarkastiliselt): Ja kuhu? Kui tohib küsida.

LINDA: See on minu asi.

PAUL: Me laseme su politseiga koju tagasi tuua.

LINDA: On kohti, kust ükski võmm mind üles ei leia. Ja varsti olen täisealine. Sinna pole enam kuigi kaua minna.

VELLO: Täisealine? Seda ei määra vanus, vaid sisemine küpsus. Mõned inimesed ei saa kunagi täisealiseks.

LINDA: Minu pärast ei maksa muretseda. Mina ei kuulu nende hulka.

VELLO: Noh, see vajab veel tõestamist. Praegune käitumine viitab küll vastupidisesse suunda. (Läheb Linda juurde) Armas laps, võtame seda kõike täiesti rahulikult. Ma olen kindel, et leiame mingi mõistliku lahenduse.

HELGA: Kuula, Linda! Kuula, mis härra Meerend räägib!

LINDA (väljakutsuvalt): Miks? Kas tema on nüüd siin nõuandjaks? (Vello poole) Miks te arvate, et teil on õigus pista oma nina minu asjadesse? Kas lihtsalt sellepärast, et teil oli vahekord minu emaga?

HELGA: Vaiki, Linda! Vaiki!

LINDA (Vellole): Ma ei vaja eestkostjat. Mul ei ole teid tarvis. Kas kuulete?

MEELI (jookseb elutuppa): Sa ei tohi nii rääkida, Linda! Mitte temaga. Ta on sinu isa. Sinu tõeline isa.

HELGA: Ei!

LINDA: Mis?

VELLO: Linda... mu tütar!

LINDA: Teie... Sina oled mu isa? Aga kuidas... kas see on õige?

VELLO: Tütar... tütar...

LINDA: Isa... Mul on isa... Tõeline isa... Ei, see on võimatu! Ema, kas see mees on mu isa?

(Paus)

HELGA: Jah, Linda.

LINDA: Mul on isa! Ja kõik need aastad polnud mul sellest aimugi.

PAUL: Ma tahtsin sulle seda ammu juba ütelda, aga su ema oli selle vastu.

LINDA: Aga, miks, ema?

HELGA: Ma kartsin, Linda... et see võib mõjuda sulle halvasti.

LINDA: Halvasti? Oh, ema. Kui ma oleksin teanud. Ma ei usu, et ma oleksin olnud siis selline. Ma tegin seda trotsist. Protestist selle vastu, et ma ei kuulunud kuhugi. Et kõik siin oli... nagu see oli. (Läheb Pauli juurde) Ma vihkasin sind ja võib-olla ei mõista me teineteist ka tulevikus. Aga ükskõik, mis sa teed, see ei sulva enam mu hinge. Sest nüüd ma tean miks. Nüüd ma saan seda võtta mõistusega.

HELGA (ebakindlalt): Linda, kas sa pead mind nüüd ebamoraalseks?

LINDA (naerab): Ebamoraalseks? Ei, ema, ma pean sind väga inimlikuks.

MEELI (jookseb ja embab ema): Ema, sa oled nii huvitav! Ega sa ei ole mulle pahane, et ma selle välja rääkisin?

HELGA: Ei, Meeli. Võibolla on nii parem. Võib-olla tõesti.

LINDA: Isa... Nii tore on ütelda isa otse südamest. Isa, kas me jääme nüüd kokku?

VELLO: Ei, tütar. Kahjuks pean ma jälle minema.

LINDA: Ma tulen sinuga kaasa. Eestisse.

PAUL: See oleks skandaal! See ei tule kõne allagi.

HELGA: Skandaal? On see kõik, mis sind huvitab? Linda, kas sa siis tõesti jätaksid minu... oma ema?

LINDA: Ma ei usu, et sa mind vajaksid, ema.

Sul on su teater. Oma maailm.

VELLO: Ei, tütar. Sinu koht on siin. Sellest, kes on õppinud lendama nii vabalt ja julgelt kui sina, ei saa kunagi puurilindu. Kõik linnud igatsevad puurist välja, mitte sinna sisse. Sina, Linda oled õnnelik tüdruk. Sul on terve avar taevaalune, kus lennata — just nagu su enese tiivad kannavad.

LINDA: Ja seal ei saa?

VELLO: Ei, veel mitte.

LINDA: Aga, võib-olla kunagi?

VELLO: Kindlasti kunagi. Kui me peame vastu. Kui me ei lase oma elutuld lämmatada.

LINDA: Siis oleme... ükskord jälle... kõik koos?

VELLO: Võib-olla. Aga ainult siis kui me ei purune enne kildudeks, ega muutu üle kogu maakera paisatud üksindusteks. Kes üksteist enam ei mõista, kes ei teagi õieti kuhu nad kuuluvad. (Avab portfelli ja võtab sellest väikese ehte.) See on sulle, Linda... Ma olen arheoloog ja kaevasin selle ise välja Lõhavere linnamäest. See on hõbedast ehe, mis pärineb 12. sajandist. Peaaegu tuhat aastat oli see maa-aluses pimeduses kuid sellegipoolest on see nii suurepäraselt säilinud. (Ulatab ehte Lindale.)

LINDA: Tänan, isa! Ma hoiان seda.

VELLO: Hoi, laps! Ja mõtle sellele! Ja ära unusta ehitamast silda üle mere! Maale, mis on sulle võõras, kuid, mis on siiski sinu päriskodu.

LINDA: Aga kuidas, isa? Kuidas oleks see võimalik?

VELLO: Ma mõtlen hingesilda. Oma südamest rahva südamesse. See, mis hoiab meid koos ka siis kui tegelikult elame lahus.

LINDA: Ma mõistan, isa. See ei ole tõeline sild, vaid unistus.

MEELI (läheb Linda juurde): Linda, kas sa vihkad mind ikka veel?

LINDA: Ei, Meeli. Õnnelikud inimesed ei vihka kedagi. Ja mina olen nüüd õnnelik. Just nagu uuesti sündinud.

MEELI: Oleme siis edaspidi teisiti! Nagu õed kunagi.

LINDA (naerdes): Hea küll, oleme nagu... õed kunagi. (Kätlevad)

VELLO: Ma pean nüüd kahjuks minema. Kindlasti oodatakse juba mind hotellis.

LINDA: Ma tulen sinuga kaasa, isa. See

tähendab kuni hotellini. Meil on veel nii palju rääkida.

HELGA: Jah, Linda. Vii oma isa hotelli! Auto jäi välja.

VELLO (ulatab Helgale käe): Huvasti, Helga. Võib-olla näeme kunagi jälle.

(Emotsiooni alla surudes.) Ela hästi!

HELGA: Huvasti, Vello! Ja tänan, et tulid. Täna kõige eest.

VELLO (ulatab käe Paulile): Huvasti, Paul! Ja ole hea Linda vastu!

PAUL: Ma teen oma parima.

MEELI (tuleb ja ulatab Vellole käe): Nägemiseni, härra Meerend. Ma olen kindel, et saame kunagi jälle kokku...

VELLO (kaelustab teda): Kindlasti. Nägemiseni, selle maja väike peidetud mikrofon. (Naeravad pingest lõdvestunult. Vello võtab oma portfelli ja lahkuvad koos Lindaga. Järgneb pikem paus.)

PAUL (tõuseb): Milline päev! Milline päev!

HELGA: Minevik käis meil külas ja nüüd oleme vabad. Nüüdsest peale on meil kindlasti kergem elada.

PAUL: Võib-olla. Võib-olla tõesti!

HELGA: Sul ei ole nüüd enam tarvis karta seda Kalterit. Su karjääri teel ei ole enam mingit takistust.

PAUL (seisab ja vaatab sillamaalile baari kohal): On vist juba hilja, et Raudlale helistada. (Vaatab käekella.) Jah, ma arvan, et helistan parem homme hommikul.

HELGA: Tahad talle rääkida sellest tänasest kokkusaamisest?

PAUL: Ma tahan talle teatada, et ma siiski ei kandideeri.

HELGA: Aga miks? Nüüd on sul ju tee lahti!

PAUL: Meil on tarvis praegu meest, kes rahva ühendaks ja mina ei ole selleks veel valmis. Mitte enne kui rahva huvid on minu huvidest kõrgemal. Ma ei ole siiski selline mees, nagu Vello arvab... et ma tahan karjääri teha iga hinna eest. Ja pealegi on mul veel nii palju ehitada... uusi sildu.

HELGA: Sa mõtled seda silda üle mere?

VELLO: Ei, Helga. Ma mõtlen esmajoones sildu meie oma perekonnas. Meie endi vahel. Need väiksed sillad on siiski väga olulised enne kui saab minna suuremate juurde.

HELGA (tuleb Pauli juurde ja võtab tal käest kinni. Nad seisavad mõlemad lava keskel

eesosas): Sa mõistad siis nüüd seda, Paul. Meil on siiski veel lootust.

PAUL: See on uus projekt ja ma pole veel ühtki projekti pooleli jätnud.

HELGA: See on julgustav, Paul. Aga see ei mõju kuigi hästi mu näitemängu-osale. Ma pean ju olema Nora Ibseni „Nukumajas“ ja Nora lahkub oma mehe juurest. Seepärast ei mõtle ma tulevikule senikaua kui olen Nora. Aga hiljem, siis kui ma jälle muutun Helgaks, siis tulevad siin majas nii mõnedki muudatused. Siin ei jää miski enam täiesti endiseks. Ja ka mina ise ei jää endiseks. Ka minu sild on muutunud kõikuvaks. Sest elu on tähtsam kui teater. Elu on kõige tähtsam!

EESRIIE

Eesti kirjandusliku loomingu algusaeg Austraalias ei lange ühte, nagu arvata võiks, Teise maailmasõja järgsete aastatega, millal sellele mandrile saabus enamik siinsetest eestlastest. Eesti kirjandusliku loomingu alged Austraalias ulatuvad varasemasse aega, nimelt perioodi Esimesest kuni Teise maailmasõja lõpuni, kus niinimetatud vanaeestlaste vilka seltskondliku tegevuse kõrval leidis aset ka kultuuriliste huvide viljelemine, mille üheks avalduseks oli ka kirjanduslik omalooming. See looming avaldus teadaolevail andmeil peamiselt kahel viisil: ühelt poolt luules, teiselt poolt näitekirjanduses.

Vanaeestlaste seas leidis terve rida kirjandusliku soonega isikuid, kes sisustasid siinse eestlaskonna kultuurilist elu oma loomingu. Nii, näiteks, rahvuslike tähtpäevade kokkutulekuil Sydneys on kõne all oleval aja-järgul korduvalt deklameeritud kohalikkude eesti autorite luuletusi ja vahest loetud ette nende jutustusi; korduvalt olevat esinenud ka juhuseid, kus kohalikkude eesti teatrihuviliste poolt on ette kantud siinsete eesti autorite skitse ja näitemänge.

Kahjuks pole vastavad andmed kuski talletatud, mistõttu ligilähedasegi ülevaate saavutamise ei ole siin võimalik ilma põhjaliku sellekohase kohapealse eriuurimiseta.

Üks algupäraseid eesti näitemänge, mis kandis pealkirja „Taaramäe tammed“ (mõnede kinnitusel aga „Taaramäe varjud“), olevat Sydneys korduvalt ette kantud suure menuga. Kahjuks ei mäletanud keegi, kelle poole nende ridade kirjutaja on selles küsimuses pöördunud, enam selle näidendi autori nime. Ehki on põhjust oletada, et selle näidendi autoriks oli vanaeestlasest kultuuritegelane Jakob Tannenthal, kes on harrastanud ka luuletamist, ei ole see siiski kindel.

Ulatuslikumaks muutus eesti kirjanduslik looming Austraalias paraku alles siis, kui Teise maailmasõja järelaastail algas eestlaste massiline väljarändamine D.P.-laagrist Saksamaalt.

Tuntuimaks nimeks siinse eesti kirjanduses on praegusel ajal kahtlematult Peeter Lindsaar, kelle looming on ühtlasi ka täies ulatuses seotud Austraaliaga, kus ta on kirjutanud kõik oma teosed, väljaarvatud üksnes esikteos „Vana hobune“. Kuid seegi teos, mis on

kirjutatud Saksamaal, nägi päevavalgust alles Austraalias.

P. Lindsaare esimesed sammud kirjanduspöllum ei olnud kerged. Kaks esimest teost — juba nimetatud noorsoojutu „Vana hobune“ ja kirjelduse teekonnast Austraaliasse pealkirja all „Neptun tuli laevale“ — andis ta välja oma kulu ja kirjadega. Kuna saabumise järel Austraaliasse pidi ta esialgu teenima ülalpidamist koristajana Bathursti sisserrändajate peatuslaagris, siis nende tööde väljaandja firma figureerib kirjastus „Luuamees“. Sama „firmanime“ all andis ta 1961. a. välja stensileeritult ka oma väärtusliku statistilise ja kronoloogilise ülevaate Austraalia ja Uus-Meremaa eestlaskonnast pealkirja all „Austraalia ja Uus-Meremaa eestlased“.

Raske oli ka tema kohapealne võitlus tunnustuse saavutamiseks kirjanikuna, kuna temagi osas leidis kinnitust piibliilik tõde: keegi pole prohvet oma kodulinnas.

Kõik teised P. Lindsaare senised teosed on ilmunud Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastusel. Nende hulka kuuluvad jutustuste kogu „Koduküla“ (1954), usutluste kogu „Mardus kiljatas“ (1964), kaheköiteline romaan eesti sõjaväelaste elust „... ja sõdurid laulavad“ (1959 ja 1962) ja romaan üleajateenijate elust „Paelamehed“, mis ilmus aastal 1967 ja mis tegelikult on „... ja sõdurid laulavad“ jätkuks.

Nende tööde kõrval leidub ta panust ka EKK poolt välja antud koguteostes, nagu „Kirjanikult lugejale“, „Käesurve kaugelt“, „Meie maa“, „Üle maa ja mere“, „August Gailit“ ja „Minu noorusmaa“.

Ta on avaldanud ka terve rea artikleid ning esseid, kusjuures tähelepanuväärseimaks neist on „Rahvuslus“ („Tulimuld“ 3/1965 ja 4/1965). Täiendatuna ja tunduvalt ulatuslikumana ilmus see essee hiljem „Võitlejas“ (september/oktoober 1967) pealkirja all „Rahvuslus, selle sünd ja areng maailmas ja Eestis“.

Oma järjekindla panuse annab ta ka leedulaste poolt Sydneys väljaantavale inglisekeelsele ajakirjale „New Digest International“, kus ta artiklite kõrval ilmub ka inglisekeelseid katkeid ta teostest. Leedu, läti, hollandi ja soome ajakirjanduses Austraalias on korduvalt avaldatud tõlkeid ta loomingu-

Lindsaare loomingule kuulub teatav erikoht eesti pagulaskirjanduses, kuna selles käsitakse tundvas ulatuses alasid, mis on teiste eesti pagulaskirjanike poolt leidnud vähe eksploreerimist. Kuna Lindsaare looming pakub ilmse tõenduse selle kohta, et inimesena ja kirjanikuna ta veel järjest areneb, siis temalt võib oodata tulevikus ta loomingu senist taset ületavaid saavutusi.

Teiseks kohalikuks eesti autoriks, kes on andnud oma kindla tribuudi välis-eesti kirjanduslikule varasalvele, on Aleksander Valgma († 1966), kauaaegne Sydney eesti nädalalehe „Meie Kodu“ tegevtoimetaja. Tema elu austraalia ajajärgul on ta sulest ilmunud EKK väljaandel lasteraamat „Metsarahva lõbusõit“ (1962) ja pagulasromaan „Elu üksiklinnud“ (1966). Viimane käsitab „uuseestlaste“ elu Sydney lähikonnas maal siia mandrile asumise algaastail, kusjuures romaani fookusesse tulevad ka „vanaeestlased“. Hoolimata oma mitmekülgsetest kirjanduslikkudest voo- rustest annab see romaan ühekülgsele negatiivse pildi kohalikust eestlaskonnast nii uus- kui ka vanaeestlaste osas, mistõttu tegelik elu ei peegeldu siin küllaldase objektiivsusega.

Mainitud kahe teose kõrval on A. Valgma kirjutanud Austraalias veel näidendi „Kõige kurja juur“, mis sai III auhinna osaliseks Eesti Rahvusteatri näidendite võistlusel Kanadas 1956. aastal ja libreto kolmele laulumängule. Üheks on kolmevaatuslik „Unustatud laul“, millele on loonud algupärase muusika E. Maasepp, teiseks ühevaatuslik „Röövitud au“, millele E. Maasepp on kohandanud tuntud rahvusvahelisi aariaid, ja kolmandaks kolmevaatuslik „Kohtume Kunglas“, millele lõi algupärase muusika E. Rajaloo. Viimane laulumäng nägi edukalt rambivalgust Sydneys ja Adelaide'is, teised kaks kanti ette ainult Sydneys.

Näitekirjanduse alal on Austraalias uut loonud tuntud följetonist Eerik Laidsaar († 1962) ja Agnes Vesilo. Laidsaar on siin mandril kirjutanud kaks algupärast näidendit: „Uus algus“ (1952) ja „Värske õhk“ (1961), millised nägid rambivalgust mitmes eesti keskuses Austraalias. „Uus algus“ tõlgiti läti keelde L. Kukurs'i poolt ja nägi rambivalgust ka läti teatris Austraalias. Lisaks neile näidendile

kirjutas Laidsaar veel koomilise opereti kahes vaatuses „Kõverad teed“, kohandades sellele üldtuntud viise.

Agnes Vesilo kirjutas siin kolmevaatusliku näidendi „Rahvamaja“ (1952) ja andis lõpliku kuju oma näidendile „Mudane põhi“, mis Eesti Rahvusteatri näidendite võistlusel Kanadas 1956. a. sai teise auhinna. Mõlemad näidendid nägid rambivalgust mitmel pool Austraalias ja „Mudane põhi“ ka eesti keskustes mujal maailmas. Siin mandril viimistles ta ka oma lastenäidendi „Lend tähele“, mis tuli lavale Sydneys.

Kooskõlas nende ebanormaalsete tingimustega, mis valitsevad meie paguluses näitekirjanduse väljaandmise küsimuses, ei ole kummagi autori austraalia-aegsed näidendid kirjastatud, jäädes meie avalikkusele kättesaamatuiks.

Kolmevaatusliku näidendi „Vares loogal“ ja neljavaatusliku draama muinaseesti ainetel „Maru“ kirjutas siin enne oma lahkumist (1958. a.) USA-sse Yri Naelapea. Ka need näidendid jäid kirjastamata.

Luuleloomingu alal omapärasemaks kujuts terve välis-eesti kohta on Juuli Kotkas, kes pidevalt annab Adelaide'is välja oma kulu ja kirjadega (olles seejuures ise väikese vanusepensioni saaja) oma väikesi luulekogusid. Ta sulest lastejutu „Kookaburra“ (1956) kõrval on ilmunud luuletuskogud „Põhjanaan“ (1956), „Maine matk“ (1965), „Unistusmaa“ (1966) ja „Taeva kuller“ (1967). Viimased kolm kogumikku sisaldavad peamiselt vaimuliku luulet.

Juuli Kotka taotlused luulelooming alal väärivad erilist tähelepanu selle poolest, et ta on sündinud ja üles kasvanud väljaspool kodumaa piire, nimelt ühes eesti asunduses Kaukaasias, ja pole kunagi käinud eesti koolis ega saanud eesti keele õpetuse osaliseks. Samal ajal valdab ta eesti keelt sel määral, et võib anda selles väljapääsu oma spontaansele loomingutugile. Sisuliselt kannavad ta luuletused ehtsa ja siira ande pitsert, sõnastuselt aga omavad tõsiseid nõrkusi.

Mis puutub vaimuliku luulesse, siis selle harrastamine, peab ütleva, on võrdlemisi laialt maad võtnud Austraalia eestlaskonnas, eriti aga selle osa poolt, milline kuulub vabakoguduste ringkondadesse. Nii leiame siin-

sete vabakoguduste eestikeelsete vaimulikude väljaannete veergudel pidevalt kohalikude autorite luuletusi, millised aga keelelt ja vormilt sageli ei ole kooskõlas kaasaegsete nõuetega, tuletades meelde sellekohaseid ärkamisaegseid mustreid. Kuid siin paraku leidub ka meeldivaid erandeid.

Ilmaliku luule viljelejate seast silmapaistvamad ja püsivamad on Silvia Luige-Kuriste (Silvia Salasoo) ja Triinu Kartus. Nende kõrval on viimasel ajal hakanud silma paistma ka sinne tuntud eesti kunstnik Gunnar Neeme.

Silvia Luige-Kuriste (sündinud 1928. a. Tapa) loomingule on omane teatud traagiline joon ja selles sageli avaldub nii seismise lõhestuse kui ka müstilise häälestuse tunnuseid. Siinjuures olgu tähendatud, et tegelikus elus on Silvia Luige-Kuriste kõrgelt kvalifitseeritud bioloog, kes on rakendunud vastavale uurimistöle Sydneys.

Triinu Kartus (sündinud 1932. a. Harjumaal), kes elab koos oma perekonnaga Tasmaania ja kes sai oma hariduse Saksa- ja Inglismaal, ilmutab oma loomingus tõsist andekust, paeludes nii sõnastuse kui ka sügava loodusetunnuse poolest, millest on kantud peaaegu kõik ta luuletused. Kuigi looduseluulet esineb eesti kirjanduses rohkelt, Triinu Kartuse süvenemise sügavus loodusliku harmoonia müsteeriumisse on eripärane. Triinu Kartuse luuletusi on ilmunud viimasel ajal mitme eesti pagulasajakirja veergudel; mitu neist on viisistatud Irene Haldma poolt ja võetud siinsete eesti kooride repertuaari. Kahjuks ei ole tal seni õnnestunud oma trükivalmis luuletuskogu välja anda, kuna tema sellekohased ettepanekud lükati meie kirjastuste poolt tagasi luuleloomingu väljaandmise mittetasuvuse kaalutlusel.

Gunnar Neeme (sündinud 1918. a. Tartus), kes on üheks tuntuimaks eesti kunstnikuks Austraalias ja kes kord on oma jõudu proovinud ka näitekirjanduse alal, kirjutades V Eesti Päevade jaoks näidendi „Sõnajala õis“, on hakanud harrastama luuleloomingut alles hiljuti, kuid kohe algusest saadik on ilmutanud tõsist annet. Ta sellekohaste eneseväljenduste vormiks on luuletused proosas ja nende tugevaks omapäraks on see, et tegemist on siin filosoofilise mõistukõnega, mis on

esitatud abstraktse kunstisümbolika põhimõttele. Nii osutuvad ta luuletused teatud mõttes abstraktseteks piltideks, kus värvi ja joone asemel on kasutatud vastava efekti saavutamiseks sõnu. Sellest hoolimata ei ole ta luuletused proosas kaugeltki mõttelagedaks vigurdamiseks.

Kui kirjandusliku loomingu juurde arvata ka kriitika ja esseede kirjutamine, siis selles osas tuleb meil esile tõsta kunsti- ja kirjanduskriitik ning esseist Juhan Viidangut, kelle sellekohaseid kirjutisi on ilmunud arvukalt välis-eesti perioodilistes väljaannetes. Kirjutusi kunsti alalt on avaldanud välis-eesti ajakirjades ka Gunnar Neeme. Varemalt on kirjutisi ja esseid avaldanud professor Herbert Haljaspõld († 1963).

Nagu ülaltoodud andmeist selgub, ei ole eesti kirjandus Austraalias kuigi rikas, kuid arvesse võttes siinse eestlaskonna väikest arvu (koos vanaeestlastega umbes seitse tuhat hinge) ja siinsete eestlaste hajutatud olekut üle suure mandri, peame ometi tunnustama, et siinse eestlaskonna panus välis-eesti kirjanduslikku varasalve on siiski tunnustusväärne.

Gunnar Neeme
Kompositsioon Kalevipoja teemal
õli, 1968

Välismuljete najal tundub, nagu oleks eesti kujutavkunstnike suhtarv Austraalias suurem kui kuski mujal. — Vähemalt nende arv, kelle nimed kunstnikuna on agarate sõprade või vähenõudlike tuttavate abil ulatunud kohaliku nädalalehe „Meie Kodu“ või Eesti Päevade albumi veergudele, ulatub kümnetesse. Kuid vaid murdosa nende hulgast kuulub loovate kunstnike ridadesse. Nii võib nende arvu, kes ennast suuremal või vähemal määral on maksma pannud austraalia kunstiavalikkuses, loetleda vaid ühe käe sõrmedel. Näiteks austraalia eestlaste suurimas keskuses — Sydneys, kus elab ümmarguselt 3000 eestlast, leidus möödunud aastal vaid kolm kujutava kunsti alal tegelejat, kes pääsesid läbi austraalia žürii „nõelasilma“, esinedes siinseil

suurtel võistlusnäitustel. Neist: — Vaike Liibus esines Austraalia suurimal portreede võistlusnäitusel, mille nimeks on „Archibald Prize“; — Karl Manberg esines skulptorina „Royal Easter Show“ võistlusnäitusel; — Melbourne'is elunev eesti kunstnik Gunnar Neeme — „Robin Hood'i“ nimelisel võistlusnäitusel. Varemaste aastate esinejatest ei pääsenud Edgar Aavik läbi žürii selektsioonisõela ja üks endisi esinejaid „Archibald Prize'i“ võistlusnäitusel — noor naiskunstnik Tiit Reissar — oli siirdunud Londoni kunstiakadeemiasse. Lõuna-Austraalia osariigi pealinna, Adelaide'is, on kunsti alal tegelevate eestlaste hulgas Juta Puust ainus, kes on võitnud teatava tunnustuse austraalia kriitikute juures.

Peale loetletute on kohalikel austraalia võistlusnäitustel esinenud veel Enn Lemits — Sydneyst. Eeltoodu juures väärib märkimist, et Austraalia osariikide pealinnades — Sydneys, Melbourne'is ja Adelaide'is — korraldatud eesti kujutavkunstinäitustel on eelmainitute kõrval veel silma torganud Niina Rätsepp, Eliise Lindsaar, Karl Roger ja Imbi ning Virve Uudred. Ka meie noorte kunstiharrastajate hulgas pole märgata ühtegi tugevamat talenti kujutava kunsti alal, kuna näiteks samal ajal meie lõunanaabrite — lätlaste — hulgas võitis 26-aastane Janis Senbergs möödunud aasta algul Austraalia suurima kunstistipendiumi (Helena Rubinstein Travelling Art Scholarship) \$2600, surudes tugevas konkurentsisis tahaplaanile kõik austraalia andekamad noored kunstnikud.

Eesti sinise kujutavkunsti lüngana tuleb märkida, et üleminek kaasaegsele kunstitunnetusele toimus liiga hilja. Alles siis, kui näiteks Ameerikas hakati surmakella lööma abstraktsele ekspressionismile, hakati alles meie „kunstinovaatorite“ peres vähehaaval katsetama selle kunstivormiga. Op- ja pop-kunst ühes värvipindade abstraksiooniga (colour-field abstractions) on alles „ei-kellegi-maa“. Samal ajal aga õilmitseb eesti kunstinäitustel ikka veel ajast ja arust läinud „kodumaine maastik“, nagu oleks Evald Voitki „vaimsus“ ka siinset eestlaskonda nakatanud.

Üksikuist kunstnikest osutab suurimat tööindu Gunnar Neeme, kes on ühtlasi meie kujutlusvõimekamaid kunstnikke. Nii esines Neeme möödunud aastal „ühe-mehe-näitusega“ mitmes Melbourne'i (Toorak Art Gallery, Wangaratta, . . .) eragaleriis, samuti ka Sydney ja Melbourne'i Läti Majades. Selle kõrval väärib märkimist, et Neeme töötab juba pikemat aega „Kalevipoja“ abstraktsete kompositsioonide kallal. Kahjuks pole allakirjutatunul seni võimalust olnud neile pilku heita. Neeme tugevamaks küljeks näib olevat abstraksioonid must-valges ja ka poolabstraktsed joonistused, kust tehnilise meisterlikkuse kõrval õhkub tugevat lüürilist tunnet ja ahisavat melanhooliat.

Eesti kunstnikest on Sydney kunstiringkonnis isevärki kuulsuse omandanud kunstiteoreetik Edgar Aavik, kes tükitöölise visadusega kuulutab „kreativismi teooriat“, väites

must-valgel (vt. „Eesti kultuuri ajakiri“ Kungla, ilmunud Sydneys 1967. a. detsembris, kirjutus „Etapid, mis tegid ajalugu“), et mitte ainult pop ja op kunstivoolud pole alguse saanud tema kreativismi teooriast, vaid ka Kalifornia republikaanist kuberner Ronald Reagan olevat oma „kreatiivse ühiskonna“ mõtte laenanud tema (s.o. E. Aaviku) kreativismi teooriast. Kahjuks pole aga selle kunsti alal tegeleja „võidud“ kunstinäituste rindel sammu pidanud tema teoreetilise kuulutuse agarusega ja nii pole Edgar Aavik möödunud aastal esinenud üheski Austraalia kunstigaleriis. Selle asemel esines ta oma maalidega ja loengusarjaga ühes Sydney kohvikus.

Mis puutub eesti kujutavkunsti näitustesse Austraalias, siis ulatuslikum neist oli Sydney Eesti Majas 4. novembril 1967 korraldatud siinse kunsti vanameistri August Jakobsoni mälestusnäitus, kus eelmainitu kõrval esinesid ka teised eesti kunstnikud. Neist torkasid silma oma professionaalse taseme poolest Karl Manberg abstraktse maali ja skulptuuriga ning Tiiu Reissar, kes Londonist oli kohale saatnud rea gravüüre. Teistest esinejaist võib nimetada Enn Lemitsat, Niina Rätseppa ja Edgar Aavikut, kellest viimatinimetatu mõjus sellel näitusel sümpaatsena vähemalt sellest küljest, et seekord ta ei vaevanudki näituse külastajaid oma „kreativismi“ ja „holograafia“ teooriatega. Näituse üldtasemes andis aga ennast tunda Gunnar Neeme puudumine.

Tähelepanuväärivamaks sündmuseks Austraalia eestlaste väikearvulises kunstihuvilistes peres kujunes Eesti Vabariigi 50. aasta Juubelikunstinäitus Sydneys, kus esmakordselt kahekümne aasta jooksul teostati žürii poolt ranget selektsiooni eksponaatide valikul. Selle tulemusena oli näituse kunstiline tase märgatavalt kõrgem tavalisest, kuna langesid välja asjaarmastajad-katsetajad kunsti alal. Neile lisandusid üksikute töödega mõned, enda arvates rahvusvahelise tasemega „tippmehed“, kes hindavad oma töid neljakohaliste arvudega. Nii saavutati Austraalia eestlaste suurimas keskuses Sydneys (eestlaste üldarv Sydneys — 3000 inimest) esmakordselt pikkade aastate jooksul kunstinäitus, mille pärast ei tarvitse punastada võõraste ees.

Valikut teostava žürii koosseis kujundati kolme balti rahvuse esindajaist. Lätlasi esindas kunstnik ja El Dorado kunstigalerii omanik A. Krivs. Leedulasi — üldtunnustatud leedu kunstnik Henricus Salkauskas, kes korduvalt esinenud austraalia kunstinäituste žürii koosseisus, kuna eesti rahvusrühma esindas Juhhan Viidang. Näituse üldkorraldajaks oli rakenduskunstnik Liina Truu, kes suure osa näitusel esitatavaist töist kogus erakogudest. Selle tulemusena andis Sydneys korraldatud eesti kunstinäitus teatava läbilõike ka omariiklusaastate kunstist.

Omariiklusaegseist kunstnikest olid esitatud Kristjan Raud, Ants Laikmaa, Konrad Mägi, Ado Vabbe, Karl Burman (junior), Paul Burman, Eduard Wiiralt, Agathe Veeber, Eduard Rüga, Karin Luts, Erik Haamer, Hans Mets, Endel Kõks, Arno Vihalemm, kellest kuus viimatinimetatud oli esindatud ainult paguluses loodud töödega. Näituse üldilmet rikastas asjaolu, et osa pagulaskunstnikke oli esitanud töid erinevaist arenemisperioodidest. Näiteks Kõks, Vihalemm ja Haamer olid esindatud figuratiivsete, poolabstraktsete ja abstraktsete maalingute ja gravüüridega. Nii üllatas Erik Haamer oma monumentaalse, figuratiivse töö kõrval esineva värvirikka poolabstraktse sügismaastikuga, mis oma tehniliselt teostuselt meenutas aktsioonimaali.

Austraalias elunevaist kunstnikest pälvisid tähelepanu Gunnar Neeme, Enn Lemits, Karl Manberg, Juta Puust ja Tiiu Reissar. Viimati nimetatud kunstnik lõpetas äsja Londoni Royal Academy graafika alal ja ta värvilised litod, linoollõiked ja must-valged puulõiked kõnelevad heast maitsest ja tugevast tehnilisest koolist.

Näituse avamispäeval, 25. veebruaril 1968, külastas Sydney Eesti Majas korraldatud kunstinäitust üle kaheksa eestlaste, mis on rekordarvuks (sic!) siinse suurima eestlaste keskuse elus.

Teatavaks kunstiliseks sündmuseks oli ka Melbourne'is eluneva kunstniku Gunnar Neeme „ühe-mehe-näitus“ südalinnas asetsevas El Dorado kunstigaleriis 27. veebruarist kuni 11. märtsini 1968. Näitusel olid esitatud joonistused ja akvarell-maalid — kogusummas 19 eksponaati. Need olid temaatikalt ja käsitluslaadilt varieeruvad tööd, alates maastiku-

motiividega ja lõpetades abstraktsete kujutelmadega. Üldiselt oli tooniandev poolabstraktne ja abstraktne käsitluslaad. Neemele on iseloomulik tugev lüüriline meeleolu, mis õhkub üksikutest töödest. Sellest küljest oli tähelepanuväärne „Mõtisklus ja meditatsioon“. Lüüriline tundetoon ja nukker resignatsioonimeeleolu on see, mis köidab tähelepaneliku vaatleja huvi selle kunstniku töödes. Neeme pole laiahaardeline eepiline jutustaja dramaatilise taustaga, nagu seda on näiteks Erik Haamer, vaid ta on esmajoones kunstnik-poeet, kes tunneb rõõmu meeleolulise detaili tabamisest. Ja kui see tal õnnestub, siis mõjub ta ehtsana ja usutavana.

Igatahes on allakirjutanu üks neid, kes eeldab, et kui sellel kunstnikul peaks kord avanema võimalus elukutselise kunstnikuna töötamiseks, siis ta looduslikud kunstnikeeldused vabanevad otsekui jääkaane alt. Seda oletust kinnitab ka kõnealune kunstinäitus, mis muide — on ainsaks eesti kunstniku „ühe-mehe-näituseks“ Sydney kunstigaleriis viimase kolme aasta jooksul.

Austraalia oli esimesi maid, kus eestlased asusid korraldama kultuuriloolise tähtsusega arhiivraamatukogu. Kui 1952. a. jaanuaris loodi Austraalia Eesti Seltside Liit, siis liidu esimeheks valitud Aleksander Peel koostas üksikasjaliku kava ülesanneteks, mida liit pidi asuma teostama. Nende ülesannete hulgas oli arhiivraamatukogu loomine, kuhu oleks koondatud kõik väljaspool okupeeritud kodumaad ilmunud eestikeelsed raamatud, arvates 1944. aastast. Nii asutati AESL kultuurilooline arhiiv, üldiselt tuntud nime all Eesti Arhiiv Austraalias (EAA). Arhiivi esimeseks juhatajaks määrati ajakirjanik Oskar Nahe, kelle loobumisel alates märtsist 1953 kuni tänini auametilise arhiivaarina tegutseb dr. pharm. Hugo Salasoo.

Rootsis 1955. a. Eesti Rahvusnõukogu Kultuurikomisjoni poolt väljaantud kavand „Eesti kultuuripoliitika ülesandeid paguluses“ ütleb, et „tuleb hoolitseda selle eest, et kõik meie mõõda maailma laialipaisatud kultuurivarad, raamatud, dokumendid jne. säiluksid tulevasteks aegadeks. Pagulasaja jooksul kogunenud materjali jaoks on vaja asutada eesti ajaloo ja kultuuri arhiiv“. Selle kavandi ilmunise ajal oli EAA tegutsenud juba kolm aastat.

Eestis oli iseseisvuse ajal arhiivi korraldamine võrdlemisi lihtne, kuna trükiseadusega oli määratud, et igast ilmutavast trükisest tuli ära anda kümmekond tasuta eksemplari, mis trükikoda pidi saatma teatud asutustele, raamatukogudele ja arhiividele. Seetõttu oli Eestis mitu uuema kirjanduse ja ilmunud trükiste poolest täielikku kogu ja kõik iseseisvuse ajal ilmunud trükised olid vajaduse korral igale huvitatule kergesti kättesaadavad. Tuleb kahetseda, et ei tulnud omal ajal mõttele, asutada üks selline kogu väljaspool kodumaad. Et kunagi hiljem mitte seista samasuguse kurva olukorra ees paguluses ilmunud trükiste osas, selleks loodigi Eesti Arhiiv Austraalias. Hiljem, kui EAA juba mitu aastat tulemusrikkalt tegutsenud oli, loodi samalaadsed arhiivid ka Rootsis, Kanadas ja USA-s, mis on täiesti otstarbekohane.

Mida kogub EAA?

Algul tehtud otsust, koguda arhiivi vaid eestikeelseid trükitud raamatuid, laiendati ajajooksul ja seni on püütud saada ja koguda alates 1944. aastast väljaspool kodumaad ilmunud:

1) eestikeelseid trükiseid, s.o. raamatuid, brošüüre, ajakirju, ajalehti, laagrite ja organisatsioonide bulletinäine ja teatelehti, lendlehti, üleskutseid, ringkirju jne., ükskõik millises paljundustehnikas; ka eestlaste ürituste (aktuste, kontsertide, pidude jne.) kavalehti, kutseid jms., sest ka need omavad korra tähtsust pagulaseestlaste tegevuse valgustamisel ja vaagimisel;

2) võõrkeelseid eestiainelisi trükiseid, s.o. raamatuid, ajakirju jne., milles käsitellakse või mainitakse Eestit või eestlasi. Siia kuuluvad ka samasisulised lõigendid ajalehtedest ja ajakirjadest;

3) eesti teadlaste ja autorite võõrkeelseid töid ja kirjutisi ükskõik millisel teemal;

4) ülevõtteid eestlaste tegevusest väljaspool kodumaad, filme, noote, heliplaate, helilinte, eestlaste ürituste rinnamärke, organisatsioonide poolt väljaantavaid mälestusmärke ja ümbrikke, eestlaste eksliibriseid, käsikirju, dokumente jne.

Esimese punkti alla kuuluvaist trükistest saab arhiiv ühel või teisel teel kõik vabas maailmas ilmutavad eestikeelsed ajalehed, suure osa ajakirju ja enamiku ilmutavast raamatuist, mis kirjastused saadavad otsekohe pärast ilmutamist. Kõik need saadakse annetuseks. Samuti saadavad paljud autorid oma kirjastusel väljaantud trükiseid.

Teise punkti alla kuuluvate trükiste saamisega on teatud raskusi, sest paljude ilmutamise kohta puuduvad arhiivil andmed ja kuna need enamasti ilmutavad mitte-eesti kirjastuste väljaandel, ei piisa arhiivil summast kõigi hankimiseks.

Kolmanda punkti alla kuuluvad eesti autorid, ja teadlased, kelle poole arhiiv on pöördunud tööde saamiseks, on suures enamuses oma töid saatnud. Kahjuks pole paljude autorite aadressid arhiivil teada.

EAA kogudes oli 20. veebr. 1969 suuremaid trükiseid 5281. Väiketrukiseid (brošüürid, lendlehed, ajalehelõigendid, kavalehed jne.) oli ümmarguselt 13 000. Eesti teadlaste töid oli arhiivis 2448, kokku 356-lt eesti autorilt väljaspool kodumaad. Peale nende leidis arhiivis veel kolmesaja kolmeteistkümnepaguluses ilmunud eestikeelse perioodilise väljaande aastakäike või numbraid, kolmesaja kuuekümnepaguluse võõrkeelse ajakirja aastakäike või

numbreid eestiainelise või eestlaste kirjutatud sisuga, 6100 fotot ja diapositiivi, suurelt osalt eestlaste elust ja tegevusest Austraalias. Fotode kogus on kaks suurt albumit 1600 ülesvõttega eestlaste põgenemisest Rootsi 1944. a. ja tegevusest ja elust Rootsis esimesil pagulusaastail. See kogu, algselt koostatud Rootsi Riigimuseumi jaoks Hans Vilperi poolt, jäi muuseumi poolt omandamata ja viidi Argentiinasse, kus sealsed eestlased selle ära ostsid ja annetasid EAA-le. Seda haruldast ja suure ajaloolise väärtusega fotokogu on seni säilitatud Sydneys riigipanga ühe osakonna teraskambris.

Edasi leidub EAA kogudes veel noote, heliplaate, helilinte, filme, käsikirju, dokumente ja muid arhivaale. Heliplaatidest võiks mainida Eesti Riigi Ringhäälingu originaalplaate riigihoidja K. Pätsi kõnega väliseestlastele 31. dets. 1937, Välis-Eesti Ühingu esimehe notar Jakob Kristelsteini kõnega väliseestlastele samal aastal, Martin Tarase lauludega jne. Filmid ja helilindid on Austraalias peetud Eesti Päevadest.

EAA-s leidub eestlaste poolt kirjutatud või eestiainelisi trükiseid, mis ilmunud peale eesti keele veel afrikaani, araabia, birma, esperanto, heebrea, hiina, hispaania, hollandi, inglise, islandi, itaalia, jaapani, korea, kreeka, kroaadi, ladina, leedu, liivi, läti, marathi, nora, poola, portugali, prantsuse, rootsi, saksa, soome, taani, telugu, tšehhi, türgi, ukraina, ungari ja vene keeles, kokku 35 keeles.

B. Kangro koostatud nimestikus „Eesti raamat paguluses 1944—1965“ loetletud 1367-st eestikeelsest trükisest on EAA-s 1283, seega puudub ainult 84 trükist ehk 6%. Arhiivis leiduvate eesti autorite teaduslike tööde maht kõigub ühe lehekülje ja 1800 lehekülje vahel. Suurim nendest töödest on dr. O. Loo-ritsa saksakeelne „Eesti rahvausundi põhi-jooni“, 1790 lk., välja antud Rootsi Kuningliku Akadeemia poolt. Viimase poole aasta jooksul saabunud suuremaist trükitud töödest võiks mainida dr. Karl Algvete uurimust „Forest economy in the USSR“, 450 lk. ja dr. Joosep Nõu doktoritööd „Development of agricultural economics in Europe“, 612 lk. Nendega võiks kõrvutada prof. Heino Luts'u tööd „New physiologically active amides“, mille pikkus on ainult seitse rida. Viimane töö

ilmus 1966. a. USA-s Mississippi Teaduste Akadeemia ajakirjas. Olgu märgitud, et töö pikkus tavaliselt ei mängi olulist osa töö sisulise väärtuse hindamisel.

Eesti autori suurima trükiarvuga trükiseks arhiivis on dr. Hjalmar Mäe saksakeelne „Drei Reden gegen den Kommunismus“, 90 lk., millest aastail 1953—1958 ilmus Saksamaal seitse trükki, kokku 110 000 eksemplari. Kõik trükid on EAA-s olemas.

Üheks väikseima trükiarvuga väljaandeks arhiivis on Eesti I Tagavararügemendi ajaleht „Päevauudised“, mis ilmus Saksamaal Sielbecki vangilaagris 1945. a. suvel masinakirjas, trükiarvuga seitse. Seda väljaannet võiks nimetada „esimeseks eesti päevaleheks paguluses“, kuna ta ilmus seitse korda nädalas, kokku 64 numbrit, millest 61 numbrit on EAA-s säilitatud. Väljaanne on illustreeritud sissekleebitud fotodega.

Tuhandete trükiste hulgas, mis EAA kogudes leiduvad, on mõndagi, mida igapäev ei kohta. Nii tegutseb USA-s organisatsioon „Human Relations Area Files, Inc.“, mille sihiks on koostada ja talletada oma kogudes ammen-davaid monograafiaid maailma rahvaste kohta. See töö on jaotatud mitme teadlasterühma vahel USA ülikoolide juures. Indiana Ülikoolile on osaks kirjutada Uurali rahvaist, kuhu teoreetiliselt kuuluvad ka eestlased ja nende sugulasrahvad. Ilmunud väljaannetest on EAA-s monograafiaid 11 rahva kohta, millest 8 on kirjutatud eestlaste poolt. Meid ja meie sugulasrahvaid käsitlevad järgmised teosed: eestlased (Linda Raun), karjalased, vadjalased, liivlased ja vepslased (Felix Oinas), mordvalased, ostjakid ja vogulid (Alo Raun), soomlased, komid ja marid. Teosed on inglisekeelsed, igas teoses on toodud vastava rahva kohta põhjalikke andmeid ajaloo, ühiskondliku, poliitilise ja majandusliku olukorra kohta kõige vanemast ajast kuni 1955. aastani. Enamikus teostes on antud ka keelenäiteid.

Saksamaal Westfalenis alustas 1956. a. tegevust „Euroopa Rahvaste Muinasjutuvara Eest Hoolitsemise Selts“, andes iga aasta välja ühe kõite seitsme euroopa rahva muinasjuttudega, igalt rahvalt kaks juttu algkeeles koos saksakeelse tõlkega. Tingimuseks on, et avaldatavad muinasjutud ei tohi olla

varem trükituna ilmunud. Esimene köide sisaldab taani, saksa, eesti, prantsuse, jugoslaavia, rootsi ja hispaania muinasjutte. Eestist on „Lähed teisele hauda kaevama, võta endast mõõt“ ja „Aus elu, hea süda, rõõmus meel“. Teises köites, mis ilmus 1957. a., on esitatud muinasjutte kreeka, gaeli, ungari, norra, portugali, türgi ja liivi keeles. Liivi muinasjuttudeks on „Ibbi Pitka-Kuora“ (Hobu Pikk-Kõrv) ja „Iir un vermlinki“ (Hiir ja varblane). Nii eesti- kui liivikeelsed muinasjutud on väljaandja saanud dr. Oskar Looritsalt. Ilmunud köited ei ole müüdavad. Neid trükitakse piiratud arvu kirjanduse- ja kunstihuvilistele bibliofiilidele ning on bibliograafilised haruldused.

Lasteraamat „Lugu kahest karumõmmist“ ilmus Geislingenis jõuluku 1945, millist 12-leheküljelist pildiraamatut valmistati käisiti 50 nummerdatud ja signeeritud eksemplari. Pildid joonistas ja koloreeris E. Kõks, teksti joonistas A. Loit. Arhiivi eksemplar kannab numbrit 29.

Tokios ilmuva ajalehe „The Mainichi“ 24. veebr. 1958 number toob dr. O. Looritsa kirjutise Eesti Vabariigi 40. aastapäeva puhul, mis sisult ja stiililt on sobitatud aasia rahvaste mõtteviisile ja arusaamadele, andes sealjuures ümmarguse ülevaate eestlaste päritolu, olemuse, Eesti Vabariigi iseseisvuse, selle kaotamise ja okupatsioonivõimude all esineva olukorra kohta. Kaheksaleheküljeliises lehes võtab kirjutis enda alla pool lehekülge.

New Yorgis 1945. a. väljaantud käsiraamatus „An Intelligent American's Guide to Peace; under the general editorship of Sumner Welles, Former Undersecretary of State“, lk. 120—122 toob andmeid Eesti kohta. Seal leidub muuseas järgmist: „Eesti maa on lausik, kuid viljakandev ainult teatud osas. Jääaja jääkiht on ala enamikult mullakihi ära viinud, jättes asemele palja kalju . . . Kibestunud oma mõisate kaotusest, mängisid sakslased suurt osa Eesti Vabariigi muutmisel diktatuurriigiks 1934. aastal . . . 21. aprillil 1918 annekteeris Saksamaa Eesti. Saksamaa kokkuvarisemine novembris 1918 taastas Eesti iseseisvuse. Kombineeritud inglise-soome-läti väed vabastasid Ida-Eesti sovjetide käest, millele järgnes rahu Venemaaga . . .“ jne.

Birma pealinnas Rangoonis ilmus 1960. a. õigusteadlase ja ülemkohtu liikme B. C. Guha inglisekeelne raamat „The Buddha Bhagwat“, milles poeemi kujul on kirjeldatud Buda elu-käiku ja tema õpetuse levikut. Proloogis märgib autor, et see on indo-aarialaste püha lugulaul, mis kõneleb maade vallutamisest valguse ja kultuuri abil. Olles toonud andmeid Buda põlvnemise ja perekonna kohta, muuseas seda, et tal oli poeg nimega Rahula, märgib autor Buda õpetuse kohta, et Džingis-Khani leegionid kandsid oma rännakul selle valguse Stalingradi, Leningradi, Lätisse, Eestisse, Sileesiasse . . . “ Edasi laulus „Buda ei kuulu ühelegi maale“ öeldakse, et „ . . . sa ei kuulu Indiale üksi, sinu õpetused on haaranud kogu maailma, Põhjanabast Tseilonini . . . Volga, Kaspia, Läti, Eesti, Leedu, Vietnam tõendavad, et Buda on sündinud kõigile“. Poeemi lõppsõnas öeldakse, et „ . . . lääs kohtas aaria rajal ida: jäistes orgudes, freskodega ehitud mäeõõnsustes, looduse vaikuses, Baikali järve juures, teispool Uurali ja Altai mäestikke, lehise ja seedripuu saludes Buda templid ja palvelad tähistasid kogu ala kuni Soome laheni, koos Eesti, Leedu ja Läti, merivaigu maaga . . . “

Võõrkeelseist eestiainelisist trükiseist võiks mainida mõnda romaani, kus tegelasteks on eestlased, nagu Swiggeti „The Durable Fire“, kus peategelaseks on eestlanna Rosalie Lainvee, Richteri „They fell from God's hands“, kus üheks peategelaseks on eesti ohvitser, Van VyckMasoni „Himalayan Assignment“, kus esineb üks Haapsalust pärit „ehtne eesti paruness“, Pophami „The Sea Beggars“, kus kümme kommunismi eest põgenenud eestlast võtavad ookeanil väevõimuga üle laeva, jne. Arhiivi rikkalikust nootidekogust võiks märkida eestlase F. V. Lustigi poolt esmakordselt tavalistesse nootidesse seatud birma pühade tantsude viise, mis avaldati trükis 1952. a. Birma Kultuuriministeerumi väljaandel. F. Lustig elab juba aastaid Birma pealinnas Rangoonis, sealse suurimas templis Shwedagon pagoodis ja on budausu peapiiskopiks Eestile, Lätile ja Leedule. Tema poolt on tõlgitud inglise keelde ka kogu birma klassikalisi luuletusi, mis ilmusid 1966. aastal ja hiljuti ilmus uus kogu birma luulemeistrite tänapäeva loomingu F. Lustigi tõlkes. Märkimisväärne on

ka prof. Ernst Öpiku loomingust kuus klaveripala, komponeeritud aastail 1910—1933, mis fotokoopiaena on EAA-s talletatud.

Esialgse kava kohaselt ei kuulunud EAA kogumisalasse enne 1944. a. ilmunud trükised. Siiski on rahvuskaaslaste poolt ka neid arhiivile saadetud ja nii on siia kogunenud trükiseid ka Eesti iseseisvuse ajast ja enne seda. Vanimaks eestikeelseks trükiseks EAA kogudes on 116 aastat vana „Koli-ramat. Essimenne jaggo. Lühhikenne õppetus õigest kirjotamisest. Tartus. H. Laakmanni kirjade ja kulloga trükkitud.“ Ilmumisaasta on näha tiitel-lehe teisel küljel tsensori poolt antud saksa-keelses trükiloas: „Dorpat, den 16. April 1852. In Auftrag des Censors: Lector Carl Mickwitz.“ Eessõna kohaselt „sesinnatse ramatokesse kirjotaja on Põlwa õppetaja Schwartz; agga Wõrro õppetaja Lossius on tedda Tallina kele murde järrele ümber kirjotanud.“

Samas köites leidub ka „Teine jaggo. Arwamisse ehk rehkendamisse ramat“ ja edasi veel „Katsumiste selletus ehk ärra-arvatud numrid, mis arwamisse-ramato eksemplid peawad rehkendamisse läbbi wälja andma.“ Tänapäeva eesti keeles oleks viimase osa pealkiri „Ülesannete lahendused“.

Kuigi Austraalia asub kaugel Euroopa ja Ameerika kultuurilisist keskusist, kuhu on kogunenud enamik kodumaalt põgenenud eestlasi, siiski on õnnestunud viia EAA kogud märkimisväärsele arvilisele tasemele ja igal nädalal toob post juurde trükiseid igast maailmakaarest. Väga suureks abiks on arhiivile mitmel mandril leitud ideelised kaastöölised, kes ei põlga ajakulu ega majanduslikke ohvreid, et trükiste hankimise ja saatmisega EAA suurenemisele ja täienemisele kaasa aidata. Muidugi tuleb asja käigushoidmiseks pidada intensiivset kirjavahetust, millega arhivaar seni on toime tulnud.

Aprillis 1968 valmis EAA jaoks eriti ehitatud tulekindel hoone, kus kõik arhivaalid on paigutatud terasriiuile ja on tagatud nende otsarbakas säilitamine.

(Eesti slängi 1. osa ilmus Manas nr. 30)

3. Eluta loodus

30.01. Geograafia

30.01.01. Paigad

Liuka, liuhka (liuväli), rupsik, sõpsik, võpatic, võpsik (= rahvalikud sõnad tähenduses „võsa“, slängis aga tähenduses „mets“), statka (staadion).

30.01.02. Kohanimed

Tallinnas: Kadrunn, Kadrunts (Kadriorg), Karrott (Politseiaed), Musumägi (Viruvärvamägi), Pasatskite park (Tiigiveski), Pirka, Pirta (Pirita), Stromka (Stroomirand = Pelgurand), Täika (vanakraamiturg).

Rootsis: Stokk, Stoks (Stokholm), Mits (Midsommarkransen Stokholmis, kus elas palju eestlasi 1940-ndail aastail), Prunks (Brunkebergstorg Stokholmis), Puuroos (Borås), Prostavallen (Frostavallen).

Fantaasias: Kihvakoonia, Kihvagaalia.

30.02. Ained ja seadeldised

30.02.01. Asi

Kodinad, komu, kreeslid, krempel, kupa(a)tus, nassvärk, nodi /Wd/, tavaar, träni, virtsaft, värk, värkasjandus (asi, asjad, esemed). Sigri-migri, sharivari (pisiesemed), -jurakas, näiteks „kotijurakas“ (suur ese), pinalid, mojangid (tarbeasjad, tööriistad).

Näide: „Terve koorma riideid . . . virutasime ära selle autotäie nassvärki.“ (Kork „Neli musketäri“, 260).

30.02.02. Vedelikud

Bens, pents (bensiin), haisuõli, tuhhi (lõhnaõli), kastorka (kastoorõli), lõngaõli (väävelhape), kolme-kondi-konjak, lilla, lillaprilla, tinaturka, tinakas (denaturaat), pistoliin /Sõd/, revolver /Sõd/, õuka, äkiline (eeter, liikva).

Näide: „Väga maitsekas/ vanasti oli/ eesti tinakas/ ja soome kali/ pruunikas lilla/ kui kõri loputas/ ja jõudes alla/ küll raputas/. (Lehtmets „Kolme kondi ooper“).

Vt. 36.06. Joogid

30.02.03. Riistad, instrumendid

Gitarr: kitra. Grammofon: kranavoi. Kaamera: plökskast. Katapult: kada, kata, rakulka, raku.

Kohver: null (vineerist saunakohver Rakveres), lampkast, vineer (vineer-koolipaun), sumka. Kuul: tinauba. Lõõtspill: banaan, karmoska, korts, kortsmooning. Magnetofon: makk. Mikrofon: miki, mikk. Nuga: solingen. Pastapliiats (ball pen, kulspepsenna, terpsulg): pastakas. Portfell: mape, porda, porta. Raadio: lustikummut. Radiaator: gladiaator. Relvad: kone /Sm/, pepeshka, prits (automaat-pistolkuulipilduja), kahur, laiper, revolver, tukk, tutser (revolver), sutsakas, äkiline (kodutehtud püss), vint (vintpüss). Tampoon: trampliin. Telefon: kell, toru, traat. Televiisor: telekas, vusser. Tulitikk: pitski, stripitski. Uur: nokits, raatus, vekker, tikk-tokk, tiksmasin. Uisud: norrakad, pansid (vene saj.-vahetuse uisutaja Pandzhini nimest, kes uisutas pikil norra uiskudel).

Näiteid: „See jatsupunt on mul maki peal“ (See dzhässorkester on mul helilindil), „Pepeshkad . . . nii nad nimetavad oma konesid . . . oma pritse. Mudel PP S 43 . . . sellest siis pepeshka“ (Kork „Neli musketäri“).

Vt. 40.03.01. Toalet

30.02.04. Auto

Käru (auto üldse), maanteekühm (väikeauto, nagu N. Eestis „Zaporozhjets“), krusa (veoauto), nuga, ompka, onn, vaestevanker (buss), trolle (trollibuss), gladiaator (jahuti, radiaator).

Autode firmasid ja mudeleid: Chevrolet = shevka, Pobeda = pobi, GAZ = kass, Zaporozhjets = sabaroots, „vaat see oli alles kukk, üles kana saputades tiibu, kui Z. üle sõitis“, Volkswagen = volks.

Autosõit: kärutama, põrutama (sõitma), pulkadeks sõitma (osadeks, tükkideks sõitma, näide Traadil „Koputa kollasele aknale“ lk. 37), maastikku sõitma (teelt maha, kraavi sõitma), hääletama, liftama (Rts), põialdama (küüti soovima autostopiga).

Vt. 20.02.01. Kiirus

30.02.05. Muu sõiduk

Jalgratas: kits, kuningaraud, vokk. Pendaal (pedaal), lenkstang (juhtpide), kärutama (sõitma), kontrabass (võistlusjalgratta kohver), sääreväristaja (abimootoriga; moped). Laev: küna. Mootorratas: võrr, põrr, sikkell. Iss (= firma IZ toode). Lennuk: metsavaht.

Rong: suss, susla. Tramm: konka (tulnud veneaegsest hobujõul liikuvast trammist), tramvai.

Näide: Lause, kuhu on koondatud mõned kunagised saksa jalgrattamargid: „Mul on 'Dürrkopp' ratas, 'Vitkopp' sadul ja 'Putskopp' pump.“

30.03.01. Asutused, hooned

Haigla: kalossivabrik (aval. naiste ülevaatekoht). Kino: kint, kints, Svartakas (end. kino „Svarta Katten“ Stokholmis). Kodu: kots, inter (internaat). Kool: hullumaja, kolts, kolla, vangimaja (kool üldse), gümna, gimmu (gümnaasium), komme (Tallinna kommertsgümnaasium), kots, kots-tants-toorium (konservatoorium), poika (poistekool), kõrdikool, supikool (naiskutsekool), nahavabrik (allohvitseride kool), Eepa (Eesti Põllumajand. Akad.), Peda (pedagoog. instituut), Tipp (TPI, Tallinna tehnikaülikool).

Lokaale: Kuku (kunstnike kohvik Tallinnas), Pilseni udukelder, Udukas, Varjend, Õllekas (Harju tän. õllekelder), Mahhiim (restoran Maxim Nömmel), Kult (Kultuurimaja), Löss, Lõuna, Soss, Tall, Tomp (mitmesugused tantsulokaalid praeguses Tallinnas). Automaat /Kan/ (õllekõrts).

Suvikoloonia: kolka /Rts/.

Vangla: karts, kartsa, kivilaev, klooster, pogri, puur, „rootsi kardinat taga“.

Villa: vinduiduaal („individuaalelamu“), kapp (kapitaalremont).

Näiteid: „— Kust tuled? — Kotsist. — Kuhu vajutad? — Kintsi. — Mis pilt on? — Jäle sõjakas!“ (Side, 10.11.58). „Segens, krae! Kuhu ujud? — Panin intrist kaabet. Põrutan Nõmme kultu poognaid panema.“ (Tere, sõber. Kuhu lähed? — Põgenesin internaadist. Ruttan Nõmme kultuurimajja tantsima. SV, 7.9.62) „Puu-dun kollast“.

Märkus: Asutuste ja hoonete nimetusi leiab ka mitmesuguste erialade puhul, näiteks:

vt. 30.05.04. Toit, serveerimine

54.00.04. Karistus

61.00.05. Koolid

65.00.00. Vangla

30.03.02. Ruumid, kõrvalhooned

Hoov, koobas, punker, vigvam (poissmehetuba), kemps, klosmerle /Chenal'i filmitiitlist

„Clochmerle“, 1947/, lehtla, lookus, moskva, ohvis /Kan/, oogo /Stokholmi kohviku nimest/, ähila (klosett), prillid (klosetiauk), töötuba (magamistuba).

Näiteid: „akent sisse peksma“ (akent sulgema, Rts), „hoovi tõmbama“, „punkerdama“ (neiut poissmehetuppa tooma), „prille puhastama“ (klosetiauke puhastama, Söd).

30.03.03. Mööbel, sisustus

Kihva-kohva (sohva), koiku (voodi), kummut (sõdurikast, Söd), pudree (portreepilt), lustikummut (raadio), gladiaator (radiator), telekas, vusser (televiisor).

Kündma (põrandat küürima), lakkima, vuntsima (küürima, puhastama), nägu puhkama, põhku pugema, sõlme keerama (voodisse, magama minema).

30.04.01. Riided

Hilbud, kaltsud, karvased, kasterka /Söd/, suled, vatid (riided üldse), imponeeritud mantel (impregneerit mantel), kodaravarjud (püksid), laulukuub (välismaa sinel, Söd), matsid (erariided, Söd), soolikas 1. (kokkurullit sinel, Söd), soolikas 2., toru (püksisäär), sakk (sako-ülilind), smoge (smoking), eest-vest-tagant-palitu (frakk), tunked (tööülilind, ÕS), parteipintsak, puhvaika (vattjope), susped (supelpüksid).

Hobusetall lahti, vorstipood lahti (püksiauk lahti), pooselt riides (moodselt riides).

Näide: „Jonni, sinu uutel kodaravarjudel lapp peal! — Kõomes, see on kah välismaine.“ (NH, 30.9.59).

Vt. 40.03.01. Toalett

30.04.02. Peakatted

Katuse jäljed, posser (kaabu), küünega müts (nokkmüts), paat, pilotka (kiilmüts), täipunkt (punaarmeelase mütsi tipp, mudel 1940), vorma (vormimüts), tekkel (üliõpilase vormimüts).

30.04.03. Jalatsid

Kamassid, kossid, kotad, käimad (jalatsid üldse), allveelaevad, kalkad, veealused (kalossid), paadid, naelakastid, lapsekirstud, suusad (suurevõitu kingad), sihvid, simmid, suunanäitajad (kitsavõitu teravad kingad), patad (paksutallalised kingad), tankid (tugevad saa-

pad, Söd, nüüd ÕS), veekad (veesaapad), tombud (poolsaapad), Jeesusaapad, käimalstad (sandaalid), butsad (jalgpallisaapad), ketsid (korvpallisaapad), naglid (naelkingad), tenkad, tennised (tennisingad), fiskarid /Söd/, kalavinskid, kalavintsikad, kalavitshikad, varrega saapad, toobid, tsilindrid (säärikud), padinad /Söd/, pätakad /S/, sikukad /S/ (tuhvlid), potjemkinid, sputnikud (botikud, naiste kalossid), traktorid (autokummist tallaga tuhvliid), isesõitjad, vungid (Söd, rivi-saapad), pamborka (naelsaabas Tallinna koolipoistel Vabadussõjas).

30.04.04. Alusriided

Kopsuhoidja, puhvri pidurid, purjed, topelt purjed, tissikott, tissilõks, tissiprillid, tissivest, tite puhvetihoidjad (rinnahoidja), kalsingerid /Rts/, kalsipid /Rts/ (aluspüksid), napoleonid (pikad aluspüksid), persevest (menstruatsiooniside), tudukuub (öösärk, Panso „Naljakas inimene“, 89).

30.04.05. Lisandid

Aumärk: plekk, tärn. Krae: napp, pudilapp (koolikrae). Lips: kiki, propeller (ristlips), kelgunõõr, libe, shlipsikum. Muhv: snuki. Prillid: aknad. Reväärid: latsid. Taskurätt: ninalina /Sm/, tatilapp, tatilipp. Vatitopis: musklid.

30.05. Toit

30.05.01. Sõök

Lobi, nassvärk (sõök üldse), ahv, napp /Va/, nassvärk, padajänn, padajann, pastut (toidupakk, toidukott, võileivad), piimakas (piimannõu).

Näiteid: „ . . . lobi aur . . . “ (toidulõhn, Solzh 12). „Kas ahvi saad? Kommud saavad Mopriit iga pühapäev niipalju padajänni, et ei jõua ära tassida . . . Kongi lasti uus vang . . . kaenla all tohutu napp — rebenemiseni täistuubitud poolevakane kott toiduainete ja muu varustusega . . . tunnimees heitis tähendusriika pilgu priskele napale . . . “ (Riis, vangikongi kirjeldusest „Kolmandat teed ei ole“, lk. 111).

30.05.02. Toiduained

Heeringas: krooksud, merehulgas, meretattina, mõök, nikkel, sakuska, soomlane, suure peaga silk, vaalaskala, vat-

riina, õbik, õbikukeeled, üliõpilane.

Muu kala: neinong, neinok (silmutkala, sutt).
Kartul: banaan, maaubin, mundris tuhhel (koorimata kartul).

Leib: kitt, vedruturvas (peenleib), svamm, vatt (sai), paika (Siberi laagri leivapäts), vi-neer (näkileib), pämm (leib üldse).

Liha: oskar, vennaihu, laudaõbik (sealiha).
Magusained: kivi (suhkur), kihvt, põlevkivi, põrgumage, pürokseliin, tinament, äkiline (sahhariin).

Piimatooted: itsitand piim (Rts, tilgastand piim), lehma valge, pullivallatus, valgus (kohvikoor).

Rasvained: ahvihigi (ersats-margariin), libe (või).

Muu: plõksmarjad (jõhvikad).

30.05.03. Road, supid

Üldsõnad: mögin, Männiku plahvatus (puder, soust, rosolje, puding, supp). Klobi, laga, laksir, lurr /Solzh/, potilobi, priilobi, udu /Va/, veelaga (vesine supp). Maslõbina, posla-masla (supp, soust).

Jäätis: maroosina.

Kartul: liivimaa apelsinid tuhasoustiga (tuhas küpsetet kartulid).

Kõrt, puder: jahumögin, kaeralõga (üldisemad nimetused), poolvillane (segu tangu- ja kartulipudrust).

Rosolje: nädala ringvaade, lennuõnnetus, voo-rimehe okse.

Soust: kanopski (soust üldse), okastraat (silgusoust).

Supp: allveelaeva supp (klimbisupp), hiina tee, paberossikonid, silmapesuvesi, surnupesuveesi (makaronisupp), karbiit, laskeasjandusesupp (hernesupp), Surnumere vesi (silgusupp), Peipsi laevastik (tindisupp), priilobi (tangusupp), rasvaga kohv (oa-hernesupp), välisvaluuta (kartulisupp), persemõrtsukas (leivasupp).

Vorst: Kõri, täidetud kondoss (tanguvorst).

Võileivad: Saksa allveelaevameeskond (kra-biv.).

30.05.04. Valmistamine, serveerimine

Kohve (kohvik), lobila, õgila (söökla), eeslitall, kilsikarp, rest, resto, restu, naftabaas (restoran), kaljapood (baar), salakõrts (punker). Erilisi väljendeid: ahvipäev (toidupaki

saabumispäev kollektiiviliikmele), ahvi rivotult laskma (toidupakki jagama), paraboole pilduma (kartuleid koorima), puder on tummas (puder valmis, Solzh 48).

Näiteid: „ — Moens, krae, kas lähme naftabaasi klaase pesema? — Pole plekki, eile pumpasin enda restus tühjaks.“ (NH 1.1.58) „Kargan kohvesse tooli toetama“ (SV 7.9.62).

Vt. 30.03.01. Asutused, hooned
58.07.04. Kokk

30.05.05. Söömine

Kinni pistma, mämmima, nahka panema, neelama, persse plaksima, preekima, sisse ajama, täis tampima, õgima (üldse sööma), traalima (supist lihatükke otsima), kokale varba peale astuma (supist lihatükki leidma), priis-tükk (hommikueine), labidas (hambaork), läbi ajama (paastuma).

Näiteid: „preegi kere täis“ (Solzh 48), „van-gi kõht kannatab kõik välja, täna ajame läbi, homme tambime vatsa täis“ (Solzh 56).

30.06. Jook

30.06.01. Alkoholita jook

Soolikaid loputama (jooma), kali (üldse jook), limps, mulinaad, pindudega jook, vurts, vurts-vasser (limonaad), kaseokse (kasemahl).

30.06.02. Vägijoogid

Üldse: kali, pirtsud

Valge viin: lehmalitser, lihter, monopolka, riigivana, riigivanem (suur pudel), asunik, kolhoosnik, miki (lame taskupudel Ameerikas, Kanadas), nott, poolik, punn, sputnik (väike pudel), haljas, hõbe, kapitanski, krepkavopski, lauluõli, mobilivopski, pelovesi, plahva(a)tus, puni, saltser, sutska, stripitski, vabariigi vaim, vopski, viun, äkiline (kangem sort), Litzmanni silmavesi, Mäe pisarad, Mäe silmavesi (Saksa okupatsiooni aegne nõrk viin 1942—44), puljong (nõrk viin).

Puskar: haljas, lepikuliisu, metsakohin, mätta-mürts, samakas (puskar üldse), rinnahõövel (puskar seebikivi lisandiga), mõrtsukas, trika (Rts, käärinud kali, nn. „bultõl“).

Muud vägijoogid: kali (viin üldse), aanispits, valgepea (lauaviin), hiina tee, tehee (punsh), punane (vein), kapamärg, libe, pevint (õlu), likõrts (likõör), hiiu kohv, mandiga kohv (kohviga segatud viin), õuka, äkiline (liikva), su-

makas (segu: limonaad ja viin), aurukatel, kõmakas järelvankriga (viina allaloputamise õlega), tiigripiim (Pernod).

Näiteid: „Tead, mul on väiksed pirtsud ligi“ (Traat, „Koputa kollasele aknale“, 50), „Sain pundikatele omalt poolt ühe likörtsi välja käristada“ (sain sõpradele ühe likööri pudeli välja teha, „N. Õpetaja“, 1958).

30.06.03. Joomine

Jooma: ennast täis kühveldama /Jakobson, „Vaeste patuste alev“, 478/, kõrgust võtma, klaase pesema, koonu viskama /Traat „Koputa . . .“, 50/, lonti täis tõmbama, pinnima, prassima, pummeldama, pumpama, soolikaid loputama, tummima, topsi tõstma, topsitama, toputama, toru täis imema, tinutama, kartsu viskama, vopskit viskama, saltserit viskama, kārakat viskama, kuklanõkse tegema (jooma üldse), kuldama (kaua jooma), nuiatapma (kogu pudelit ära jooma), jooma veltveebeli moodi (jooma otse pudelist), kaksama üks hammas (jooma õllepudelist). „Kas pisut hõbedat ka?“ (ettepanek napsiklaasi täitmiseks).

Näiteid: „Mis sa vennas mulised! Viska parem vieline — ma tahan londi täis tõmmata . . .“ (Vetemaa „Pillimees“, 71). „Timmisin täna igasuguste künanärijatega, nii et hakka kas või pasale.“ (Kuusberg „Lapeteus“, 125), „Sõber baaripukil/ üksi tapab nuiat/ lastes küünarnukil/ üha kiirem käia/ Kokku pistame kädad/ pillan perse maha/ kukun loopima vodkat/ hammaste taha!“ (Lehtmets, „Halvad sõbrad“).

Jooming: kruntimine (joomine enne peoleminekut), tinutamine, tihedam võtmine, triu/sõja ajal/, tõstesport, tõstmine (jooming üldse).

Naps: reisspass (enne lahkumist võetav), trahvilõök (peole hilinedes võetav), külmarohi, tuisutops (talvekülmaga võetav), mandiga kohv (naps kohvitassist, ka ilma kohvita), hiiu kohv (sama), polkovnik (naps õlleklaasist, ilma õlleta), augutäis, kapten, klahv, klõmakas, kõlakas, kārakas, luhkam, punnsuutäis, sahmakas, soru, särts, stripitski, tripitski, tehee, tops, tropp, tropid (naps üldse).

Jooginõud: arssin (viinaklaas), nui, pott (pudel), nott, poolik, puun (väike pudel; vt. veel 30.06.02. Valge viin), kanister, lihter, plasku (salaviinapudel, plekist), tammejann (dame-

jeanne, korvpudel).

Toostid: Ausrotten! /Strassburgi stipendiaatidel 1956/, Mutta sitten pois! /Helsingi stipendiaatidel 1959—61/, On tulnud ettepanek! /N. Eestis/, Sel puhul!, Dialogiga toost: „Aupaistus!“ — „Ilgavene rõõm!“, sõnadeta toost: kolm koputust lauale.

Vt. 56.01.03. Pidu

30.06.04. Alkoholimürgitus

Pisut purjus: humalas, kilk peas /S/, kinnas peas, lõi latva, läks sarve /Kan/, orbiidis /Am/, silm krillis, tuuris, viirastand /S/, vinos olema.

Joobnud: Ahvis, auru all, jalad ümmargused, jupaksis, jopastanud, jõmmis („ . . . nagu roheline rääbakass“), kida täis, korgitõves, krillis, kukkund, määritud peaga, nina õline, orbiidis /Am/, paras olema /S/, pehme olema, pommis /S/, pooles purjes, pooles vinnas, porujommis, prill rasvane, pudelikorgi peale astund, pudelikrampides /S/, purujommis, põmmis, sakkis, sakid peal, sakid sees, sapernakis, sarved soojad, sarvede vahele saand, silm hämar /Traat „Koputa . . .“, 52/, sopastand /Wd/, sopsus, tongis /S/, „täis kui . . . maakivi, prits, pinal, pintsel, puoles, sitikas, tarakan, tina, tinavile, tint“, vinnas, vintis, vurtsus, väsind, ära kukkund, ära vajund, ümmargune.

Pohmelus: juuksed valutavad, kaater /ÕS/, kassiahastus /ÕS/, pohmell, pea jääme.

Taarumine: üks tiib haarab maad /lennuväelastest/. Vt. 20.02.07. Korrapäratu liikumine.

Vt. 40.03.04. Peavalu

30.07. Tubakas ja narkootika

30.07.01. Tubakasordid

Pinutagune, puru (tubakas üldse), púsar (piibutäis tubakat, Solzh. 99), hall, koni, kõhv, mahv, nikotiinpulk, pläru, pulk, rakett, sigre, sirge, linnamehe sirge, toru, ving, valuuta /Sks/ (sigarett üldse), papiiros, pilliroog (papeross), Juhan Hõbe /Rts, sigaretid John Silver/, pilu, pinutagune, plotski, pläru, vilka (omakeerat sigarett), koni, priske koni, kri-kri kolme tärniga (sigaretiots), pagi (näritubakas, Wd).

Näide: „ . . . (kui) juhtuks olema selline summa — osalt riigimarkades, osalt valuutas . . .“

(Kork, „Neli musketäri“, 99), „Suitsetamise asemel imes ta pagi“ (Jakobson, „Vaeste patuste alev“, 553).

30.07.02. Suitsetamine

Kraanima, mahvima, plõnni tegema, tossama, vilkat tegema (suitsetama), halli andma, halli jätma, kõhvi andma, mahvi andma (üheks suitsutõmbeks laenama). Eelsoojendus (suitsetamine enne spordivõistlust), korsten (suitsetaja).

Näiteid: „Ära ennast kuumaks kraani“ (ära suitseta lõpuni), „Tukk teeb plõnni, nagu ta suitsetamist nimetab“ (Traat, „Koputa . . .“, 59), „ . . . jätta halli . . .“ (Solzh. 22).

30.07.03. Narkootika

Lumi, lustipulber (kokaiin, aga ka muud pulbrikulised narkootikad), pump (vedel, süstitav narkootika).

Lühendeid sõnade päritolu ja esinemise kohta: Am = P.-Ameerika mandril, Kan = Kanaadas, NH = ajalehes „Noorte Hääl“, Rts = Rootsis, S = Saareste sõnaraamatus, Sks = Saksa põgenikelaagreis, Sm = Soome sõjaväes, Solzh = Siberi vangilaagreis, Aleksander Solzhenitsõni jutustuse „Üks päev Ivan Denisovitši elus“ (tõlkijad L. Meri ja E. Sarv) järgi, SV = ajalehes „Sirp ja Vasar“, Sõd = eesti sõdurite argoos, Va = vangla argoos, Wd = Wiedemanni sõnaraamatus, ÖS = „Õigekeelsuse Sõnaraamatus“ a. 1960, s.o. ametlikult vastu võetud argookeelend.

Tln = Tallinn

Tsiteerit kirjanike eesnimedid: Jakobson = August; Kork = Arvi; Lehtmets = Tiit (mõlemad T. L. luuletused kogust „Kajakas kõrbes“).

Debora Trull sündis Võrus 1. oktoobril 1916 postiametniku perekonnas. Kui ta kooliikka jõudis hakkas isa oma koduvallas Laimjalal talupidajaks. Küllap oli suuremaid pühi varemgi Saaremaal veedetud, sest luuletuses „Üks jõulumälestus“ meenutab poetess Püha ööd varasest lapsepõlvest vabausulise saarlasest vanaisa tares. Kalli õhtuga ühenduses olnud elu tähtis silmapilk seisnes esimest korda soravasti lugemises. Raamatuks koltund paberiga, kus vanaaegsed tähed jooksid kahes veerus, oli Piibel:

Kuid äkki, äkki sündis see
kui ime — tähtedest said sõnad!
Nad räägivad, on elusad!
Nad kõnelevad minuga!

— — —

Mu ümber kostsid härdad ohked:
„Laps, sind on õnnistatud rohkelt!“

Oleks ekslik tõlgitseda neid värsse usulise äratuse ajendina. Saarelt pärinevate kirjanike juures on usklikes kodudes võrsunud Piibel täitnud aabitsa ülesannet, kuna hilisem elu ja looming tunnistab sageli heitlust Jumalaga, mis panteismist enamasti loobumata on saanud ristiusu mõttes jumalasalgamiseks. Juba eestikeelse ilmaliku kirjanduse eestvedajad, saksa soost saarlased Willmann ja Luce panid maha hinge karjase ametid. Muhu kösterkoolmeister Freundlich ehk „Rentle“ kirjutas 19. sajandi keskel pikema lorilaulu õigeusulistele pihta. Sellest on rahvasuus säilind salme tänapäevani. Jaan Oksal oli Pühakiri läbi loetud enne algkooli astumist. Temast sai ometi uuema eesti kirjanduse tähtsaim mässumees ja üks kõremeelsemaid rahvaalgustajaid. Oksa peateos „Kannatamine“ on oratoorium, kus luuletaja pärast paradiisist väljaajamist samastab ennast ristilöödud Kristusega. Villem Grünthal-Ridala karm noorus andis varasele lüürikale eraklike sugemetega värsseepilised kujutlused. Alles 50-ndale eluaastale liginedes sõnastas Ridala regivärsis Jeesuse elu pikemas poeemis „Püha rist“, mis rõhuv osas on jäänd käsikirjaliseks. Alandatud ja solvatute poolele, mitte ära põlates patustajaid, asusid randlaste elu proosas kujutades veel Jakob Mändmets, Aleksander Antson, Jaan Vorms ja August Mälk. Viimase unistus

elamise rahust on kahtlemata rohkem romantiliselt vabamõtlev kui kristlikult kõigegelepiv lootus õnnistusele. Meheleminek saarlastest rahvaluuleuurijale ja suvised kirjatööd Kassari rahus on tähtsad taustaelemendid Aino Kallase teatraalsust mitte ainult draama vormis harrastand loovale jõule. Motiivid saarte minevikust pääsevad siin tihti mõjule tänu vooruse ja patu dialektilisele, stiilis testamentlikku tooni matkivale pingele. Minu arvates on ka Marie Underi hiiumaisi eelkäijaid pühitsev „Vanemate Piibel“ pigem arbuvi ürik kui lisand augsburglikule põrgukuulutusele. Vaimse vabaduse taotlust priikiriklikust ristiusus on hoiakut määravana olnud esil Helene Ranna ja Ain Kalmuse romaanides. Merelähedasele omast ebausku õhkus noorena hukat Julius Oengo poemidest „Tahkuna“ ja „Üle Atlandi“. Noid atavistlikke saatusklikke lummuniite on võinud märgata ka saartelt pagulaskirjanikeks astunud Elmar Vraegeri ja Asta Willmanni hiiumurdelises luules, Emo Mei ja Raissa Kõvamehe romaanides.

Debora Vaarandi luuletajanimi pärineb esimesest abielust. Mainigem eluloolisest veel seda, et ta aastal 1935 lõpetas Saaremaa ühiskõrgkooli ja asus siis Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas keelt ja kirjandust õppima. Tema tudengiaastad kattusid niisiis Tartu vaimu hiilgeaastatega, mis moodustas Tallinnast ülalt alla juhitud valitsuse vastasrinda, mille vasema tiiva all tegutsesid dr. Hioni ümber koondunud psühoanalüüsi indlejad ning teatrikunstiharrastajad, kes Tartu Draamastuudiosist võeti üle Kaarel Irdi juhitud Töölisteatriisse. Kui 1938 pärast K. Pätsi presidendiks valimist lõviosa vabariigi poliitilistest vangidest vabaks lasti, siis hakati ka ülikoolilinnas kavakindlamalt elustama marksistlike õpperingide tegevust. Erilist konspiratiivsust sel puhul ei rakendatud. Kommunistid olid sisemiseltki ainult vari endisest. Eestis 1938 amnesteeritud parteilased olid kas teise või veelgi vähema järgu suurused ja oma eraldatuses seisvajad kuskile Oktoobrirevolutsiooni ja 1. detsembri ebaõnnestunud mässukatse vahemaale. EKP tõelise ja ideoloogiliselt kaasaegse juhtkonnaga oli Stalin ise N. Liidus 1935-38 pidand verist lõpparvet. Pärijaile Eestis oli pärast Hispaania kodusõja puhkemist avanend ainult antifašistlik tege-

vusliin.

Samal joonel aga olid juba vabadussõjalaste rahvaliidumisest ja Hitleri võimuülevõtmisest saadik seisnud Tartu vaimu kandjad nii teos kui sõnas, eriti just kirjasõnas. Väljaandeist nagu „Akadeemia“, „Tänapäev“ ja „Looming“ on ka heal tahtmisel võimatu leida profašistlikku materjali. Asjatu töö oleks seda ka meie tolleaegses luules otsida. Positiivsusega ülepakkumist esines ehk mõningal määral Visnapuu, Sütiste ja Hiire juures. Isamaalisus, mis nende luules lõkkele lõi, oli enne muud tingitud Eesti kui geopoliitilise ühiku alalisest haamri ja alasi vahelisest olekust.

Molotov-Ribbentropi pakt, II maailmasõja puhkemine ja Poola uus jagamine Hitleri ja Stalini vahel sulges Eesti 1939. a. sügiseks täielikku nõiarinki. Viimase ukse lõi meie nina eest kinni Soome välisminister, kui ta enne baaside lepingu sõlmimist N. Liiduga keeldus Vabariigi saadikut vastu võtmast. Mõni kuu hiljem puhkend Soome Talvesõda õpetas Stalinile Eesti lõpliku tasalülitamise suhtes seda, et O. V. Kuusise nukuvalitsuse eeskujul moodustatav täidesaatev instrument venemaa-eestlasist poleks meil maa okupatsioonist hoolimata mingit pinda leidnud. Mõskva-puhastused üle eland eesti soost tegelased pandi koos EKP kodumaiste riisimetega rakke kui punase tsaari impeeriumi laiendav eelvägi. Lõplikuks rünnakuks Balti riikide juba kärbit iseseisvusele valis Stalin juuniku keskpaiga 1940, mis väljaspool meie piire langes kokku Euroopa mustima tunniga, kui Prantsusmaa alistus ja Inglismaa häving näis käegakatsutatav. Mis tegi D. Vaarandi Tartus laupäeva hommikul, 15. 6. 1940? Selle kuupäeva kohta pihib ta ühes märksa hilisemas luuletuses:

Tõusin koos päikesega,
et kohata seltsimehi Emajõe lual.
Tahtsime pisut supelda, palli mängida.
Ja arutada mõnd tähtsat teooriaküsimust.

— — —
Mulle näis, et ujun juba hoopis paremini.

— — —
Mulle näis, et surun palli juba päris hästi.

— — —
Mulle näis, et mõistan Marxist juba mõndagi.

— — —
Mulle tundus, et kõik seltsimehed

armastavad mind, nagu mina neid armastan kogu südamest.

Mulle tundub, et vist eranditult kõik meie nn. juunikommunistid rakendati kui ilma saadud orjad türanni võiduvankri ette ja et nad üsna varsti nii keeletuks kohutati, et tseesarile selle surelikkusest kõrvasosistamine ei võinud kõne alla tulla. Nüüd loeme küll „Ausambast ja fotograafist“:

Ausammas on maha võetud.

Unaruses ta ase.

Unaruses ja räämas.

— — —
Konutab oma musta kasti man fotograaf, lostunud nägu pahur ja süüdistav:

„Eh, näete nüüd, kui pole peremeest! . . .“

Visad punased lõvilõuad klumpide umbrohus näitavad uulitsapoistena keelt.

Tollal, 1940/41, asus 24 a. vana üliõpilane „Rahva Hääle“ kultuuriosakonna juhatajaks ja täitis hiljem „Sirbi ja Vasara“ toimetaja kohuseid. Saarlasist, kes enne Vaarandit olid Kurressaares lõpetand gümnaasiumi ja temaga Tartus seltsisid, hakkas Aira Kaal „Postimehest“ „Tartu Kommunistiks“ nimet päevalehe toimetuses tööle, kuna Aadu Hint, nelja küllaltki huvitava romaani autor ja D. Vaarandi ajutine elukaaslane, hakkas toimetama „Viisnurgaks“ ümberristit „Varamut“. „Viisnurgas“ ilmusidki D. Vaarandi kaks esimest luuletust Sanni Nootma varjunime all.

Stalin, kellele Smuul veel 1949 truualamlikkusest nõretava, kähku ka vene keelde tõlgit poeemi pühendas, oli 1941 nii meie juunikommunistidele kui ka paljudele teistele oma koletislikus totruses ja jõhkrukses sootuks turdmatu suurus. Tsaristliku rõõvpoliitika jälgedes anastet Balti riigid jättis ta Hitlerit pimesi usaldades kuni viimse silmapilguni sõjaliselt ettevalmistamata olukusse, nagu 1964/65 ilmund mälestustes tunnistavad vene admiralid Tributs ja Pantelejev. Isegi N. Liidu sõbralikust seisukohast oli täiesti nõdrameelne nädalapäevad enne sõja algust kirja panna nn. klassivõitlusest jõhkraim peatükk massküüditamiste kujul Balti riikidest. Sundkorras kok-

kuklopsit hävituspataljonlaste sõjaline vilumatus suundas eesrindlikumate viha kaitsetu elanikkonna kallale. Ei oleks mina neil päevil küll kuidagi tahtnud mõne juunikommunisti nahas olla. Tagantjärei on ju selgund, et isegi EKP 1. sekretäriks edutet Kominterni-meis Säre oli tegelikult natside agent ja andis kohe välja tagalasse jäetud partisanid. Missugused viletsused ja pettumused tabasid kolme sõja-aasta kesel neid eestlasi, kes vabatahtlikult 1941 N. Liidu tagalasse evakueerusid, seda oleme alles nüüd asjaosaliste ilustamata kujul avaldet mälestuskatkenditest võinud lugeda. Punaarmees võidelnud eesti rahvuslike väeosade kaotusprotsent on siiaamaani sõjosaladus. Kunstiansambleis ja kirjarahva peres oli ränkadest oluuest hoolimata väljalangenu te hulk tühine.

D. Vaarandi pagulasteekonnast teame, et ta pärast esialgset peatust Kasahstan's jõudis 1942 asuda ümber Jaroslavi. 1943 on ta Moskvast tööil seal uuesti välja andma hakatud „Rahva Hääle“ toimetuses. Kui NE Kirjanike Liit samal aastal samas linnas peab oma asutamiskongressi on Vaarandil (nagu Aira Kaalul ja Minni Nurmel) kaustas esimese luuletuskogu käsikiri ja ta võetakse selle põhjal (nagu sõbrannadki) KL liikmeskonda. Veebruaris 1944 kolib „Rahva Hääle“ saksa piiramisrõngast vabanend Leningradi. Kahtlemata taasavastasid mitmedki tollaegsed pagulased oma südamekinnituseks Lydia Koidula ja Juhan Liivi isamaalüürika. Askeetlikult kõhn, põlevate silmade ja pikkade mustade juustega Debora Vaarandi reinkarneeris mõnelegi kaasaegsele just Koidulat.

Ta kõneles Koidula kalmukünkal 30. 7. 1944 ja jõudis punaarmee kannul Tartusse s.a. septembris. Töötas kaks aastat „Sirp ja Vasara“ toimetajana ja 1945 ilmus tema esimene luuletuskogu „Põleva laotuse all“. Tunnetuslikult põhjalt isamaaline ja rahvakannatuste küljes rippuv sõna jäi siin poeetilise saamatuse taha kinni, kulumiseni käibind lööklaused kui risu jalus. Seda tahta, kuid mitte suuta-saatust jagas Vaarandi teiste tollaegsete algajatega, kelleks 1945/46 esimese iseseisva luuleraamatu vormis olid Aira Kaal, Minni Nurme, Ralf Parve, Paul Rummo ja Juhan Smuul.

Kersti Merilaas tähendas ühes avalikus kirjas D. Vaarandile oma hingelise seisundi koh-

ta 21 a. eest: „Tõusin Sulle vastu nagu mudasest kraavist, tühjade pihkude ja segase südamega. Kadestasin Sinu kogemuste ja tunnete harmoonilisust. Ja ma olin valmis koos Sinuga unistama ja uskuma

Nüüd tuleb päev nii helge, pikk — täis valgeid laevu lahesuu.“

Kena kui inimene vähemalt ise oma häässe tahtesse usub. Eestisse 1941 ja 1944 jäänd kirjanikud koopteeriti 1945. a. vältel enamvähem kõik sõjapäevil Moskvas asutat NE Kirjanike Liitu. Erandiks olid K. A. Hindrey ja Heiti Talvik, kes ka peatselt siimaani üksikasjus selgitamata põhjusil hukkusid. Saksa okupatsiooni ajal oli Tallinnas algatet ka iseseisvusaegse Kirjanike Liidu taastamist. A. Adsoni mälestusköite „Lahkumine“ põhjal ei saand sellest tema ja E. V. Saksa vastuseisul asja. Adson lisab, et sellepärast, et nemad ei olevat tahtnud reorganiseerimiskoosolekule ilmud Rudolf Sirgega koos töötada. Tegelikult langes aga selle vastuseisu tõttu ära kirjanikkonna kollektiivne vastutus saksa okupantidega koostöötamise suhtes. Veel enne kui sakslased Eestist taganesid ütlesid saksa okupatsiooni alt vabadusse põgenend eesti kirjanikud — nii tuntud nimed kui uustulnukad — välja oma „ei“ hitlerismile ja stalinismile ning tugeva „jaa“ Eesti iseseisvusele Helsingis 1944 ilmuma hakand „Eesti Loomingus“.

Eesti õnnetusse saatuse süvenedes ei kahtle ma ka enam ammu tõigas, et lõviosale meie rahvast geograafiliselt ükskõikmis rindel, tagalas või vangistuses põlesid igaveseks sisse Koidula sõnad: — Mu isamaa on minu arm . . .

Eesti kirjandusellu ulatus vastse stalinliku mustsaja mõju novembri lõpus Tallinnas 1946 kogunend NE Kirjanike Liidu II kongressiks. 26. 11. 1946 kutsus Johannes Vares-Barbarus kogu kirjanikkonna veel viimasele söömaajale Kadrioru lossi ja 29. 11. oli ta omal vabal tahtel elust lahkund. Lasud Barbaruse püstolist oleksid nagu lahti päästnud selle hirmuvalituse, mis seitsme pika aasta vältel Kremli juhtnõõride kohaselt kõike mõeldavat selleks tegi, et n. eesti kultuurielu Stalini maitsele vastavalt lamestada. Kultuuriala oli teadagi

ääremaa osas selies orkaanis, mis 1948 ülekubernangulise ankeedi põhjal maa võõrandas, ühiskonna käristas, kulakud 1949—53 mitmes laines Siberisse kõngema kihutas ja mille keskpunktis valitses kalmistu rahu. Pole ime, et otsesest pöörisest parteipileti võrra eemalseisval, Johannes Semperi hoolde antud Kunstide peavalitsusel viis uus vinge tuul ketuse päält.

D. Vaarandilt jõudsid pärast debüüti ilmuda luulekogud „Kohav rand“ (1948) ja „Selgel hommikul“ (1950), kui EKP keskkomitee VIII pleenumil käratati, et poetessi suurte kodumaiste eeskujude Barbaruse, Semperi ja Mart Raua Isamaasõja-aegne luule oli oma otsa ees kodanlik-natsionalistlikku Kaini märki kandnud. Vaarandi ise, kes oma veel kobavale stiilivaistule oli hakand tuge otsima rahvaluulelise ülesehituses, tembeldati venestund Felix Kotta poolt klikaeagset noorusmaad taganutvaks tarelüürikuks. Kotta arust pidi igandlikust lapsepõlvest nõnda kirjutama nagu August Alle „Eesti pastoraalis“. Ta ei teadnud aga, et Alle luuletus ilmus trükist 1916! Saarlasiist sai omad vitsad ka Juhan Smuul, et ta oma kulakust isa hardusega mäletas ja et tal Muhus Piiri algkoolis käies riimit lugudest ainult Luteruse lauluraamat teada oli olnud. Märatsuste haripunkt kees tõrvast ja väävlist üle muidugi Tallinnas, kust ka Siberisse saatmisest pääsend kirjanikke provintsi sundkorras ümber asustati.

Rahulikum õhkkond näib olevat valitsend Tartu ülikooli juures, kus saarlasiist Aira Kaal kuni 1950 marksism-leninismi õpetamisega tegeles ja kus ka eesti keele ja kirjanduse kaatedri juures Saarte hääs tähenduses maakondlikku kallakut ilmneb. Saaremaa ühigümnaasiumi endisist õpetajaist olid siin rakes Karl Taev ja Bernhard Sööt, sama kooli lõpetajaist aga juba 1946 „Loomingus“ ilmud „Saaremaa motiividega“ tähelepanu äratand Juhan Peggel, Aarne Vinkel ja kaugõppijana ka Olev Jõgi.

Saarlasiist just Jaan Oksa isiku ja loomingu tingimusteta puhtakspesemist oleks põhiust nõuda end progressiivseiks pidavalt kirjanduspoliitilistelt arhivaaridelt. Oksa kui ühiskondliku fenomeeni uurimisega tegi Eestis tõhusat algust Aleksander Looing, kes selle arvel Revolutsiooni muuseumi juhatajaks edu-

tati ja „ameti pärast“ 1941 fašistide poolt hukati. Oksa jälgil Saaremaal ajas taga A. Antson. J. Semper kavandas monograafiat Oksast, kelle loomingu taasavaldamist 1930-ndail aastail nõudsid praeguses Eestis tegevad O. Tooming ja O. Kuningas. Oksa ilu- ja ajakirjanduslik loomingu on see põhimuster, millega tuleks võrrelda saarte-varjundeid Hindi ja Smuuli teostes. Mässumeel ja jumalakarlikkus, lihahimu ja haridusejanu andsid noore Hindi romaani-nelikule dialektilise selgroo enne kui mees ise midagi marksismist teadis. Oksa artiklites rahvalikumistest ilmneb harva seda põhjuse ja mõju äravahetamist, mis on omane Hindi ja Smuuli suunatud publitsistikale. Hint oli ilmses loomingu alavormis, kui ta lahmis valmis vulgaarsotsioloogilised „Töömeeste portreid“ (1948) ja „Tuuline rand I“. Romaaniosades II—IV (1954—1965) on ta püsind oma sugukonna ja omaste juures, viimises köites peagu ainult iseendast rääkides, nii et romaansarja raskuspunkt on üha rohkem kaldund isikliku mälestuse ja kogemuse kindlale pinnale. Kehvad põllud ja kalaõnn, pidalihirm ja koolitarkus on igaüks omal viisil kaugel kaugete randade romantikast.

Saaremaal on olnud palju külakirjanikke. Kui nad ilma tahtsivad näha ja ajakirjaniku leiba ei põland said neist, nagu Karl Kiderist ning Jaan Vormsist, hääd sulemehed. Enam kohalikke luuletas aga silmad kinni, õlleaur peas, jalad järelärkamisaja kammitsas. Mõnda neist trükkis „Meie Maa“, mõni luges ise aktusel ette. Mõni nagu näiteks Vassili Mölder, kes Orissaare kandis aretas seemnevilja, luuletas lauasahtlisse, tiriti „Viisnurgas“ püsti kui proletaarne poeet, et hiljem N. Liidu tagalas nälga surra.

Saaremaa mässud 1905 ja 1919 olid suunatud balti parunite vastu, kelle enamik tavatses saarlasel õelalt kohelda, eriti 1917-18, kui nad koostöös keiserlike saksa okupantidega pärismaalased näljasurma piirile toimetasid. Ega muidu Viktor Kingissepp, kah saarlane, kellele ka provokaatori riukad võõrad polnud, ei oleks kuulutand: — „Saarlased alistati viimastena Eesti muistses vabadusvõitluses. Olgem nüüd esimesed, kes parunite ikke maha raputavad!“ Koguva küla Smuulidele oli antud vabaduskiri juba orduajal ja nende kaas-

aegsel võsul Juhani oli 25 ristiisa. Vabadusest valida räägib aga väga vähe 1951. aastal tulema pandud „Kirjad Sõgedate külast“. Lisame sellele Smuuli „Muhulaste imelikud juhtumused Tallinna laulupeol“ Vilde kunagist naljandit kaasaegeks treivas maneeris ja loeme selle pääle läbi samas keskkonnas eland (1940—1955) Edward Öuna „Võib-olla järgmisel ööl“. Pärast võrdlust sigib halvimal juhul kahtlus, et Smuul suure häälega pahvatab matustel naerma. Parimal juhul on ta toonane pilge kojanarri oma, kellel ise süda nutab sees ja kes muserdet inimestele eelistab lõhutud kolhoosimetsa ja halli üksindust vene meeskonnaga kaugesõidulaeval. Kui suur ja südamluk meister Smuulist siiski on saand nähtub tema Muhu-monoloogidest.

D. Vaarandi sai teeneliseks kirjanikuks 1957. Selleks ajaks oli tal lisaks varem mainit kolmele algupärasele luulekogule ilmud veel kahel korral valitud värsse (1953 ja 1956). Ta oli ülistades kodu- ja välismaiste naisrevolutsionäärade sõjakust saand ametlikku tunnustust kui rahu sõber. Tema „Selgel hommikul“ ja Smuuli kogu „Et õunapuud õitsek-sid“ (1951) ilmusid õudseil aastail, mille kohta Aira Kaal on pihtind 1965: — „Hirmutamine võib inimese reast välja lüüa! Vaenlane on ka inimene. See, kes seda unustab lõpetab „omade“ tapmisega.“

Töötades 1950-ndate aastate I poolel NE Kirjanike Liidu luulekonsultandina pidi Vaarandi üsna varsti pärast Stalini surma märkama ausama ja isiklikuma luulelaadi tundlaid, nagu oleks teod suunanud katsesarvi rüüstatud kirsi-aias. 1956. a. südasuvel on ta esimeste Rootsi kuningriiki külastand n. eesti turistide hulgas. Tema märklaudu otsind ja sihst tihti mööda lasknud luule hakkab nüüd taotlema keerutatavat tasakaalu, nii et kuulid tagasi pörgates vahel ka laskjat ennast riivavad. Ta mõtleb tagasi kohtumisele eesti pagulasega Stokholmi Skansenis, ümber löbus rootsi rahvas:

Võõras naer . . . Ja ka mures
me kokku ei saa.
See teisiti kõlab,
see teisiti pureb!
Kuigi meil mõtteis elab
üks ja sama maa.

Võrdlemisi tülpind tollal „tormilise arenguga“ hästi põristava ametliku kojukutsumise propaganda suhtes on ka Vaarandi hoiak, kohates silmast silma Hälsingborgi kandis uue elu rajand sõrve noorikuga:

Mis seal ikka jutustada,
kutsuda või keelda.
Siis, kui elu ise näitab,
koju leiab tee ta.

Need näited on Vaarandi neljandast luulekogust „Unistaja aknal“ (1959), mille uuemoodne pinge tuleneb siseheitlusest pudiks mäkerdet stampide ja isiklike, tihti traagilise alatooniga tõdede vahel. Kogu raamatu võtme luuletuseks on kolmeosaline „Rahutus“, mille painajalikuks põhiteemaks on nelirida:

Soomätastel köides ma nägin
oma last, oma kadunut.
Jäisest unenäo-udust läbi
kostas mulle ta abitu nutt.

Edasi luuletuse keskosast:

Näen katuste mustavaid harju,
rookuhje ja tuulikuid mäel.
Ikka otsin sealt soojust ja varju,
kus kunagi algas mu päev.

Ning lõppeks nõiatütrelik pöördumine maa
kui maagilise jõu lätte poole:

Kallis muld, miks ma läksin su juurest,
karjakoplast ja põlluteelt!
Nüüd kaugus on kasvanud suureks,
kas ma oskangi enam su keelt.

Kadunud Paul Viiding osutas oma vahetumalt tolele Vaarandi enda seisukohalt pöördelisele kogule järgnend arvustuses, kuivõrd valusvahedalt tunne nagu teemant lõikas lahti eesti lembelüürika vahepääl täiesti tahmund perspektiivakent. Sisevaated saavad tihti ärritavalt ähmased äärjooned, nagu vibleks vihma küünlavalgel unistaja aknaruutu. Tärkavas öises ihas väriseb kaasa kosmilist ühtimistarvet, kallistused laulavad hümni Paanile:

Ma tundsin, mu sõrmed on muutund,

nad sasivad metsade latvu
ja lükivad tumedaid pilvi,
et öö oleks pimedam veelgi.

See koht on „Ööst“ ja „Ööviulist“ võime lu-
geda:

On need hõisked, on need nuuksed,
sosin summutatud suul . . .
Armsam, sul on lehejuuksed,
las ma olen nende tuul!

Ja neile ühtumistele kadakanõmmes „Kurjade õhtute“ kordusrikkad kontrastid refrääniga: „Miks meid kahte nõnda tehti,/ et me leppida ei saa?“ Sekka vilksatab ka üsna peent irooni paratamatult poisiohtu armukese pihta:

Sõuad, sõuad ja su silmad
haledasti vaatavad:
kas me kalast jääme ilma,
kas meid narriks teevad nad?

Vaarandi õitekannudes on kirebem mahl, kui mõnelgi meessoost mesilinnul, kes muu töö kõrval ka unistavate suukeste ümber on as-
keldand.

Kui isiklikult tunnetatu järelduseks on luule, siis peab luuletaja oma sõnade kui tõe eest seisma. Harrastades kodaniku luulet andub ta parajasti kehtivate tõekspidamiste teenistusse, mis pika päale osutuvad käibevaldeks. Vaarandi kui poliitiliselt puutumatu isik sai oma puhtaid tundeid jäädvustada nimetamisväärselt vastuseisuta. Selle eest nuhtlesid puritaanlikud kriitikud, kellede arvates eestlase liharõõm vist ainult liigjoomises seisab, Lembit Rimmelgaga eesotsas seda jöhkramini Ellen Niidu lembelüürikat. Niidu „Maa on täis leidmist“ (1960), millele siiani uut kogu pole järgnenud, on ometi märksa karskem, pühalt kult näärikuuseline, kui Vaarandi iharalt kutsuv põsaalune:

Ja kadakad kasvasid taeva,
ja muru üle mu juuste,
ja maasikaõitelt nõrgus
mu näole lõhnavaid piisku.

Oletan, et Vaarandi hilisküpsust veelgi kaavitas läänemaine luulenädal Knokkes Belgias 1961 ja kaks kirjanduslikult vohavat talvekuud

Debora Vaarandi

samal aastal Smuuliga seltsis, vene tõusva luulenoorusega paaris Moskvast.

D. Vaarandi „Rannalageda leib“ ilmus 1965. Arbujatele kunagi nii tüüpilist leidlikult riimit lühilausealist nelirida kohtab harva, iseloomulikult küll just Kersti Merilaasile pühendet „Raudrohutees“. Poetiline järelmõtlikkus käsikäes tõesti uudse luule innukalt kaasa loova tõlkimisega (Jessenin, Ahmatova, Bagritski, Hikmet jt.) on viinud Vaarandi selgele arusaamisele isikupärase kujundi asendamatu tähtsusest tema nüüd nii pingutamata sujuvas luulekeeles. Võime näha olulist ja tuntut värskelt ja esmakordselt annab ka ta vabavärsile siserütmist ülesirduva lennujulguse. Kõige enam jäävad ta luulest meelde need kohad, kus ta muljed ja elamused nagu nõiarohud ühte patta heidab ja nood võrtsid kõva podinaga kokku keedes tulvavad üle katla äärte nagu laulu tuline oja:

. . . et laulda tallatud heinast,
mis võrsub taas ja taas,
ja rannalageda leivast,
maast, hingeomastest maast . . .

Ja lippude haavaverest,
mis pühitseb põuast teed
all pilvede kõmisevate.
Jää hüvasti, mu aken,
mu uhkete laevade aken
suure sadama rütmiga —
oi vilede kumedat hüüdu: ära! ära!

Klassivõitluse moest läinud rasked relvad on veetud vanaraua kogumispunkti ja poetess on omale loomevõimelises eas võinud lubada märksa enam kui tema türgi lemmik, Stalini aegu väljavahetat Nazõm Hikmet, kes enne kui ta oma surma-aastal Tallinnas käies tödes eestlasi maailma enim luulet ja viina pruukivaks rahvaks, kiratses rahvaste vanglas Vaarandi järgi nõnda:

Eks ole — midagi ei luba nad sulle
peale nukra soliidsuse,
mémuaaride võib-olla
ja kõnede noorsookasvatuse teemadel.
Pole lubatud
närida küüsi
kaotatud kevade pärast.

Ja olla narr
ihara suu
ning jultunud silmade
ilust.

Võime õigusega esile tõsta Vaarandi a. 1965 N. Eestis esimest korda väljaantud Juhan Liivi-nimelise auhinnaga väärstatud luuletuse „Eesti mullad“ ja järele mõtelda kui palju üksainuke sõna pikas loos võib tähendada. Võtame lõpu:

Endine partisan, valge kittel üll,
laup valemide täis
ja muretriipus äärest ääreni,
kummardub üle muldade:
„Vähe, vähe! Ikka jääb puudu . . .“

Asendagem sõna „partisan“ sõnaga „metsavend“ ja me saaksime Liivi lillesideme kombel kogu õnnetut eesti rahvast ühte köitva rea.

Nii on ka Vaarandi vaikselt valuline „Oswiecim“ (= Auschwitz), murelik „Hiroshima lendur“ ja pateetiline „Tehumardi“ ainult poolt ajaloonäitelava heiaastavad pildid, kuna pimendatud osa N. Liidu poolel samast kurbmängust vaigitakse surnuks. Ja ometi teab Vaarandi tummuse needust ja leiab ka oma luules sõnu inimestele, kes vaatavad merele:

Ja lähedasemad kui kunagi
on nad siis mulle
oma sõnatus kahekõnes merega.
Ja peas üksnes inimesemõtted —
Milleks muidu nad tulid,
seisavad, vaikivad
ja vaatavad merele?

Küsimärk selle luuletuse lõpus on ütlemata õigel kohal. Teiste inimeste mõtteid saab ka tundlik luuletaja ainult mõistatada. Võib näha ja teravasti välja joonistada välist üksikasja, nagu juba eelmise kogu „Kalurinaise“ portrees:

Ja säärtel on tursunud sooned
kui kobaraiks paisunud vaev . . .

Või nagu pildis „Merejäl“:

Silmapiirini on katnud,
valgelakalise matnud
kare hülgekirja jää.

Teine tee, kaudu käidavam ja muinasaega ulatavalt irdhingeline, on loodust isikustav võrdpilt. See võib olla sinatav, nagu varases „Laul männile“:

Sina kuid armastad rannikut
lainete vahuseid harju.

Või ka otseselt minalik:

See kauge hää! . . . see merekohin
mind saadab alati mu teel.

Luuletaja seisund on rannal ootaja-vaatleja oma. Kaldal käies ei ole ta enam randlane, vaid vahendaja ja nähtut eneses edasi mõeldes sümboliseerija:

Vanad paadid kiviaedadel
kummuli tänava kohal
praotaksid nagu sammaljasi
sooldunud silmalauge,
kähistades mere poole:
kaugel, kaugel, kaugel! . . .

Just vahekaugus, mis merdligi unistajat ulguveest eraldab, vallutab luules ruumi ja võib õnnelikul juhul suurduda pelgast vaatest võrdkujuks. Viirastus „Vaalade elust“ jätab melega vägagi mõistatuslikuks loodusema, kes ühendab oma lapsi alanduse kaudu:

kärnas peni näkitseb vingudes oma
kirbuparki,
vaalad õotsutavad tumma kisaga
oma sügelevaid puusalaamu.

Loodus loob teiselpool hädä ja kurja: kord kukkus Visnapuul laul välja „Fringilla coelebs, metsvint-vilistaja“, nüüd Vaarandil sama imepärane „vainurastas, Turdus turdus musicus . . .“ Samaaegselt elutõeline, nagu vanasti, ja uudset lihtne on inimlikule jumaliku juurdemõtlemine, mere äärest mulla igisigilikku põue pöördumine, nagu see toimub Vaarandi luuletuses „Hea lõikusejumalanna“ ja „See hommik on aedniku päralt“.

Tänavu publitseeriti *Tulimullas* Artur Adsoni nime all F. R. Kreutzwaldi kaheleheküljeline saksakeelne kiri, mis oli leitud Stokholmi Kuninglikus Raamatukogus proua Auliku poolt. Selle kirja leid ja publitseerimine on igati teretulnud: seega rikastus meie kultuurilugu ühe senini tundmatu dokumendi võrra, mis aitab — kõige muu Kreutzwaldiana valguses — oletada senini olematuid tõsiasju Võru tohtrist ja ta suhetest välismaa kirjamees-tega.

„(Äsjaleitud Kreutzwaldi) kiri on adresseeritud professorile,” kirjutab Artur Adson oma lühikeses sissejuhatuses, „kes nähtavasti oli soomlane, sest kirjas leidub ka üks eestikeelne lause ja professorile on Kreutzwald kord kirja saatnud Soome ja nimelt Fählmanni surma puhul.”¹ Ja Adsoni oletus on siin täiesti õige. Laulu-isa äsjaleitud kirjas ju seisab: „*Ich schrieb Ihnen im Jahre 1851 wenige Monate nach unseres Fählmanns Tode* (mis leidis aset 1850. aasta aprillis — G. K.) *einen ziemlich langen Brief nach Kajana, Ihrem damaligen Wohnorte.*” Aga kes oli siis see soomlasest „Herr Professor”, nagu Kreutzwald teda tituleeris? Kajaani elukoht ja akadeemiline tiitel ei viitaks kellelegi vähemale isikule kui Kreutzwaldi ameti- ja harrastusvennale, *Kalevala* koostajale dr. Elias Lönnrotile, kes oli kauaegne Kajaani elanik ning Helsingi Ülikooli soome keele ja kirjanduse professoriks aastatel 1853—1862. Et kirja saaja oli tõepoolest Lönnrot kinnitavad veel järgmised tõsiasjad:

1) Teame ju et 1851. aasta 20. veebruaril (vana kalendri järgi) kirjutas Kreutzwald just Lönnrotile mainitud vastamata jäetud pika kirja, mis muuseas käsitles saarepiiga seiklust, ning mida peeti senini ainsaks dokumendiks nende kahe suurmehe omavahelisest suhtlemisest.²

2) Pealegi seisab Kreutzwaldi hiljuti avastatud kirjas, et ta on pidanud oma kohuseks *Kalevipoja* eksemplari kirjasajale juurde lisada: „*als ich gemässigt gewesen Ihren Namen in der Anrede [des Kalevipoegs — G. K.] mit gewissermassen anklagendem Laute nennen zu müssen*”.

Kalevipoja saksakeelsest eessõnast (1857) tõepoolest loeme Kreutzwaldi kirjutatud seletust neljandas loos esineva saarepiiga seikluse vormi kohta koos kaebusega dr. Lönnroti vastu, „*den ich um gefälligen Aufschluss aus der verwandten Finnischen Sage befragte, hat auf meinen Brief bis jetzt nicht geantwortet*”.³ Võime siis ette kujutada, kuidas soolasevõitu meelelaadiga Kreutzwald võis röömu tunda sellise eessõnaga varustatud „Eesti Kalevala” saatmist mehele, kes kuus aastat tagasi ei teinud välja ta pikast, avameelsest kirjast. Meie ettekujutusi kannustab veel kirja lõpp, kus Kreutzwald kirjutab iäremises barokk-alandlikus stiilis: „*[ich] habe die Ehre hochachtungsvoll zu unterzeichnen als Ihr ergebenster Verehrer*” — mis samuti kui kirja tervituski, ise-ri selleaegse saksakeelse epistolaarse stiili juures, laseb vist ironiat läbi paista.

3) Pealegi mainib Kreutzwald kirja saaja kohta, et „*der Zufall uns einmal persönlich zusammen geführt hatte*”. On teada, et Lönnrot külastas ka Võrut oma 1844. aastal sooritatud Eesti matkal, kuid ta kokkupuutumine Kreutzwaldiga oli seekord äärmiselt lühikene, millest Kreutzwald ka hiljem kirjateel Faehlmannile kurtis.

Nüüsiis on selge, et proua Auliku poolt avastatud kirja saaja olnud keegi muu kui soome suurmees Elias Lönnrot. Kuid selle kiriaga on seotud veel paar huvitava küsimust.

Esiteks: mis aastal oli kiri kirjutatud? Arutades seda probleemi lükkab Adson õieti tagasi võimaluse „1887” (millisena holograaf küll kõige enam paistab), kuna seks ajaks olid ometi Kreutzwald ning Lönnrot mõlemad iuba ammu surnud. „*Võib-olla tahtis Kreutzwald kirjutada 1857,*” iatkab Adson, „*kuid siis oli Kalevipoist ilmunud Õpetatud Eesti Seltsi toimetusel vaid osa, mitte „raamatukene*.” Siin kahjuks meie lugupeetud kommentaator eksib: *Kalevipoeg* oli siiski 1857. aastal iuba raamatukene — ja üsna priskegi! Tõsi küll, et tervikuna valmis eesti kangelaslugu alles 1861. aastal, kuid neli

aastat varem ilmunud esimene vihk, mis sisaldas eesti eepose soovitusi, sissejuhatuse ja esimese kolme loo kahekeelsed tekstid, lisaks veel eessõna ja lõpuks ka märkused, moodustas xvi + 166-leheküljelise köite. See oligi siis see Kreutzwaldi kirjas mainitud „*Büchlein*”, mille ta saatis Lönnotile — just 1857. aastal. Teame ometi, et juba selle aasta 10. aprillil jagati Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul neid samu raamatukesi. Ja kirjas mainib Kreutzwald just aprilli, kui esimeste raamatukeste saabumisaega. Seega pole leitud kirja aastaarv muu kui 1857, mis holograafi vaadates ka kaugeltki vasturääkivuslik ei ole. Tegemist on pigem halva käekirjaga, milles oli viru laulikul juba ammu paha kuulsus, ning mida ta ka ise mitmel juhul kurtis, mitte aga „*Võru tohtri eksitusega, mis on arusaadav tema töökoormuse ja suure kirjavahetuse juures*”, nagu seda asja seletab Adson.

Veel peaks äärmiselt lühidalt käsitlema Kreutzwaldi kirja lõpus mainitud „*Herrn Magister E. G. Elmgreni*” teeneid *Kalevipoja* populariseerimises Soomes. Kreutzwald ei lasknud Elmgrenile saata mitte ainult *Kalevipoja* esimese köite (s.t. lood I—III), vaid ka järgmise, mis ilmus 1858. aasta augustikuul. Ning neid saadetisi ei ignoreeritud. Elmgren oli nimelt see soome kirjandusteadlane, kes pidas Helsingis ülistava ettekande Kreutzwaldi ja *Kalevipoja* esimese kuue loo kohta. Elmgreni ettekanne tõlgiti ka saksa keelde ja trükiti Tartu ajalehes *Das Inland*¹ 12. veebruaril 1859. aastal — just siis, kui Kreutzwald ja ta värske eepos vajasid kõige rohkem toetust — pealkirja all: „*Ein Vortrag über das estnische Helden-gedicht Kalewipoeg: Gehalten in der Helsingforscher literarischen Soirée*”, kus Elmgren muuseas väitis, et *Kalevipoeg* olevat ka soomlastele eriti tähtis.

Jääb üle vastata veel kahele küsimusele seoses Kreutzwaldi äsjaavastatud kirjaga Lönnotile 1857. aastast. Esiteks: miks ei vastanud soome tark ka mitte sellele teisele kirjale? ⁴ Ning teiseks: kuidas sattus Kreutzwaldi kiri Stokholmi, kuna Lönnot oli mees, kes äärmise hoolega säilitas

oma pabereid ning pärandas need tervikuna Helsingis asuvale Soome Kirjanduse Seltsile, kus leidub ka Kreutzwaldi 1851. aastal Soome saadetud kiri?

Esimese küsimuse kohta võime oletada, et võib-olla Lönnotil keeldus vastamast just viletsa saksa keele tundmise tõttu. Kreutzwald ju ei lugenud soome ega rootsi keelt, ja Lönnot kirjutas ju kord isegi kuulsale saksa muinasteadlasele Jakob Grimmile soome (!) keeles just saksa keele oskamatus tõttu. Teine võimalus, nimelt see et Lönnotil oli mingi tugev antipaatia Kreutzwaldi vastu, mis takistas teda viimase kirjadele vastamast, on palju vähemal määral tõenäoline. Lönnot oli ometi tuntud äärmiselt heatahtliku inimesena, peaaegu pühakuna, kes ei sallinud ainult julmureid ega joomareid. Pealegi oli Kreutzwaldil elav kirjavahetus mitme kuulsa soomlasega, nende seas A. Ahlqvist, Yrjö-Koskinen, Julius Krohn, A. J. Sjögren ja Otto Donner. Võimalik seletus Lönnoti vaikimisest on ka see, et kuna ta alles 16. jaanuaril 1851. aastal (vana kalendri järgi) kirjutas Sachssendahlile Eestis Kreutzwaldi järelepärimiste teemal (s.o. saarepiiga ja *Kalevipoeg* Soomes), võis ta võib-olla oletada, et ka Kreutzwaldile piisab sellest informatsioonist.

Teise küsimuse kohta, nimelt kuidas sattus see kiri Stokholmi, teaksid vastust ikkagi vist ainult need, kes liiguvad sadamaraajoonides pärast pimeduse tulekut, ja need, kes oskavad täpselt ära arvata hobuste vanust.

¹ *Tulimuld* 1968 nr. 1, lk. 9.

² Vt. *Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II* (1956), toim. M. Lepik, lk-d 7, 393—398.

³ *Kalevipoeg* (1857), lk. XIII.

⁴ Siin oletan, et vastus jäi tõesti kirjutamata, kuna sellise kirja olemasolust pole tänapäevani midagi teada. Loomulikult võib keegi siiski sellise kirja avastada.

Slawomir Mrożek. Tango.
Tallinn, Kirjastus „Perioodika“, 1967.
79 lk.

„Onu, kirjelda mulle kaelkirjakut,“ nõuab väike Jüts kaasaegse poola kirjaniku Slawomir Mrożeki ühes lühijutus. Onu soovib poisil uurida kommunismi käsiraamatuid. Kui aga selgub, et ei Marx ega Engels ega keegi teine parteiteoreetik ei ole teinud juttu kaelkirjakuist, nendib onu: „Kaelkirjakuid ei ole olemas.“ Järgmisel pühapäeval läheb Jüts pioneerisalk loomaaeda ja väikemees kogeb, et maailmas on tõesid mida partei ei tunnusta. Mrożeki (sünd. 1930) jututoodangu valikkogu „Elevant“ ilmus kodumaal eestikeelses tõlkes 1964. a. Sama satiirik on kirjutand ka rida näidendeid. Mrożeki avangardistlikest lavateoseist on suurima rahvusvahelise menu osaliseks saanud kolmevaatuseline „Tango“, mis ilmus hiljuti Aleksander Kurtna laitmatul eestindusel.

„Kas sa mäletad, kuidas me traditsioone purustasime?“ meenutab keskikka jõudnud abielunaine, kõnetades oma meest. „Sa võtsid mind protesti märgiks 'Tannhäuseri' esietenduse ajal, esimeses reas, ema ja isa silme all. Kole skandaal oli! . . . Sa taotlesid tollal minu kätt.“ „Tango“ abielupaar näib niisiis kehastavat meie sajandi vastuhakku traditsioonilisile moraalimõistele. Sest näidendi sündmustiku arenedes kogeme, et Eleonora (kes näitas täielikku eelarvamustest vabanemist „Tannhäuseri“ etendusel) magab majasõbraga. Abikaasa Stomil võtab sellist kolmikmajapidamist ülimalt rahuga. Ta vedab aega teatri-juhtumuste lavastamisega ning kõnnib ringi lahtiste nõopidega pidžaama-pükstes. Esimese vaatuse lavajuhi sed tugevdavad revolutsioonilist õhkonda: mööbli paigutus laval on ebakorrapärane; tuba on drapeerit osalt maaslama-vate, osalt rippuvate ja osalt kokkurullit kangastega; keskkohani tagasipöörat sametist linaga laua ääres, millel vedeleb nii toidujäänuseid kui jalanõusid ja suur põhjata linnupuur, mängib vanaema kaar-

te. Nii lavapilt, kõne kui tegevus manavad juubeldavalt esile üheksateistkümnenda sajandi tavade kukutamise — mur-rangulise aja mil oldi vaimustet natura-listlikust maalikunstist ja mil nõudis „palju julgust . . . kas või tango tantsimine.“ Omamoodi absurdne on ka Eleonora ja Stomili poja Arturi käitumine. Artur tahab taastada „vana head aega“, mil inimestel ei olnud nii suuri „vabadusi“. Ta käsib isal püksinööbid kinni panna ning nõuab, et ta nõbu, kes on valmis temaga voodisse minema, enne etiketikohaselt pidulikult altari ette astuks. Naise asemel nõuab mees kosjaskäimist! Selmet isa-ema ohjeldaks liiale kippuvad lapsi, võitleb poeg vanemate korralgedusega!

Kuid kui Arturi moraaltsemine muutub üha laiahaardelisemaks, taipame korraga, et „Tango“ ei ole mitte pinnapealne ühiskondlikke probleeme käsitlev naljamäng vaid hoopis sügav poliitiline allegooria. Arturi vanemad on kukutand traditsioonilise riigikorra, asendades selle režüümiga, mille äärmused enam kui võrduvad kõlb-lusreeglite murdmisega tollel „Tannhäuseri“ etendusel. Ja kui Artur, revolutsiooni laps, küpseb iseseisvaks (ta on arsti- ja filosoofiateaduse üliõpilane), lõpetab ta „naljatamise“, nagu ütleb onu Eugeniusz, mis kehtnud „juba ligi viiskümmend aastat“. Püstoli abiga sunnib Artur perekonna tagasi vanadesse rööbastesse: kolmanda vaatuse alguseks on tuba tipp-topp korras ja näeb välja nagu „klassikaline väikekodanlik salong sajandi algusest“. Iga ese on omal kohal ja perekonnaliik-med, rõivastet eelrevolutsiooniaegsesse riideisse, poseerivad keskendunult musta sametiga kaet kasti moodi fotoaparaadi ees.

On tähendusrikas, et Stomil kutsub Arturit „räpaseks formalistiks“ ja nimetab võimu ülevõtmist „kontrevolutsiooniks“. Meil tarvitseb vaid meenutada, et „Tango“ Poolakeelne esitrukk ilmus a. 1964, seega „ligi viiskümmend aastat“ pärast kommunistlikku riigipööret Venemaal. Arturi mäss algab ideelisel pinnal, kuid areneb peatselt toore jõu poliitikaks, mida mitmed näidendi puhul sõnavõtjad on

samastand natsismi või fašismiga. Olgu sellega kuidas tahes (ja Arturi hetkelisel liitlasel on tõepoolest „Hitleri-vurrukesed”), kontrrevolutsioon luhtub ja Edek, särki pükste peal kandev „kahtlane ja tume tüüp”, kes rüütab õlut pudelist, seab jalule tõelise proletariaadi diktatuuri. Näidend lõpeb rituaalse tangoga, mida tantsivad vana ja uue režiimi esindajad tapet idealisti laiba ümber.

Kasutades nn. absurdsest teatrist pärinevat lavalist kujundit, väljendab Mrožek „Tangos” Hamleti „Olla või mitte olla?” dilemma kaasaja reaalspoliitika taustal: kas püüame säilitada (resp. taastada) vana tavasid või tantsime lihtsalt tangot?

Reisikirju, reisiaruandeid, reispäevikuid on eesti keeles ilmunud palju ja mitmesuguseid. Juba seitsaadik kui viisk, põis ja õlekõrs Tartust Viljandi poole sammuma hakkasid. Kuna ma nende kolme rändaja vigu korrata ega saatust jagada ei taha, siis ma ei hakkagi ühte pidevat ja ülevaatlikku reisilaulu kirja panema. Pööraksin eelkõige tähelepanu mõningatele kultuurielu sündmustele, mida kolmeteistpäevasel Eestis viibimisel 1968. aasta septembri lõpus ja oktoobri alguses oli mul võimalik näha, kuulata ja kaasa elada. Neidki ei hakka ma esitama mingis ajalises või rangelt loogilises järjekorras. Samuti kasutan oma tähelepanekute ilmestamiseks lõigendeid ajakirjandusest ning mitmesugust fotomaterjali. Sellise lähenemisviisi tulemust võiks ehk kutsuda reisikollaažiks. Loodan niimoodi siiski õige mitmeid jooni tänapäeva Eesti palges esile tuua. Valdavalt oleksid need jooned vaimses palges, aga eriti kirjutuse teises osas katsun vaimumaastikule ka loodusmaastikku ning igapäevast elu lisada.

Bürokraatia ja intelligents

Kui jõuame hilispealelõunal Harju tänaval asuva Kirjanike Maja suurde saali, on akadeemik Naani ettekanne juba alanud. Kuulajaid näib olevat tublisti üle saja, tõenäoliselt enamikus Kirjanike Liidu liikmed. Rahulik, aeglaselt kõnelev keskealine mees seisab tooliridade ees. Vene aktsent ta hääles on vaevalt tabatav, eesti keel on tal sõnavararikas ja sundimatu vaba. Saalisistujad näivad huvi ja suure tähelepanuga kuulavat. Võtab enne mõned minutid aega, kuni mõte kõneleja viideteraamistikku lülitub, sest teema on küllaltki komplikseeritud.

Gustav Naan on silmapaistvamaid teadlasi, aga samal ajal ka vastuoluderikkamaid ja mõtlemapanevamaid isiksusi pärastsojaaegses Eestis. Üks süüemkamaid sõjajärgse Eesti olukorra uurijaid Aleksander Kaelas ütles oma raamatus „Okupeeritud Eesti“ lk. 97, märksõna Teaduste Akadeemia all järgmist: „Akadeemia presidendiks on vene-eestlane Johan Eichfeld, asepresidentideks vene-eestlane, parteitegelane ja ajalooõeltsija Gustav Naan ning eesti teadlane Arnold Humal.“ Kogumikus „Eesti saatusaastad 1945—1960“ kirjutab Arnold Purre artiklis „Teine punane

okupatsioon Eestis, aastad 1944—1950“, lk. 56—57: „Eesti NSV Teaduste Akadeemias täitis tšekisti kohuseid akadeemia asepresident vene-eestlane Gustav Naan.“ Samas artiklis tsiteerib Purre Naani ennast, kes olevat ütelnud „Rahva Hääles“ (22. märts 1951) järgmist: „Kodanlike natsionalistide üheks tugipunktiks N. Eestis oli kaua aega vabariigi Teaduste Akadeemia, mille eesotsas pesitses rahvavaenlane Hans Kruus.“ Samas kogumikus annab Purre Naani kohta järgmised biograafilised andmed: „Sündinud 1919 Vladivostokis. 1949. a. vabariikliku parteikooli direktor, filosoofiateaduste kandidaat. 1952. a. määrati Eesti NSV Teaduste Akadeemia asepresidendiks. Kuulus „Eesti NSV Ajaloo“ autorite kolleegiumi ja oli nimetatud teose toimetaja. 1958 valiti EKP Keskkomitee liikmekandidaadiks ja 1961 Keskkomitee liikmeks.“ Täiendame neid eluloolisi andmeid väljavõttega Tallinnas ilmuvast ajalehest „Kodumaa“ (nr. 35, 1967): „Leningradi ülikooli füüsika-teaduskonna viimaselt kursusel läks ta 1941. aasta suvel vabatahtlikult rindele. Pärast Eesti vabastamist jätkas õpinguid ja kaitses väitekirja. 32-aastaselt valiti ta ENSV Teaduste Akadeemia akadeemikuks ja oli 13 aasta jooksul akadeemia asepresidendiks, viimasel kolmel aastal aga on töötanud Tõraveres, ENSV TA Füüsika ja Astronoomia Instituudis . . . Ta on NSV Teaduste Akadeemia Einsteini Komitee liige.“ Eluloo ja ametkohtade osas lisagem veel, et Teaduste Akadeemia asepresidendi koha kaotas Naan seoses Moskvas ilmuva satiirilehe „Krokodill“ skandaalimaigulise rünnakuga tema ja eriti ta ukrainlannast abikaasa tõusiklike eluviiside kohta.

Praegu on Gustav Naan suure kaheksakõitelise Eesti Nõukogude Entsüklopeedia peatoimetajaks. Seega paljudel kõrgetel ja vastutusrikkastel kohtadel olnud mees, kes oma tõusu tegi stalinismiperioodil ja kelle vastutaval toimetusel ilmunud Eesti ajalugu sisaldas väga suuri stalinistlikke moonutusi, milliseid nõukogude ajalooteadus ise on juba osaliselt korrigeerinud. Samal ajal on Naan äratanud tähelepanu aga ka filosoofina, ja seda mitte ainult Eestis ja Nõukogude Liidus, vaid ka välismaal. Kunagi pooletosina aasta eest lugesin üht Ameerika Ühendriikides välja antud uurimust filosoofia kohta Nõukogude Li-

idus. Selles teoses esines paaril korral Naani nimi seoses Nõukogude Liidus viiekümnendatel aastatel toimunud võitlusega Einsteini relatiivsusteooria ümber. See heitlus lõppes teatavasti progressiivsete teadlaste võiduga dogmaatikute üle ja tõi relatiivsusteooriale eluõiguse. „Kosmoloogia filosoofiliste probleemide alal on üheks silmapaistvamaks spetsialistiks Nõukogude Liidus akad. G. Naan,“ ütleb üldiselt soliidset toimetatud raamat „Nõukogude Eesti Teadus“ Tallinn, 1965, lk. 91 ja lisab, et Naan „on uurinud lõpmatuse mõiste mitmesuguseid aspekte kosmoloogias, kosmoloogilisi paradokse ning seoseid mitmesuguste olemasolevate kosmoloogiliste teooriate alal. Kas peale meie maailma eksisteerib veel teine, nn. antimaaailm oma elektrilaengult vastasmärgiliste osakestega, vastassuunas voolava aja ja ruumiga, mis on meie ruumi peegelpildiks — see on probleem, millega G. Naan on viimasel ajal intensiivselt tegele- nud.“

Seoses viimatimainitud uurimistööga andis G. Naan 1967. a. Moskvas rahvusvahelise pressikonverentsi. Oma mõtteid on ta esitanud ka publitsistlikus vormis, viimati suurt tähelepanu saavutanud essees „Inimene ja lõpmat- tus“ („Sirp ja Vasar“, 19. juuli 1968). Olin seda kohati päris särelevat kirjutust alles hiljuti lugenud ja samuti olid mul meeles viimas- tel aastatel kuulnud tunnustavad sõnad Naani kohta tänapäeva Eesti uue teadlastepõlvkonna esindajatelt. Seepärast tahtsin kindlasti kuul- da kasvõi osaliseltki selle mehe loengut, kes Keyserlingi ja Teichmülleri kõrval on kolman- daks teatavat rahvusvahelist tähelepanu saa- vutanud Eestis elanud ja töötanud filosoofiks.

Naani ettekandes esitatud mõtteid võiks lühidalt kokku võtta järgmiselt. Tänapäeva ühiskonnas esineb klassivõitlus teisel kujul kui varem. Vanasti võitlesid teineteisega kaks antagonistlikku klassi — töölikond ja kodan- lus. Töölikonna võitlus oli progressiivne ja edasiviiv. Tänapäeva ühiskonnas toimub samuti klassivõitlus kahe omavahel antagonistliku klassi vahel, kuid nendeks klassideks on nüüd intelligents ja bürokraatia. Intelligents ja bürokraatia on täielikud antipoodid, vastan- did. Kui intelligentsi ülesandeks on ennast väljendada konformismi vastu ja uute mõtete

poolt, siis bürokraatia kaitseb konformismi. Olla intellekt, olla looja, on olla nonkonformist. Teadus, samuti ka kunst ja kirjandus, saavutab suuremaid tulemusi kui ta ei ole elulähedane, vaid kui ta on abstraktne. Bürokraatia poolt surutakse aga teadusele, kunstile ja kirjandusele peale õpetlik ja standardne funktsioon, mis on vastuolus nende ülesande ja olemusega. Neid mõtteid esitades ehitas Naan küberneetilised, geneetilised ja tundeelulised mudelid eelpoolkirjeldatud intelligentsi ja bürokraatia funktsioonide jaoks.

Kuigi olin lugenud Naani mitte just konformistlikke artikleid, olin siiski hämmastunud sellisest ebastandardsest ja edumeelsest mõttelennust. Kahjuks pidime lahkuma enne ettekande lõppu. Nagu järgmistel päevadel kuulsin, oli Naani nonkonformistlikule loengule järgnenud — nagu säärestel koosolekutel tavaks — avalik debatt, kus ta seisukohti mõnedest aspektidest nii kritiseeriti kui toetati ja temast nonkonformismis isegi kaugemale mindi. Tahaksin heameelega seda ettekannet tervikuna trükkis lugeda, kuid seni ei ole selle kohta ilmunud rohkem kui paarirealine märkus „Sirp ja Vasara“ kultuurisõnumite rubriigis: „2. oktoobril oli Eesti NSV Kirjanike Liidu sügissemestri esimene seminar. Teemal „V. I. Lenin klassidest ja kihtidest“ („Intelligentsist, võõrandumisest, bürokraatiast“) kõneles akad. Gustav Naan.“ Kahtlen, kas see ettekanne esitatud kujul üldse trükkis ilmub, sest trükkisõnas on olukord Eestis palju standardsem kui elavas sõnas.

Kuidas seletada vastuolu Naani viiekümne aastate ametite ja tegevuse ning ta nüüdsete nii kirjas kui kõnes avaldatud vabameelsete seisukohtade vahel? Võiks ehk katseks kasutada ta enda „mõttemudeleid“, kuigi veidi teises seoses. Üheks võimaluseks on, et ta on endas kogu aeg hoidnud nii konformistliku bürokraatia kui antikonformistliku intelligentsi mõttemaailmu, olles seega omaenda isikus „sümmeetriliseks univsumiks“ maailma ja antimaaailmaga. Kuid pigem on ehk tegemist nii individuaalse kui ühiskondliku õmbelusest käriseva univsumiga antikollapsi staadiumis, kus maailm järjest paisub, avardub. Tsiteerin selgituseks ühest G. Naani kirjutusest: „Teatavates tingimustes võib selleks küllalt massiivne kosmiline objekt oma

enda gravitatsioonivälja mõjul kokku variseda. Seejuures aine tihedus piiriltult kasvab. Einsteini üldise relatiivsusteooria järgi toob see kaasa ka aegruumi omaduste sügavad muutused. Ruumi kõverus võib teoreetiliselt kasvada lõpmatuseni. Mida lõpmatu kõverus õieti tähendab, see ei ole praegu veel päris selge. Kuid piltlikult öeldes ongi see umbes seesama, mis ruumi (ja aja) mõranemine. Antikollaps on enam-vähem vastandlik protsess: aine, mis algselt oli lõpmatult suure tihedusega (kokkusurutud punktiks), plahvatab, paisub katastroofiliselt. Aegruum, mis alguses oli patoloogiline, muutub tavaliseks.“

Maailm, ühiskond ja inimene on mitmepalgelisemad, kui seda tavaliselt arvatakse ja jooned palges muutuvad. Nõukogude korra ajal Eestis toimunu ja sellega ühenduses olnud isikute suhtes ei saa ega tohi teha tänapäeval lihtsustatud järeldusi. Selge peaks olema ainult see, et bürokraatia kõverusest tekkinud ajamõra patoloogilisus tuleb ületada. Uuendusmeelse ja progressiivse intelligentsi ülesandeks jääb — mõneti paradoksaalselt! — aegruumi tavaliseks ja normaalseks muutmise.

Suur-Pingviinia imperaatorid-šovinistid ja Adélie-maa natsionalistid

Paarisajast vaatajast koosnev publikusõõr ümbritseb saali keskele improviseeritud lava. Pimeneb. Saabuvad näitlejad ja istuvad lava äärde. Nad hoiavad nägude ees pingviinokaga maske, nad on kostümeeritud pingviine matkivatesse riietesse. Astuvad esile need kaks, kes teavad kogu lugu ja annavad, vaheldumisi jutustades, Juhan Smuuli poolt oma värskete näidendile kirjutatud sissejuhatava tagapõhja: „Antarktise rannik Helena liustiku, ühe jäämägede sünnitusmaja juures. Surmahall polaaröö, kõigi meie viie meelega jaoks vaenulik ja vastuvõtmatu . . . Ja sinna, kus taevas ja jäämäed moodustavad kolmanda, deformeerunud jää teise plaani — sinna on pingviinid rajanud endale öökubi . . .“

Tõin autori tekstist vaid olulisemad kohamäärangu katkendid. Ajamäärangu on Smuul andnud järgmiselt: „Aeg — ?“. Lavastaja Volde-mar Panso ning lavakujundaja Mari-Liis Küla on lahendanud selle jäiselt-eksootilise lava-

pildi väga lihtsate võtetega: lava valge nelinurk, mõned baaripukid, mõned lambid. Lava valguses on vaid need tegelased, kes antud hetkel seal peavad olema, teised istuvad külgedel. Maskid võetakse eest, kui kõneldakse, pärast etteaste lõppu asetatakse need tagasi. Aga nende kahe poolt „kes teavad kogu lugu“ (lavastaja poolt loodud kujud, kes esitavad autori remarke) alguses antud sissejuhatus, näitlejate suurepärase mäng, ja muudugi Smuuli tekst, on niivõrd sügestiivsed, et vaatamata lavastuse ja lavakujunduse lakoonilisusele (ja võibolla just tänu sellele!) ei tohiks veerand tunni möödudes olla enam vähimatki kahtlust: viibime Antarktilisel asuvas Suur-Pingviinia riigis ja lavavalguses meie ees on Pingviinia ööklubi. Samuti ei tohiks olla kahtlust selles, et näitemängu tegelasteks on päris pingviinid, õige mitut liiki ja õige mitmesuguste vaadete ja seisukohtadega.

Eelkõige on seal imperaatorpingviinid, kelledest kõige tähtsam kannab nime Daft (mille eestikeelseks vasteks oleks Tobu — laval mängis Olev Eskola) ja kellele Smuul on andnud näidendi trükitud tekstis järgmise lühiseloomustuse: „imperaatorpingviin; Suur-Pingviinia šovinistide juht“. Teiseks pingviinide liigiks on adelii-pingviinid ja nende ninameheks on Ints: „adelii-pingviin, Adélie natsionalistide peamees“. Kuigi adeliid on teisest pingviinide liigist ehk rahvusest, on nad samuti Pingviinia kodanikud ja elavad selle suure riigi väikeses osas, Adélias. Omavahel on imperaatoršovinistid ja adeliid-natsionalistid raskelt raksus. Kogu näitemängu läbib nendevaheline tülitsemine, kuni tegeliku lööminguni välja.

Mille üle on nad lahkarvamustel? Mis küsimustes on nad vastandseisukohtadel? Anna me kõigepealt sõna imperaatoršovinistidele. Imperaatorpingvinna Kreeps, kes tuletab nii mõneski meelde Smuuli eelmise näidendi peategelast polkovniku leske, milline osutus nii sugestiivseks kujuk, et pärispolkovnikud Moskva ajakirjanduse veergudel protesteerisid (etenduse kavalehel antud intervjuus fiktiivse teadlase doktor Smuuliga teeb viimane muide vihje „lesek, jäänud imperaatorpingvinna“) ütleb enda pingviinirahvuse iseloomustuseks: „Tõelised pingviinid ja tõelised patrioodid. Nende peal püsib Pingviinia.

Omaval ajal minu Krönn hakkas mõtlema ja piinlema, präaksus igasuguste pingviinide võrdõiguslikkusest. Ma ütlesin talle: Sa külmud kinni oma kahtluste ja mõtete jääsuppi. Hakk ka šovinistiks. Ta hakkaski.“ Kuid adelii-pingviinide kohta ütleb Kreeps järgmist: „Ah, kuidas ma neid ei salli! Näete, tulevad need tapjad-vaalad, neetud röövkajakad ja munavarjad, need kurjust ja iseseisvust täis adelii-käabused! Mis õigusega nad elavad?“

Anneme veelkord sõna imperaatorpingvinna Kreepsile: „Kuid teadlik šovinist ei suudle iial Adélie natsionalisti, ta ei taha teada, et see üldse Pingviinias elab. Ja üks puhastverd natsionalist ei ulata kunagi šovinistile tiiba — vaata, tal on ka oma uhkus, oma pisikese adelii pisike uhkus, ja isegi tema piiksub oma rahvusest ja keelest.“ Suur-Pingviinia šovinistide juht Daft seletab vahekorda Pingviinia eri rahvuste vahel järgmiselt (Intsule ja ta sõpradele otsa põrnitsetes ning neile sõnu adresseerides): „Oma peaga (koputab tiivaga vastu kõmisevat pead), oma peaga olen ma palju mõtelnud patriotismist, meie, imperaatorite patriotismist . . . Oma peaga patriotismist ja natsionalismist. Vaadake (tõstab tiiva), kui imperaatorpingviin ütleb, et ta armastab oma suurte imperaatorpingviinide jäävälju, imperaatorite keelt, minevikku ja kultuuri, kui ta usub, et nemad ja ainult nemad löid kõik — jäämäed, polaaröö ja -päeva, panid vehklema virmalised ja naelutasid Lõunaristi taevalaele —, siis on ta tõeline patrioot. Kui aga sama räägib adelii-pingviin oma piiksuva häälega — nende kultuur, nende armastus, nende teenekesed Pingviinia eilses ja tänases —, siis on ta natsionalist ja punkt.“

Daftile vastab adelii-natsionalistide peamees Ints (püsti tõustes ja tiivaga lauale lüües): „Ennem lähen ma hülge maku, kui ma teilt imperaatoritelt, midagi õpin või üle võtan. Ma ei tunnista imperaatorite kultuuri — ei eilset ega tänast —, minu jaoks pole seda olemas. Räägitakse, et nad on midagi head teinud — mind see ei puuduta. Ma võin võtta mõjutusi vastu Patagoonia omadelt, ja Galápagose omadelt, ja Healootuse neeme prillpingvinnadelt, kuid ma keeran otsustavalt selja imperaatorpingviinidele . . .“

Mis võib juhtuda aga siis, kui need väljaspoolt tulevad mõjutused, kas või näiteks sel kujul,

et ööklubi ettekandja endale põlle ette paneb nii nagu see kombeks dekadentsel välismaal (pingviinid kannavad ju ainult sulgi), Pingviinias liiga palju kanda kinnitavad? Imperaatorpingvinna Kreeps ütleb: „Kui te seda edasi kannate, saadame teid viieteistkümneks päevaks troopikasse, Madagaskari saarele . . . Meil on mõjutamisvahendeid, meil on!“ Nii et väljastpoolttulevate mõjude vastu rakendatakse omapoolseid sisemisi mõjutamisvahendeid.

Aisbergid ja Uuestisünni poisid

Teised kaks omavahel tülitsevat pingviinide rühmitust on Aisbergid ja Uuestisünni poisid. Esimeste nimeesteks on I Aisberg („imperaatorpingviin; kirjandusliku, kunstilise ja muusikalise rühmituse „Aisbergid“ juhtiv ja peata tegelane“) ja II Aisberg („adelii; „Aisbergide“ rühmituse juhtiv ja peaga tegelane“), kuna Uuestisünni poiste juhiks on Galápagose prohvet („Galápagose pingviin, rühmituse „Pingviinia Uuestisünd“ ideoloog“).

Eespool sulgudes toodud Smuuli poolt antud tegelaste lühi-iseloomustused näitavad juba küllaltki selgelt, et kultuuririndel on üheltpoolt tegemist vanameelsete konservatiividega ja teiselt poolt uuendusi taotlevate vabameelsete noortega. Aisbergide poolt kasutatavate võitlusvahendite kohta ütleb üks Uuestisünnist: „Te tsiteerisite mind täpselt, nii täpselt kui Aisbergid üldse võivad tsiteerida. Võetakse üks lause teiste seast ja konstrueeritakse selle järgi kogu pingviin: tema maailmavaade, tööekspidamised, vaenulikkuse aste ja kursist kõrvalekaldumine. Uute jesuiitide võte: vastast peksta vastast tsiteerides.“ Aisbergide eneseanalüüsi lausub II Aisberg: „Meie ees oli külm neljamõõtmeline ruum, ja me tunnetasime sellest kolme dimensiooni. Neljandat, aega, me ei tajunud. Ning munast, inkubatsiooniperioodist, võtsime me kaasa eelkõige ruumipuuduse ja kitsikuse tunde ja otsustasime enda ümber luua lageda jää. Kui me noorteks hakkasime, olime juba liiga vanad, vanadus tuli enne noorust.“ Imperaatorpingvinna Kreeps väljendab aga aisberglikke seisukohti palju labasemal kujul: „Kui te mõtlete, et midagi uut, olgu see hea või halb, võib tulla Pingviiniasse ilma minu kategoori-

lise protestita, siis te eksite!“

„Uuestisünni“ seisukohti väljendab Smuuli tekstis üks neist järgnevalt: „Ajaloos on auk. Auk on Aisbergide kohal. Enne Aisberge elasid pingviinid, keda me austame, peale Aisberge tulime meie, aga Aisbergid on ajalooline auk. Meie oleme sillaehitajad üle ajaloolise augu.“

Smuul mõõdab selles oma allegoorilises ja satiirilises näidendis „Pingviinide elu ehk enne kui saabuvad rebased“ kõikide seisukohtade esindajale, nii imperaatoršovinistidele kui adelii-natsionalistidele, nii aisbergidele kui uuestisünni poistele võrdse mõõduga, leides neid kõiki olevat kaalult kerged, vaadetelt pentsikud, käitumiselt koomilised. Ainult üks nende kemplejate hulgast leiab Smuuli poolt teatavat eelistatud käsitletu ja selleks on II Aisberg, kes kohati näib üsna järelmõtlikus ja rahulikus toonis esitavat autori enda seisukohti. Pole ka siis ime, et Tallinnas oli kuulda arvamist, et Smuul on ka ennast näidendisse asetanud ja nimelt II Aisbergina. Ka üks teine tuntud kirjandusmees on Smuuli näidendis karikatuurina mõningal määral äratuntav. „Uuestisünni poiste“ ideoloog Galápagose prohvet esitab ühe pika luuletuse, mis on Jaan Kaplinski luuletuse „Tolmust ja värvidest“, mille eest ta sai Juhan Liivi auhinna, selgesti nähtav paroodia. Kui võrd Smuul seda tegelast tervikuna Kaplinski karikatuurina (ja üsna pahatahtliku karikatuurina) mõtles, seda teab ta täpselt vaid ise. Igatahes tähelepanev on see, et näidendi lavastuses oli Galápagose prohvet (keda mängis Mikk Mikiver) kujundatud sümpaatsema, jõulisema ja mõistliku isikuna kui seda Smuuli tekst ette nägi.

Kõrvalhüpe Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee teaduse ja kultuuri osakonda

Pagulas-aisbergide (kellede puudust kahjuks ei ole) rahustuseks ütlen, et selles asutuses ma ei käinud, kuigi maja kus Keskkomitee asub, on üks moodsama arhitektuuriga suuri hooneid Tallinnas. Kõrvalhüppele viib assotsiatsioon ajaloolisest august, sest sellest ei ole juttu mitte ainult Smuuli näidendis, vaid ka eespoolmainitud asutuse poolt väljaantava ajakirja „Eesti Kommunist“ 1968. a. septembrinumbris, mis just siis kioskitesse müügile

tuli kui ma Tallinnas viibisin. EKP Keskkomitee teaduse ja kultuuri osakonna juhataja ase-täitja Olaf Utt kirjutab seal järgmist: „Nimelt on niihästi suulistes arutlustes kui ka trüki-sõnas kord üksikute vihjete, kord arendatuma vaadetesüsteemi näol käibe le länud nn. „ajalooolise augu teooria“, mis sisuliselt seisab esimese sõjajärgse aastakümne saavutuste mahakriipsutamises ja eesti nõukogude kunstiloomingu tõeliselt arvestatava ajaloo alguse nihutamises viiekümnendate aastate keskpaika. Tuleb otseselt öelda, et see „teooria“ on mitte üksnes kahjulik, vaid ka paikapidamatu ning variseb faktide poole pöördumisel otsekohe kokku.“

Sellel, mida teevad pingviinid Pingviinias, on seega otseseid paralleele kemplemistega Eestis ja Nõukogude Liidus, kui ajakirja „Eesti Kommunist“ uskuda, eriti kui Ute artikkel annab ka veel teisi assotsiatsioone Smuuli näidendile. Näiteks: „Paraku tuleb toimetuste läbimõtlemata töö ja ebapiisava nõudlikkuse tagajärjel, et hinnatava ideelise sihiasetusega teosed vaikitakse kriitikas kas peaaegu või täiesti maha, surutakse tagaplaanile sotsiaalne analüüs kui marksistliku kriitika üks oluline komponent, tõstetakse keskele kohale sisuhõredad teosed ja tehakse reklaamikära juhulike või ebaoluliste kunstnäituste ümber, kuulutades need arengu krooniks . . . Ja kas ei ähvarda meid (kriitika abiga!) heitliku moe terror, mis summutab kunsti sotsiaalset kõlajõudu, takistab mõnegi autori loomingulise palge kujunemist ja professionaalse meisterlikkuse süvenemist?“

Kedagi ja midagi surutakse tagaplaanile ja valitseb terror! Kui on ebaõiglaselt tahaplaanile surutuid ja terrorivalitsus, siis peavad olema ju ka märtrid ja märterlus. Ja nii ongi. Smuuli näidendis kuulutavad järsku aisbergid ja imperaator-šovinistid end märtriteks, et seda eesõigust noortelt ja natsionalistidelt ära võtta ning kaastunnet ja poolehoidu saada. Aga ega tegelikult olukord traditsioonilise ja sotsialistliku kirjanduse ja kunstiga Eestis tänapäeval nii hull ei ole, kui see Ute eelnevatest tsitaatidest võiks paista. Sest ütleb ta ju ise samas artiklis: „Meil saab ka loominguvabaduse küsimuses olla üksainus, marksistlik-leninlik kontseptsioon.“ Või jälle: „Kunsti lahutamatu seos ideoloogia ja poliitikaga tohiks

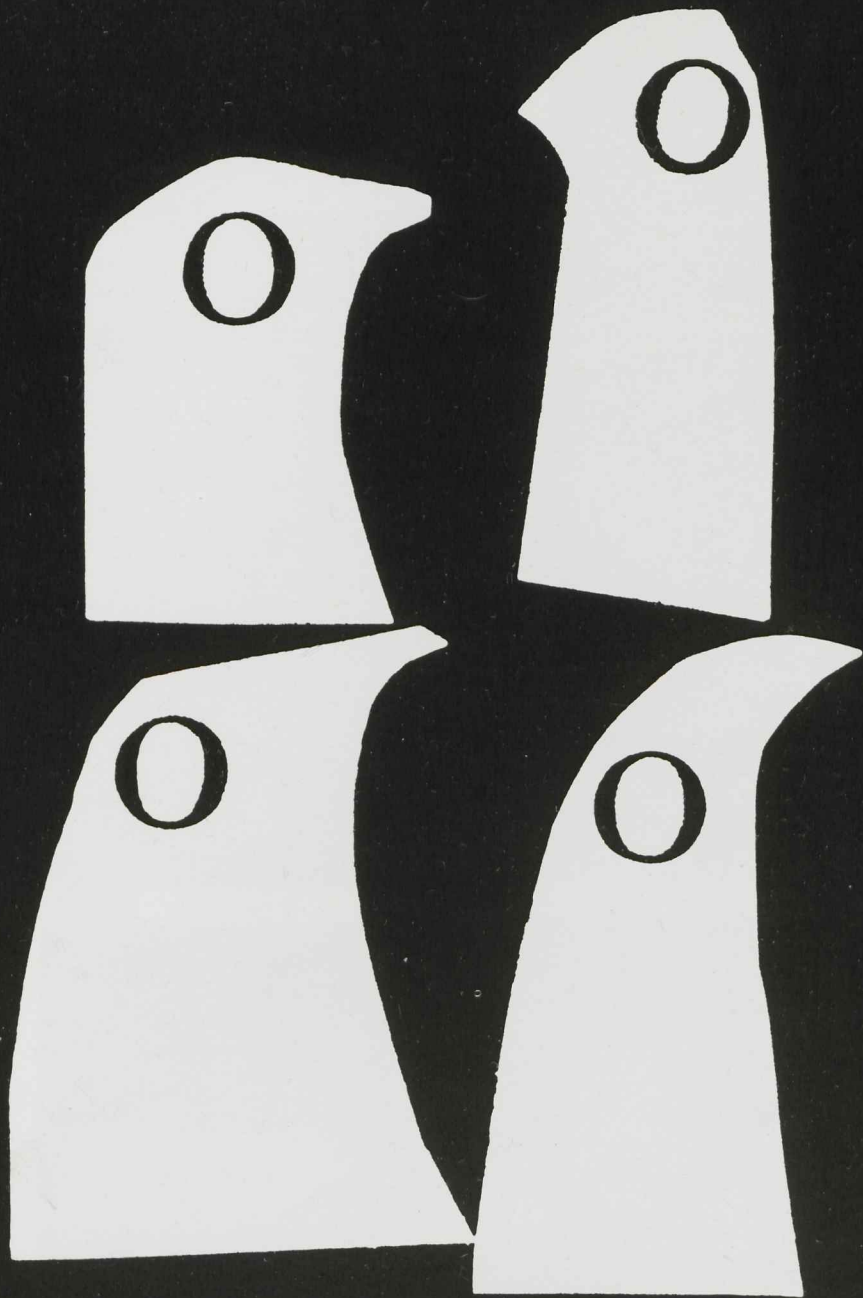
küll kuuluda sääraSte tõdede hulka, mida me nimetame aksiomideks ja mis sellistena ei vaja tõestamist. Eks ole ju inimkultuuri sajan-ditepikkune ajalugu ümberlückkamatu tõend selle kohta, et tõeline, aega trotsiv, igihaljas kunst on ikka ja alati sündinud eesrindlike klasside ideelis-poliitiliste ja esteetiliste aspektide orgaanilise ühtesulamise ning täiusliku kooskõla nimel.“

Aga eelnevi lõik paneb tänapäeva seisukohalt vaadatuna veidi mõtlema. Jättes kõrvale kunsti lahutamatu seose poliitikaga kui ždanovistlik-stalinistliku kliše, võib küsida, et mida mõelda „eesrindlike klasside“ all? Kas ei või selle all mõelda intelligentsi, nii nagu sellele oma loengus viitas akadeemik Naan? Ja oma „aega trotsiv, igihaljas kunst“ — kas teevad seda aisbergid, trotsides ikka edasi nii mineviku kui tänapäeva kultuuri ja teaduse saavutusi ja seisukohti, või teevad seda uuestisünni poisid, kes tahavad neist saavutustest ja seisukohtadest osa saada ja nende alusel uut luua, kuid on selles tõkestatud ametlike kultuurpoliitiliste seisukohtadega ja ettekirjutustega, mida nad trotsima on sunnitud?

Tsiteeriksin veelkord Ute väga huvitavat ja tähelepanuväärset kirjutust: „Eesti kultuuri ainsate tõeliste kandjate, edasiviijate ja pere-meestena tunneme huvi iga andeka teose vastu, mis kujutab elu tõepäraselt, demokraatlikult ja humanistlikult positsioonilt. Niisama ei lükka me tagasi kedagi, kes siiralt, ausate kavatsustega otsib kontakti kodumaaga ja püüab õigesti mõista tema tänapäeva. Seejuures on endastmõistetav, et need kontaktid ei saa toimuda kodanliku ideoloogia pinnal või mingite meiepolsete ideoloogiliste mõõnduste alusel.“

Utt annab siin ametlikud alused, milliste raames võib toimuda kultuurikontakti kodumaaga. Ei hakka siin praegu disputeerima ta väidet „eesti kultuuri ainsate tõeliste kandjate“ jne. osas, sest ilma disputeerimatagi on klaar, et rohkelt väärtuslikku eesti kultuuriloomingut on sündinud möödunud aastakümnetel välismaal ja sünnib ka praegu. Olen nüüd akadeemik Naani, kauaaegse N. Eesti Kirjanike Liidu esimehe Smuuli ning EKP Keskkomitee juhtiva töötaja Ute mõtete, väljenduste, loomingu ja kirjutuste abil kaardistanud laiahaardelisemaid tähelepanekuid tänapäeva Eesti kultuuri-

ENSV RIIKLIK NOORSOOTEATER

**PINGVIINIDE ELU EHK ENNE, KUI SAABUVAD
REBASED**

**JUHAN SMUULI NÄITEMÄNG KAHES OSAS
LAULUDE, PROBLEEMIDE JA ANTISTRIPTIISIGA**

Galápagose prohvēt | rühmituse „Pīngviinia Uuestisünd“ ideoloog | Mikk Mikiver

Daft | imperaatorpīngviin; Suur-Pīngviinia shovinistide juht | Olev Eskola

Day | imperaatorpīngvinna | Linda Rummo

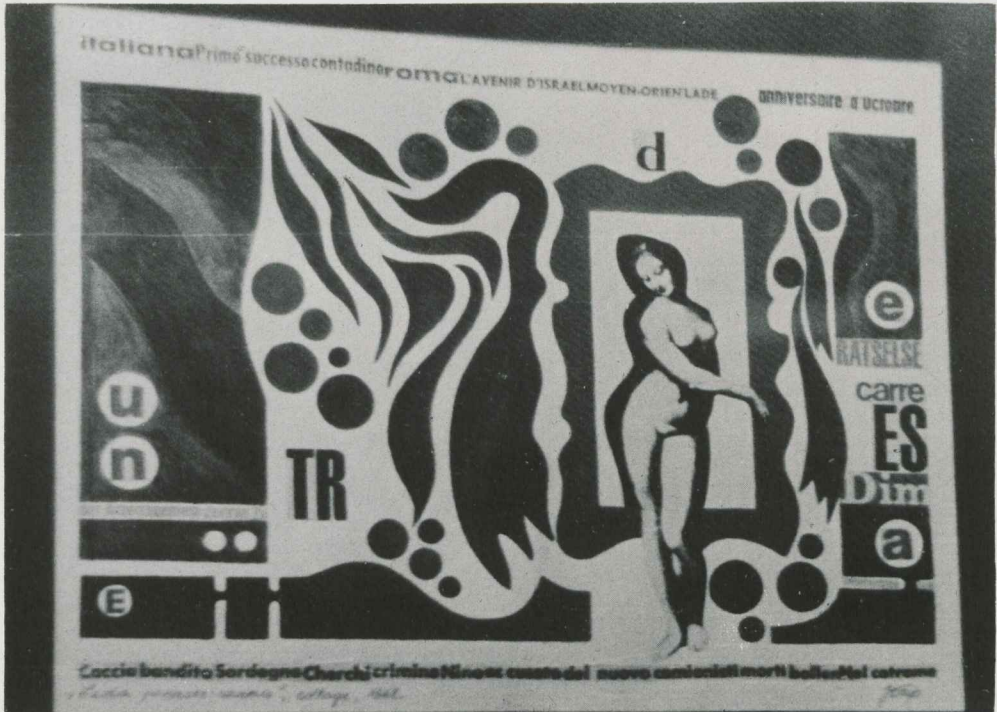
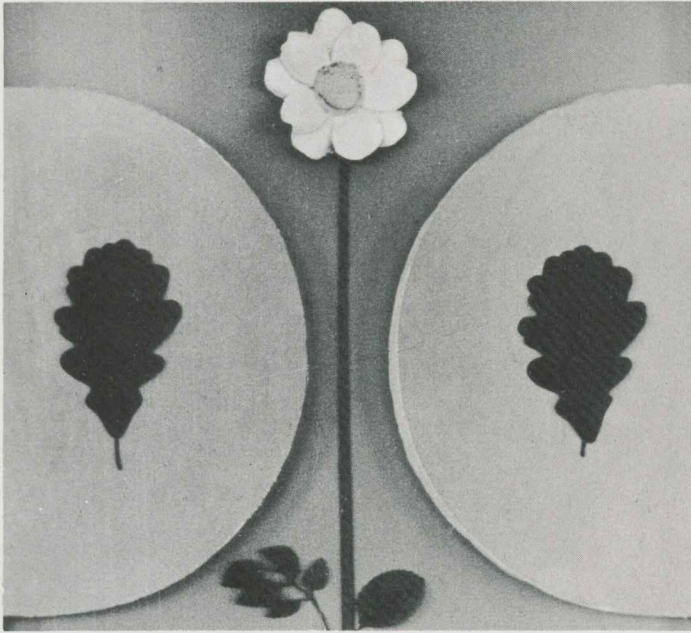
Kreeps | imperaatorpīngvinna | Lisl Lindau

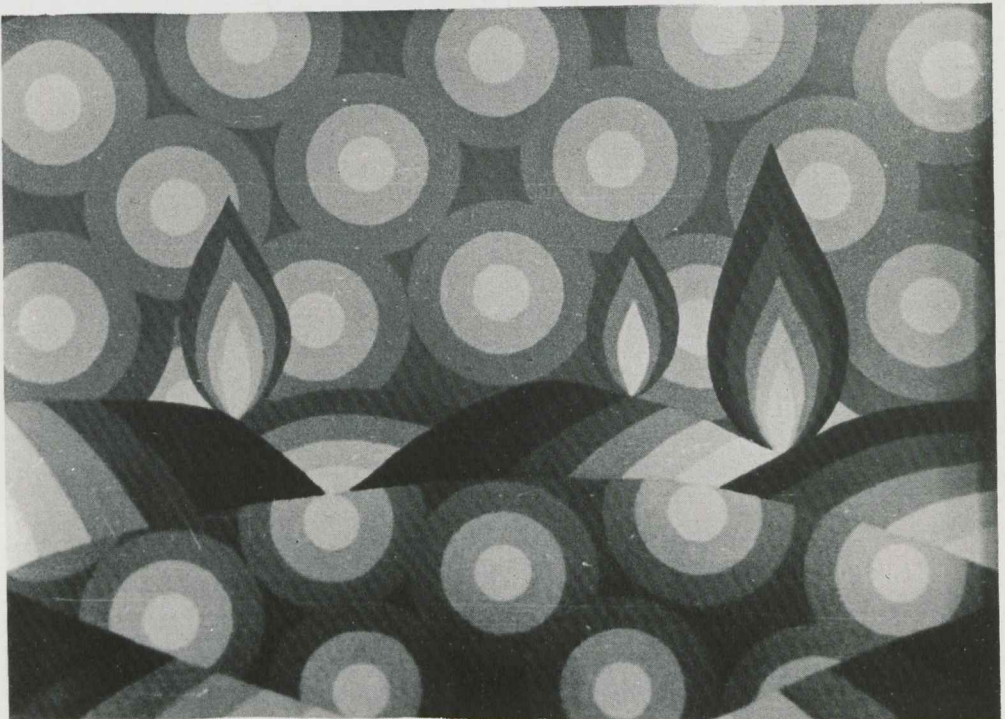
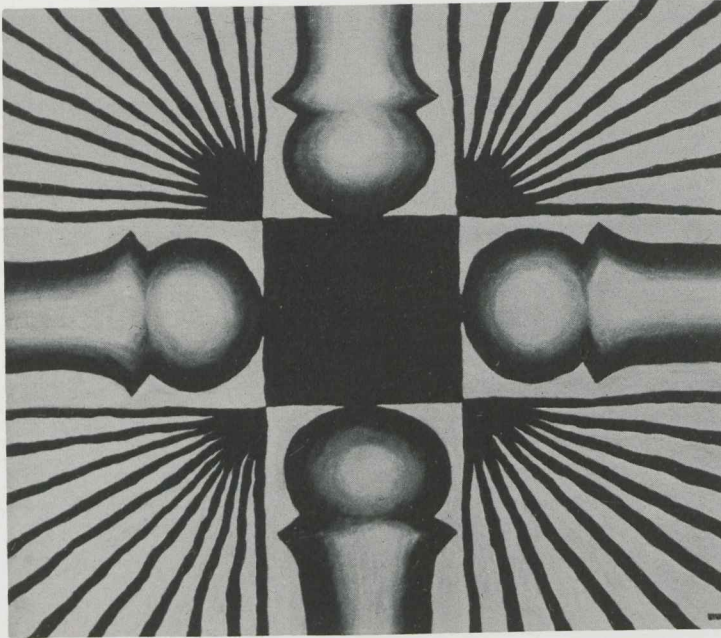
„Libahundis“: Tiina | Luule Laanet ja Margus | Mauri Raus

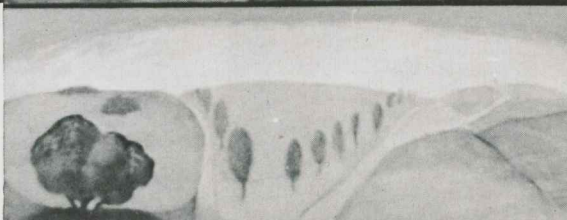
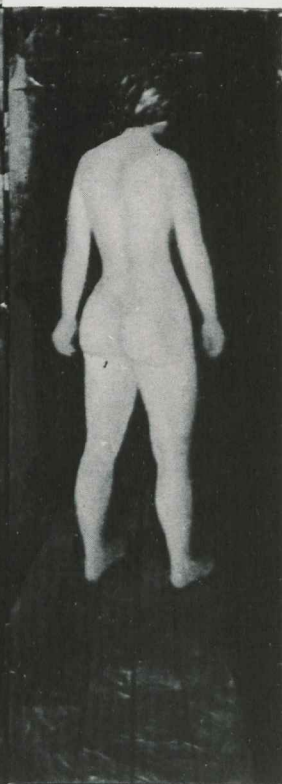
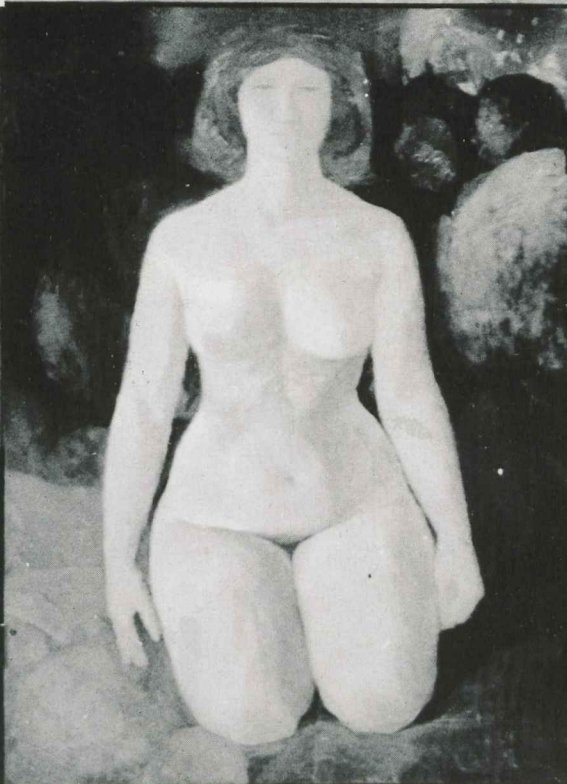

lised ja osalt ehk ka poliitilisest olukorrast. Siirdun edasi mõnede meeldejäävamate kultuurisündmuste, isiklike kogemuste ja seikade kirjapanemisele, ajendatuna siirast huvist tänapäeva Eesti vastu ning silmas pidades töepärasuse, demokraatia ja humanismi tähi-seid.

Vanas Pühavaimus

„Kiriku ülesandeks on teha kättesaadavaks Jumala kaalutletumat armastust,“ lausub kantslist noor heledapäine õpetaja. Massiivsed neljatahulised piilarid kannavad teravkaarvõlve Piklikest akendest kiriku lõunaseinas langevad diagonaalsed valgussambad ja moodustavad ettenähtud osa arhitektuuris. Kivi ja õhk. Materia ja vaim. Kuid siin müüride vahel tunnetame seda ka ümberpöörduvalt: helen-dav päikesevalgus muutub mateeriaks, kõrgusse pürgivad kividest püloonid ja võlvid vaimuks. Lihtne ja üllas, vana ja võimas Põhja-Euroopa gootika.

Kiriku kahelööviline peahoone pärineb aastatest 1375—1380 ja on oma praegusel kujul vanimaks kirikuhooneks ja üldse vist vanimaks elanikkonna poolt korrapäraselt kasutatavaks ehituseks Tallinnas. Istume kõrge seljatoega kitsastel puupinkidel. Otse ees on koori osa ning selles asuv altar. Kiriku põhjapoolse löövi jätkuks olev koor on säilinud 1300. aasta paiku ehitatud Pühavaimu kiriku alghoonest ja selle müürid ning võlvid moodustavad paar põlvkonda hiljem ümberehitatud peahoonega stiilse terviku. Puust tiibaltar on üks väärtuslikumaid kunstimonumente Eestis. Selle valmistas Lüübeki kuulus meister Bernt Notke 15. sajandil. Altari keskmine osa kujutab — küllap vastavalt kiriku nimele — Püha Vaimu väljavalamise stseeni, altaripealne grupp Maarja kroonimist, tiibadel on pühakute figurid.

Seal altari ees on põlvitanud ja siin müüride vahel jutlustanud loendamatu rida ajalooliselt osalt tundmatukski jäänud kirikuõpetajaid enam kui kahekümne inimpõlve jooksul. Nende hulgas Johann Koell, Balthasar Russow ja Jurgen Mollerus.

Kui Niguliste koguduse pastor Simon Wanradt koostas eestlaste jaoks katekismuse, siis tõl-kis selle alamsaksa keelest maakeelde Johann

Koell, Pühavaimu koguduse pastor. Katekismus trükiti paralleelse alamsaksa- ja eesti-keelse tekstiga Wittenbergis 1535 ja sellest on säilinud 11 lehe fragmendid, mälestus-märgid vanimast eestikeelsest trükitud raamatust. Kolmkümmend seitse aastat oli 16. sajandi teisel poolel Pühavaimu abiõpetajaks, hiljem õpetajaks, Balthasar Russow. Selles ametis seistes kirjutas ta raamatu, millest sai üks eesti ja balti ajaloo tähtsamaid allikmaterjale. Tiitliga *Chronica der Provintz Lyffland* trükiti see esmakordselt Rostockis 1578 ja raamat saavutas juba siis laia rahvusvahelise tähelepanu. Jurgen Mollerus (nii nagu seisab mitmes vanas dokumendis) ehk hiljem tuntud nimega Georg Müller tuli Pühavaimu koguduse abiõpetajaks 16. sajandi lõppaastail ja täitis seda kohta kuni suri katku 1608. Käsi-kirjas on säilinud tema poolt siin kirikus peetud 39 eestikeelset jutlust ja mis moodustavad andmeterikka keelelise ja ühiskonnaloolise dokumendi. Kõrvuti teraste tähelepanekutega tolaeagsest elust kõmisesid Mülleri jutlustes Pühavaimu kiriku seinte vahel kuulsate ja õpetatud meeste nagu Aristoteles, Hesiodos, Pindaros, Solon, Augustinus, Luther, Melanchton jt. töödest võetud tsitaadid.

Jutlus sel septembrikuu viimasel pühapäeval anno 1968 on peagu tervenisti üks pikk tsi-taata, autoriks Helsingi piiskop Aare Lauha. Vennasrahvale Soomes peetud jutluse esitab nüüd eesti keelde ümber panduna Jaan Kiivit, värskeim lüli 13. ja 14. sajandi lõikepunkti tagasiulatavas Pühavaimu koguduse õpetajate ahelas. Jaan Kiivit on umbes 28—30 aastat vana ja saanud hariduse ning kirikuõpetaja et-tevalmistuse nõukogude võimu ajal. Ta isa, samuti Jaan Kiivit, oli vahepeal pikemat aega kodumaal Eesti Ev. Luteri usu Kiriku peapiis-kopiks.

Noor õpetaja peab liturgia rahuliku ja kindla häälega, taotlemata pastoritele sageli omast ja segavat õõnsat hääletooni paatoslike paisu-tuste ja värinatega. Kiiviti esinemise vorm ja stiil on lihtne ning mõjuv, nagu selle kiriku müürid, ilma barokile omaste kaunistusteta, millises stiilis on kiriku 17. sajandist pärinev sisustus — pingistik, oreilirõdu, kantsel. Laest ripuvad kunstipäraselt viimistletud kroonlüh-rid, vana ja rikkaliku kujundusega kantsli ba-rokk-dekoori keskelt vaatab Kristuse kuju,

külgedelt evangelistid.

Kirik on rahvast täis. Kokku vast paarsada inimest, sest Pühavaimu ei ole suur. Enamikus keskealised ja vanemad naised, sekka vanemaid ja üksikuid keskealisi mehi. Riietuse järgi nii vaesemaid kui keskklassi kuuluvaid. Nooremaid inimesi istub viimastes pingiridades või seisab taga püsti, aga enamik neist on turistid väljaspoolt Eestit — venelasi, soomlasi ja võibolla ka muid — kes tulnud ajaloolisse kirikusse luteriusu liturgiat vaatama ja kuulama.

Õpetaja nimetab jooksvaid kirikuteateid, räägib praktilistest ülesannetest seoses kiriku ülalpidamise ja korrashoidmisega. Palve ajal õige mitmed kirikulised seismise asemel põlvitavad, ristas käed pinkidel, sügavale vajunud pea toetumas kätele. Õpetaja loeb eestpalveid surnutele ja haigetele. Jumala kaudu tunnetame tõe, Kristuse kaudu tuleb lunastus, usk aitab meid — on palve mõtteks. „Varja oma armuga meie maad ja rahvast, et me saaksime elada õigluses ja rahus,“ ütleb õpetaja.

Orel mängib ja kogudus laulab, mitte just erilise hooga, aga siiski. Mülleri jutlustest teame, et Pühavaimu kogudusel oli mingisugune eestikeelne lauluraamat juba 16. sajandil. Pühavaimu kogudusse kuulus selle asutamisest saadik teiste Tallinna kogudustega võrreldes kõige rohkem eestlasi ja siin jutlustati sellepärast sagedamini kui teistes kirikutes eesti keeles, kuigi Tallinnas valitses siis saksa keel, saksa vaim ja võim. Nüüd valitseb siin vene võim. Pühavaimu eespool märgitud kolmest kuulsast õpetajast arvatakse nii Koelli kui Russowit olevat maarahva päritolu.

Kirikust väljudes näeme tagapool, ukse juures, kirstu ja kurbade nägudega inimesi selle ümber. Pärast jumalateenistust tuleb vist siinsamas matusetalitus. Väljas on aga päikesevalgus ja suur arhailise numbrilaua ning osutitega, evangelistide figuridega kaunistatud antiikne kell kiriku välisseinal näitab enne lõunast tundi, nii nagu ta on näidanud seda kirikulistele ja mõõdujatele juba ligemale kolmsada aastat. Valmistatuna Tallinna meistri Christian Ackermanni poolt asetati see kiriku ukse kõrvale, Pühavaimu tänavale, esimese linna avaliku ajanäitajana. Ildne Pühavaimu tänav on aga nüüd millegipärast Säde täna-

vaks ümber nimetatud (pidin kirjutama „üumber ristitud“, aga kus sellega!). Sama juhm kultuuri- ning ajaloovaenulik saatust on tabanud ka paljuid teisi vana Tallinna tänavaid, nagu näiteks Kloostri, Nunna, Toompuiestee, Toomrööpli, Rahukohtu jne. Rahvasuu oma igapäevases keeles kutsub aga praegugi veel päris sageli neid tänavaid õige nimega. Tsiteerides Artur Alliksaart: „Aga mälu ei hävi, sest et olnu ei kao.“ Administraatorid peaksid teadma, et olevikku ei saa muuta või parandada mineviku oma meele järele ümberkujundamisega ja ümbernimetamisega, vaid ikka ainult oleviku enda paremaks ja humaansmaks muutmisega.

Kõndida keskaegsetel Tallinna tänavatel, vaadata linna Toompea veerult, viibida jumalateenistusel Pühavaimus — sellist aukartuse, mineviku kestvuse, uhkuse ning maa ja rahva ürgse ajaloo tajumise tunnetesegu kogesin oma kolmeteistpäevase kodumaaloleku ajal ainult veel siis, kui sõitsime läbi Lõuna-Harjumaale, Järvamaale ja Põhja-Tartumaa alevite ja külade, põldude, rabade ja metsatukkade (Ardu—Koeru—Järva-Jaani—Vägeva—Saadjärve) — ürgvana kultuurmaastik, adramaad ja asulad, mis kirja pandud juba Taani hindamisraamatus ja mis olemas olnud enne sedagi, kaugelt enam kui tuhat aastat tagasi.

Pühavaimu kiriku hele kaheksakandiline torn tõuseb saledalt kõrgusse. Barokne tornikiiver on ehitusest endast tublisti noorem ja pärineb 17. sajandist. Pühavaimu tornile on väga sarnane siit vaid mõnisada meetrit eemal kõrgusse kerkiv Raekoja samuti kaheksakandiline torn barokkstiilis kiivriga. Üldse on nii Raekoda kui Pühavaimu kirik ehitusstiililt oma olulisemates osades väga sarnased, on nad ju enam-vähem ühel ajal ehitatud ja ümberehitatud. Mõlemi hoone rahulik ja lihtne mass otseku paiskab ülespoole noolja, sihvaka torni, millede vahel on esialgu isegi pildidel raske vahet teha. Näiteks 17. sajandist pärit Tallinna kujutatavatel gravüüridelt annab uurida, kumb on Raekoda, kumb Pühavaimu ja mitteesajatundjale aitab sõsartorni sõsartornist eraldada vaid gravüürile kirjutatud legend: *Kirch zum Heiligen Geist*.

Pika jala väravatornist visariteni

Sajanditevanune väravatorn on huvitavaks, ja

paljud ütleksid isegi romantiliseks, asupaigaks kunstniku ateljeekorterile. Eriti veel kui kunstnik ise ammutab oma loomingulist inspiratsiooni ja tehnikat peagu samadest aegadest kui Pika jala värvatorn ehitati — vararenessansist. Olev Subbi (sünd. 1930, lõpetanud Tartu I Keskkooli 1948 ja Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1962) elupaik Pika jala värvatornis jäigi kahjuks ainukeseks kunstniku individuaalstudiodiks, mida Eestis olles külastasin. Sinna viis mind Martti Soosaar, kunstikriitik ja Eesti Raadio vanemtoimetaja, kes mu täditütrel Maila mehena on seega siis nende ametite kõrval ka mu kaugeks hõimlaseks. Annangi Subbi loominguga põgusaks iseloomustamiseks sõna Soosaarele, esitades katkendeid ta kirjutusest „Maalija Olev Subbi“ (Noorte Hääl, 13. okt. 1968):

„ . . . Tahaksin kohe algul väita, et koos Nikolai Kormašovi, Enn Põldroosi ja Olav Maraniga kuulub Olev Subbi meie sisukamate maalijate hulka. Väita on lihtne, kuid veenda on raske. Sest Subbi on vanamoeline . . . Subbi sügavamad sümpaatiad ei ulatu siiski eriti kaugesse minevikku — nii kuhugi 15. sajandisse. Talle meeldib *quattrocento* kunstnike looduslähedus ja siirus, pisut naiivsevõitu siirus. Subbile meeldib ilmselt itaallaste oskus maalida inimkeha ja Madalmaade natüürmordimeistrite võrratu materjalitunnetus. Olev Subbile meeldib vanade meistrite maalikultuur. Ta püüab ise selle poole. Maalib laseerivalt, tempera alla, õli peale. Ütleb, et tema 400 aastat vana tehnoloogia garanteerib maalide säilitamise vähemalt 400 aastat. Mitte sellepärast, et ta hindaks oma teoseid hirmus kõrgelt, vaid käsitöölise vastutustundest tuleviku ees . . . Subbi pole uute vormide looja ega uudisusega rabaja. Temale näib loodus ja kogu ümbritseva maailma vormiderikkus olevat veel lausa ammendamatu allikas . . . Seda kiindumust kõige maise vastu väljendab küllaltki ilmekalt veel eksponeerimata nimetu viisikmaal . . . “

Vanas hämaras tornitoas ongi viisikmaal selleks, mis tähelepanu endale tõmbab. Suurel keskmisel osal põlvitab roosades toonides naine roheline maastiku taustal. Külgedel ning ülal ja all on gooti altari taoliselt klapid, mida saab pöörata, kattes keskmise osa ja sulgedes nii kogu maali. Igale neist on maalitud

eri pilt — vasakul näeme kunstniku autoportreed pruunides toonides, paremal punapruunis ruumis seljaga meie poole pööratud modell, all maastik, ülal värvikas vaikelu. (See maal on trükitud käesolevas Manas lk. 114.) Taidur mainib, et teda huvitas, kas viis eri maali annavad kokku lihtsalt aritmeetilise summa, või kujuneb neist uus, kuues maal.

Nii see kui teised Subbi viimased ja huvitavamad tööd — neid on studios ja neid on tal fotodel — kuuluvad poeetilise realismi valdkonda. Isegi sellisest üpris meelast ja iharast maalist kui „Akt valgel riidel“ õhku mingit lüürlilist, vaikelulist rahu. Subbi vanade meistrite maagiat seirav looming on üheks ilmekaks löiguks tänapäeva eesti kunsti just viimasel paaril aastal õige laiahaardeliseks arenenud eri stiilide ja voolude skaalal, mis ulatub vana akademismi jälgedest ja sots-realismist üle poolabstraktse või täiesti nonfiguraativse kuni sürrealismiseguse popi ja puhta op-kunstini. Loomingulist situatsiooni kaardistab vast kõige arusaadavamalt Eha Ratnik oma kirjutuses ajalehes „Edasi“ (1. sept. 1968): „Mis siis selgub? Meie tänapäeva kunsti otseed seosed on tagasiviidavad 20.—30. aastatesse, mitte kaugemale. Nimetatud perioodil olid meie kunstis eraldatavad kaks põhitendentsi: 20-ndail aastail sisu- ja stiiliotsingud ning seega ka voolude rohkus, 30-ndail aga väljendusviisi stabiliseerumine, s.o. realistliku kujutamislaidi valitsemapäas, üldise kunstipildi stiililine ühtlustumine ja sisuline süvenemine. Meie tänaasel kunstil on seljataga enam kui paarikümneaastane tee nõukogude kunstiradadel. See aeg on jagatav enam-vähem võrdse kestvusega kaheks etapiks. Esmesil poolel on rohkem sarnasust meie 30-ndate aastate kunstiga, on mõnevõrra isegi nagu selle orgaaniliseks jätkuks. Kuid käesolev faas näib ajavat oma juuri kaugemale, 20-ndatesse, revolutsioonilöömast viljastatud, otsingukirest pulbitsevatesse aastatesse.“ Seega omamoodi paradoks (kuigi paradoks on vaid näiline, sest mõlemat perioodi iseloomustas riiklik kunstipoliitika suunamine madalama realistikult pseudoposiivse ühise nime-taja poole — nõukogude ajal muidugi palju totaalsemas ulatuses), et iseseisvusaja 30-ndate aastate kunst ja nõukogude aja stalinistlik-sotsrealistlik kunst on omavahel tea-

tavas suguluses, kuna iseseisvusaja esimese poole läänelikud uue reaalsuse ja vormi otsingud on nüüd uuesti lõkkele löönud.

Sotsialistlik realism ametliku põhisuunana kehtib muidugi ka praegu, aga tegelikkuses leiab aset võrdlemisi laiahaardeline eksperimenteerimine uute võtetega. On isegi esinenud kurtmisi ajakirjanduseveergudel (näit. „Kõne all on kunstikriitika“, Sirp ja Vasar, 8. märts 1968), et rida vanameelseid traditsioonilisi kunstnikke on nagu looduskaitse alla võetud ja neid ei tohi näituse žüriides ega kriitikas — ka siis kui nad on esitanud tase-melt madalaid töid — kaasaegselt asjatundlike kriteeriumitega hinnata. Teisest küljest on aga ka ilmne, et moodsal eksperimenteerimisel puudub orgaaniliselt arenenud ja kasvanud baas, mille tõttu pahatihti uued vormivõtted jäävad pealispinnaliselt matkivateks ja sisuliselt mitte just kõrgekvaliteedilisteks — kui järeldusi tõmmata nende tööde põhjal, mida mul oli võimalik kas originaalis näha, või fotodel ja näitusekataloogides vaadata. Mil-leks see nii on, sellele annab kaudse selgituse järgnev lõige Enn Põldroosi kirjutusest „Eksperimentaalkunst ja olustikuline tagasi-side“ (SV, 15. märts 1968): „Meie kujutava kunsti tõus viimastel aastatel on oluliselt seotud uute, aktiivsemate väljendusvahendite kasutuselevõtmisega. Siingi on tähtsat osa etendanud abstraktsetest eksperimentidest saadud kogemused — olgu need kogemused siis pärit omakäelistest katsetustest, sõprade töödest või kunstiajakirjadest.“ Lisame sellele Boris Bernsteini väljenduse (SV, 8. märts 1968): „Ajalehes näeb asi välja nii, nagu kõik toimuks ainult Tallinnas ja Tartus, välismaailm jääb aga vaateprismast eemale. Samal ajal teame, et kaasaegne kunst ei arene maailma kunstis kulgevatest protsessidest isoleeritult. Neist kõigist on vaja lugejaid informeerida, kas või refereerivaltki, et saaks tänapäeva kunstis selgemini orienteeruda.“ Või Asta Hiir ajalehes „Tartu Riiklik Ülikool“ (15. nov. 1968): „Et luua tõeliselt kaasaegset kunsti, selleks vajab kunstnik lisaks loomingu-
listele eeldustele ülevaadet kogu maailmaseni loodust ja loodavast . . . ja muidugi võimalust esineda rahvusvahelistel näitustel. Kõigele vaatamata on kunstnikke, kes püüavad luua soovitud tehnikas töö, tuginedes

üksi teadmistele kuidas seda tehakse, olles ise mitte ühtegi vastavas laadis tööd näinud.“ Äralõigatus välismaa kunstiarengust annab end väga tugevalt tunda ja seda ei korva mõned juhuslikult saadavad välismaa kunstiajakirjad või mõne üksiku kunstniku reis välismaale. On paratamatu, et uued eksperimen-did sellises olukorras tunduvad väga sageli naiivsete ja jäljendavatena. See aga muidugi ei tähenda, et nad on väärtusetud või kasu-tud — just vastupidi, need on vajalikud kat-sed ehitada silda üle „ajaloo augu“, silda, ilma milleta eesti kunst oleks edaspidigi mahajäänud ja provintslik.

Kõige suurema läbimurde on vast teinud tänapäeva eesti graafika, olles kujundanud isegi nagu mingi lokaalse omapäraga koolkonna, mille parimateks esindajateks on Peeter Ulas ja Viive Tolli. Lokaalne omapära või hingus on muidugi midagi hoopis väärtuslikumat kui provintsialismi kopitand lehk. Külastades graafika eksperimentaalateljeed Tallinnas Kunstihoone keldris, avanes mul võimalus vaadata peagu sadakonda värskeimat graafilist lehte. Aja piiratuse tõttu kujunes see paraku küll üpris kiireks läbilappamiseks. Aga eks neid ole ju trükiski ilmunud pikaajalisemaks vaatlemiseks. Selgitavat juttu eksperimenaateljee töö kohta rääkis selle juhataja Jüri Hain. Rõõmustav oli ateljees kohata tänapäeva üht suuremat eesti kunstnikku Viive Tollit.

Ühe tugevama eesti maalijana mainiti ja kiideti mulle mitmelt poolt Nikolai Kormašovi. Hoolimata sellest, et ta on tulnud Eestisse Venemaalt pärast Teist maailmasõda, peetakse teda eesti kunstnikuks, sest oma kunstilise koolituse on ta saanud Eesti Riiklikus Kunsti-instituudis ja — kui ma nüüd ei eksi — olevat ta isegi osaliselt eestistunud, või vähemalt eestlannast naise võtnud. Temasarnaseid juh-tumeid on eesti tänapäeva kultuurielus teisi-gi, peamiselt kujutava kunsti ja muusika val-las. Seevastu veel pooltosinat aastat tagasi eksisteerinud „eesti kirjanikud“, kes vene keeles kirjutasid aga eesti kirjandusse kuulu-sid, on juba aastaid areenilt ja esiplaanilt ka-dunud ja neist ei tehta enam eesti kirjanduse-ga seoses juttu, neid ei loeta eesti kirjanduse-ga kuuluvaks.

Uute stiilidega eksperimenteerimise üheks koldeks on Tartu ülikooli kunstikabinet, mille

juhatajaks on Kaljo Põllu (sünd. 1934). Põlluse on loonud viimastel aastatel geomeetrist ja värvivirvendavat op-kunsti (vt. näiteks tema kaas Tartu 1967. a. kunstinäituse kataloogile ja samas kataloogis reprodutseeritud õlimaal „OP-7“). Tartu ülikooli kunstikabinetiga on seotud 1968. aastal kahe oma näitusega toime tulnud kunstirühmitus „Visarid“, kelle töid vaadates on selgelt ilmsed popi, opi, sürrealismi ja naivismi mõjud. Mõned neist töödest on reprodutseeritud käesolevas Manas lk. 112—113. Rühmituse nimi on võetud lisaku kihelkonna murdesõnast „visar“, mis tähendab „pilves“, arvatakse rõhutades selle sõna meeleolulist assotsiatsiooni.

Noorsooteatri etendused:

- 1) Kas Smuul on „ajalooline auk“?
- 2) Mikk Mikiveri „Libahunt“

Voldemar Panso on naljakas inimene. Mida ta kõik ei ole teinud. Sõitis noorest peast Moskvasse, et seal teatrikunsti õppida. Küllap selles linnas midagi Stanislavski, Meierholdi, Tairovi ja Vahtangovi vaimust pärast stalinistlikku nivelleerimist ikka veel järel oli, mida kõrva taha panna sai. Aga siis hakkas Panso kell Moskva ajast ette käima ja ta võttis kätte ning lavastas esimest korda Nõukogude Liidus ühe Bertolt Brechti näidendi — a. 1958 Tallinna Draamateatris, kus ta oli rida aastaid lavastajaks-näitejuhiks. Siis arvas, et on vaja oma teatrit ja asutas a. 1965 Noorsooteatri, mille jaoks ise kaadrit kasvas Tallinna Konservatooriumi lavakunstikateedri õpilastest. Eelmist lauset tuleb võtta minupoolse teatralise žesti või tingliku kujundina, sest ega ta päris üksi seda teatrit asutada ei saanud ja ehk isegi algatus ei tulnud temalt. Kuid on jäänud mulje, et Noorsooteater on Panso teater, kuigi praktiliselt mitte just selles ulatuses nagu näiteks Vanemuine on Irdi teater. Mõlemad on ekspansiivsed ja dünaamilised mehed, kellede mõte traditsionaalse tundmise ja teadmise kõrval on avatud ka uutele kunstiväärtustele. Et Panso oma kogukat keret juba väljateenit loorberipuude vahele istutada ei kavatse, seda võib kasvõi juba sellest arvata, et konjakipudeli taga juttu vestes mainib ta oma tööd teatri alal veel kõrgema teadusliku kraadi saavutamiseks. Kas see tähis

nüüd doktori- või kandidaadikraad on, jäi mulle (praegu tagasisivaates) õrnalt ähmaseks. Kuid ka doktorikraadi võib Pansole vabalt anda siis, kui ta Smuuli „Pingviinid“ Moskvas vene keeles sellisel kujul lavastab, kui ta seda suure edu ja kordaminekuga Tallinnas algkeeles tegi.

„Pingviinide“ sisust ja ka lavastusest oli eespool juba pikemalt juttu ja sellest on trükitud ilmekas kavaleht ja fotod käesolevas numbris lehekülgedel 107—111. Aga näidend ise tervikuna? Kahtlemata huvitavalt kirjutatud ja kohati isegi väga vaimukas, aga kunstiliselt siiski kõikuval alusel. Ning seda peamiselt kolmel põhjusel. Esiteks: kohati (ja pahatihti rohkem kui kohati) on välja mindud odavale naljale ning küsitava väärtusega ironiseerimisele. Mõtlen siin eriti enamikke repliike ja situatsioone seoses imperaatorpingvinna Day poolt sünnitatud neljakandilisest munast koorunud „pojakese“ ja uue messiasega, samuti aga ka kõikekummardaja pingviini Triiv-Traaviga. Mõlema kuju kontseptsioonis Triiv-Traavib Smuul, aeg-ajalt kummardusi aplausi eest juba ette tehes, usinasti väikekoodanliku eneserahulolust ja üleolekutundest kantud maitse poole.

Teiseks: vaimukas allegooria, mida refereerisin käesolevas kirjutuses eespool, on esitatud liiga suure distantsiga, narruse väljanaerja ei ole ise narrusesse sekkunud, vaid kõiki asju balansseerides käed puhtaks pesnud. Kolmandaks: et oma tasakaaluakti veelgi kukkumiskindlamaks teha, on autor mängu toonud pingviine luuravad polaarrebased ja koos nendega ebataidelikult valjuhäälese moraali: armsad lapsed, kui te edasi narrid olete ja nõnda viisi omavahel kisute, siis tulevad kurjad lääne-imperialistid ja söövad teid ära.

Tõsi küll, viimased kaks põhjust (aga mitte esimene) on arvatavasti oludest tingitud ja selline tasakaalukunsttükki tegemine autori poolt küllap vist vajalik, et kogu see näitemäng lava päälle kõndima pääseks. Ja kokkuvõttes oli tore seda laval näha. Smuul ei pruugi sugugi aisbergina kurta, et tema on „ajalooline auk“. Kasvõi üksi selle näidendiga (rääkimata „Polkovniku lehest“, toredast rahvatükist „Kihnu Jõnn“ — mida nägin Vanemuises — ja „Muhu monoloogidest“) võib ta vabalt ütelda, et kuigi ta vahepeal elas

ajaloo ekskavaatori poolt kaevatud augus ja käitus-kirjutas sellele vastavalt, siis nüüd on ta pingviinidega mõistukõnelist antistriiptiisi tehes neile polaaröö viiekümnenal päeval riided selga pannud.

August Kitzbergi loomingu parimaid tundjaid, professor Villem Altoa, kirjutas ühe „Libahundi“ lavastuse kriitikas järgmist: „Kui teater tragöödia olustikulise osa suutis oma stiilis edukalt esitada, siis jäi rohkem puudu sotsiaalse probleemistiku väljatõstmises. Pakutud kujul oli näidend eestkätt Tiina isikutragöödiانا antud. Nõrgemalt jäi kõlama peategelase osa rahva alistumatuse ning murdmatu vabadusetungi esindajana“ (S. ja V. nr. 46, 1962). Noorsooteatri noore näitejuhi Mikk Mikiveri poolt 1968. a. sügisel lavastatud „Libahundile“ sellist etteheidet teha ei saa. Mikiveri režiis oli Tiina vabadusidee kehastajaks, peagu Antigone mõõtmetes. Mikiveri lavastusidee ja selles läbiviidud Tiina kuju tuletasid juba näidendi ajal tõesti meelde Antigonet ja samas kerkis küsimus, kuipalju oli Mikiver seda teinud teadlikult, kuipalju alateadliku ülekandena ühest oma eelmisest lavastusest — milleks oli „Antigone“, Jean Anouilh' versioonis.

Mikiver oli läbi viinud terve rea isikupärasteid uuendusi ja tõlgendusi. Ta oli teinud tekstis kärpeid. Viendas vaatuses ta kasutas Kitzbergi varasemat, K. Menningu soovitusel hüljatud varianti: Tiina tulistamine Marguse poolt ei toimunud laval, vaid see oli aset leidnud juba varem, lava taga. Ta oli jätnud teisejärguliseks Tiina isikutragöödia, etnograafilise miljöö ja isegi müütilise elemendi. Rõhk oli asetatud Tiina ja Marguse, oma ühiskonna parimate ja noortena veel korrumppeerimata esindajate, konfliktile rõhuva ümbruse ning murdud või kompromisside kaudu ennast salgavate teiste ühiskonnaliikmetega. Sellist rõhuasetust toonitas ka arvustus Eestis. Näiteks „Õhtulehes“ (18. sept. 1968) kirjutas O. Kruus: „Jah, Noorsooteatri lavastus on kaas-aegne, 20. sajandi teise poole „Libahunt“. M. Mikiver on keskendunud ideelisele duellile orjameelsuse ja vastuhakuvaimu vahel, konformismi ja nonkonformismi vahel.“

Margus murdub. Tiina hukkab. Lavastuse traagilist pessimismi tõstis eriti esile sündmus-

tiku asetamine suletud ringi: näidendi alguse- ja lõpustseenid olid situatsioonilt ja lavakujundiliselt saanud rituaalselt sarnase stilliseeringu — Tiinat tabab näidendi lõpus sama saatus, mis näidendi alguses tema ema. Rõhutades ja esitades suletud ringi ja tardunud rituaali ummikut tegi aga lavastaja dialektilise vastandpöörde saali, üteldes publikule: vaata! mõtle! tõmba järeldused!

Tiinat mängis mõjuvalt noor näitlejanna Luule Laanet, keda oli varem olnud võimalus näha „Pingviinides“ ööklubi lauljanna Kirri osas. Kahe nii erineva osaga näitas ta väga laia skaalat. Margust mängis samuti noor näitleja, Mauri Raus. Noorsooteater koosnebki esma-joones hiljuti lavakunstkateedri lõpetanutest, kelledele lisandub rida suuremate kogemustega lavajõude. Trupi näitlejate koguarvuks on 30, pluss kunstilis-tehniline personal. „Libahundi“ etendus toimus J. Tombi nime kandvas kultuurimajas, arhitektuuriliselt ilmetu ja kõle, ehituskunsti monstrum. Noorsooteatril, mille direktoriks on Eino Laks, puudubki oma maja, etendusi antakse erinevates kohtades. Vastavalt nimele on teatri üheks ülesandeks noorsoole lavakunsti pakkumine ja osa repertuaari koostatud sellele vastavalt. „Libahundi“ etendusel (mis ei olnud küll mingil määral eriliselt noorsoole lavastatud) moodustaski publiku enamiku keskkoolinoorus. Samas on aga Noorsooteater ka eksperimentaal- ja stuudiateatris, pakkudes kõrgemasemelist intellektuaalsemat repertuaari ning lavakunsti kui Tallinna teine suurem eestikeelne sõnalavastusteater — Draamateater. Erilise hinnangu osaks on saanud mõõdundu hooaegadel Noorsooteatri „Hamleti“ ja „Cyrano de Bergerac'i“ lavastused ja samuti J. Kilty „Armas luiskaja“, millega pälviti suurt tunnustust ka Helsingis.

(Järgneb Manas nr. 35)

Teatrikroonika

Nagu meil juba tavaks on kujunend, möödus teatriaasta 1968 kergekaaluliste tõlketükkide ja raskelt eepiliste (ning E. V. juubeliaasta tõttu hirmuäratavalt isamaalike) romaaniide lavaletoomise tähe all. Esimeses kategoorias torkavad silma ungarlase Lajos Zilahy' „Päike paistab“, mille Eesti Rahvusteater Kanadas esitas 23. nov. Torontos Lydia Vohu ja Endel Loo lavastusel, ja soomlase Maria Jotuni „Mehhe küljeluu“, mis etendus 23. märtsil Sydneys Elli Prillupi režiiis. Teise rühmitusse kuuluvad esmajoones Kanadas vabaõhulavastustena antud dramatiseeringud August Gailiti proosa-teosest „Isade maa“ (22. juunil Horseshoe Valley's, Rudolf Lipu ja Riina Reiniku režiiis) ja Albert Kivikase romaanist „Nimed marmortahvilil“ (29. juunil Seedriorul, Kaarel ja Ain Söödori režii). Samasugune dramaatiline tehistuletis on Bernard Kangro poolt lavaliseks seat Aino Kallase „Reigi õpetaja“, millega Eesti Rahvusteater Kanadas tähistas 16 märtsil Lydia Vohu 30-aastast lavategevust; juubilar ise esines lavastaja ning naispeaosalisena. Dramatiseeringute lahtrisse peame kandma ka Ilmar Mikiveri ja Jüri Mandre poolt Gailiti romaanile rajat laulumängu „Nipernaadi teelahkmel“, mis etendus 19. mail IV Eesti Päevade raames New Yorgis, Heinz Riivaldiga nimiosas. (Muusikalavastused on moes Eestiski, kus 1967. a. kanti „Vanemuises“ ette Valter Ojakäärü ooper „Kuningal on külm“ Ain Kaalepi libretoga A. H. Tammsaare samanimelise näidendi põhjal ja 1968. a. toodi nii „Estonias“ kui „Vanemuises“ lavale Boris Kõrveri muusikaline komöödia „Mees pisuhännaga“ Paul-Eerik Rummo laulutekstide ja Ardi Liivese Eduard Vilde „Pisuhännale“ rajat librettoga.)

Ülalmärgit repertuaarile mõeldes tekib paratamatult küsimus, kas meie teatritegelased siis tõesti ei tea, et maailmakirjanduse raames leidub enam-pakkuvamaid töid kui Zilahy' ja Jotuni komöödiad? Ja kui teavad, siis miks nad siiski sellise valiku langetavad? Ja miks ometi vägistada romaane kui meil on olemas terve rida häid lavalisi algupärandeid? Eesti teatri raudvara hulka kuuluvad Vilde ja Tammsaare näidendid on jälle saadaval kordustrükkide näol, ning miks mitte lavastada selliseid

poliitiliselt mittekontroversiaalseid eesti kaas-aegseid draamateoseid nagu Juhan Smuuli „Kihnu Jõnn“ ja „Polkovniku lesk“, Artur Alliksaare „Nimetu saar“, või Ain Kaalepi „Iidamast ja Aadamast“? (Esimesed kaks neist on ilmunud nii perioodikas kui eriväljaandena, kolmas „Loomingu“ Raamatukogus, kuna viimase käsikiri on teatavasti tõlkeotstarbel Soomes.)

Natukenege helendavat lavalist algupärasust selles dramatiseeringute tihnikus andsid vaatluse all olevat aastal Ilmar Külveti elavat eelja järelkaja tekitand „Lamp ei tohi kustuda“ ja Leonid Treti „Eesti sonaat“. Esimese Toronto lavastusest (27. jaan.) on kirjutanud juba Eduard Krants Manas nr. 33 ja Külveti näidendi on ilmunud katkend pealkirjaga „Ei ole kangelane“ Manas nr. 29. Sama tükk, kuid teisiti lahendat lõppvaatusega, toodi lavale 30. märtsil (ning kahel kordusetendusel) Stokholmi Eesti Päevadel Lensi Rõmmeri režiiis. Treti neljavaatuslik „Eesti sonaat“, mis valmis 1953. a. ning mida autor täiendas epioloogiga 1967. a., esietendus 30. märtsil Chicagos, kohaliku Eesti Seltsi asjaarmastajatest koosneva näiteringi ettekandel Vivi Remmeti juhtimisel. Sama näidend esitati 30. nov. autori kodulinna Adelaide'is, Austraalias A. Meeeri lavastusel.

Nagu Külveti näidendi kirjanikust peategelane, on ka Treti algupärandi peasaline, Ilmar Room, kunstnik — viiuldaja ning helilooja —, kes toob ohvreid oma muusale asukohamaa raskeis tingimuses. Külveti näidend lõpeb suhteliselt pessimistlikult kuid sealjuures siiski reaalselt. Trett, seevastu, annab oma tükile sensatsiooniliselt võiduka finaali: Ilmar Roomist saab hiilgavalt edukas kunstnik austraalia ühiskonnas. Selline lahendus näib küsitavana, sest isegi meie Eduard Tubin, kellel oleks ehk kõige enam eeldusi pääseda rahvusvahelisse orbiiti, on pidand siiani leppima tiirlemisega peamiselt „Estonia“ ümber. Ülesehituselt kannatab Treti „Eesti sonaat“ nõrga intriigi ja tegevusahtruse all ning kipub dialoogi osas tihti valepaatoslikkuse ning sentimentaalsuse poole.

Lavaliselt ehk pisut küpsem „Eesti sonaadist“ on Treti 1955. a. kirjutet (ning senini lavastamata) „Torm Kadriorus“, mille tegevustik põhineb vene tsarinna Katariina külaskäigule

Tallinna 1746. a. Treti sõnaloomingu tugevaid ning nõrku külgi määratleb ehk kõige paremini alljärgnev väljavõte „Torm Kadriorust“ rotaatoril paljundet käsikirjast (lk. 15):

Katariina: „Kas te võiksite mulle seletada, ekstsellents, millised on selle keele peamised tunnused ja erinevused?“

Bestushev: „Eesti keel? Jah, olen mõningal määral uurinud seda asja, juba kadunud tsaar Peetri ajal. Ma usun, et ei eksi palju, kui ütlen, et eesti keele peamiseks etümoloogiliseks omaduseks on, et ta verbil puudub tuleviku vorm ja nominatiivil puudub sugu.“

Katariina: „Kui ma nüüd õieti aru sain, puudub eesti keelel sugu ja tulevik?“

Bestushev: „Just nii, teie kõrgus.“

Katariina: „Kui imelik!“

Narõschkin: „He, he, hee! Siin ei näi midagi imelikku olevat, teie kõrgus. Kui puudub sugu, siis puudub loomulikult ka tulevik!“

Katariina: „Fui, kui kahemõtteline te olete, vürst Narõschkin! Te panete mind lausa punastama!“

Narõschkin: „Kuidas nii, teie kõrgus? Mis kahemõttelist siin on? Kui puudub sugu, puudub ka tulevik. Eriti daamide juures, he, he, hee!“

Vihje eesti keele etümoloogilisele omapärale on värske ja humoorikas, kuid autor ei ole suutnud säilitada verbaalset pinget, mille haihtumist põhjustab öeldu mõttetu kordamine.

Mardi Valgemäe

ÜS Liivika koguteos. Kodumaal ja võõrsil. Tegevtoimetaja Elmar Järvesoo. Toronto, 1965. 263 lk.

ÜS Liivika, tähistades oma 60. aastapäeva, järgis eesti üliõpilasorganisatsioonide vana tava — koguteose avaldamist juubeli puhul. Teos, mis selgitab Liivika sihte ning püüdlusi ja peegeldab Liivika vaimset palet ning olemust. Pagulaselusel, selle piiratusega ning hoopis erilaadse hingeaheldava olukorraga, omab selliste koguteoste kirjastamine päratut täht-

sust eesti kultuuriloos kui ka kultuurisaavutuste tutvustamisel ja edasipärandamisel eesti akadeemilisele järelkasvule. Eriti teosed, mis käsitlevad teaduslikke ja akadeemilisi probleeme, on vastavate turunõuete kitsiduse tõttu päris harvad meie paguluse raamatuturul.

Osa meie üliõpilasorganisatsioonide alglatteist asub võõrsil. Ka ÜS Liivikal. Sündis Riias EÜS „Laene“ nime all, mis hiljem muutus „Riia Eesti Üliõpilaste Seltsiks“. Mõjustatud revolutsioonilisest õhkkonnast ning liberaalseist püüdlusist, otsustas rühm eesti üliõpilasi Riia Polütehnikumis (Uesson, Väljamäe, Kalm jt.), kelledele ei meeldinud korporatiivsed kasvatusviisid ja esinemisvormid toleagelses korp! Vironias Riias, koonduda oma maailmavaateile vastavalt ja asutada üliõpilasselts. Hiljem Vabariigiaegse Tartu ülikooli avamisega ristiti selts Liivikaks. Oma struktuuri, vaimse koetise ning sihtide poolest kuulub ÜS Liivika väikeseltside kilda, millist üliõpilasorganisatsiooni tüüpi iseloomustab liikmeskonna mõõdukas arv, tihe side üksteise vahel ja demokraatlike printsiipide rakendamine ning vaimsete väärtuste viljelemine liikmeskonnas ja hoidumine võimupüüdlustest suurearvulise liikmeskonna varal. Rahvapärase arvamuse järgi peeti Liivikat organisatsiooniks, kuhu kuulus arvukalt üliõpilassportlasi ja laulu- ja pillimehi; samuti YMCA kasvatusideaalid, imporditud Ameerikast, andsid oma poolse värvungu Liivikale. Saksalikke buršikombeid ning Bahhose kummardamist Liivikas ei harrastatud. Kaasvõitlejate koosseisus olid esikohal inseneriteaduse üliõpilased, siis järgnesid majandusteaduse ja põllumajanduse üliõpilased; vilistlaste hulgas (1940) olid aga agronomid suures ülekaalus, siis majandus- ja õigusteadlased ning insenerid. Üldmulje suhtlemisest liiviklastega Tartus jäi, et nad olid eestlaslikult tõsised, spordimehelikult ausad, ent riialikult teadlikud oma vilistlastest, kellede ridades leidis avalikkuses tuntud riigi ja tulundustegelasi.

Nagu ühe rahva vaimse palge päämiseks tunnuseks on keel, nii on ühele üliõpilasorganisatsioonile koguteos tema vaimseks minaks. Üldmulje Liivika koguteosest on üsna meeldiv ja sulev. Muidugi ei ole teos pidulikult frakis

(nagu üks hiljuti ilmunud üliõpilaskoondise koguteos), ent välimuses ei peitu väärtuste sügavus. (Trükivigu võinuks küll vähem olla.) Koguteose toimetus Ervin Nõmmera juhtimisel ning Elmar Järvesoo tegevtoimetamisel on teinud pagulaselu raskuste kiuste oma parima. Teose sisu moodustavad: tagasivaated (pagulased elatuvad peamiselt mälestusrasvast) nii Eesti (majandusest, põllundusest jne.) kui ka Liivika kohta; arutlused jällegi põllundusest (E. Järvesoo), kapitalismist (E. Aser) ning inimtäiuslikkusest (J. Ülaver) — kõik serveeritud teravas ameerika tomatkastmes; puhtteaduslikud artiklid (M. Zastrov, A. Reinart, H. Loo, A. Kivilaan); lõppeks (nagu igas akadeemilises peres juubeli puhul) loetus tähtsamaist vilistlasist ning nende tegevusest.

Ilmselt on kirjutuste ainevalik ja ulatus tingitud Liivika koostisest, seega põllumajandus (üks Eesti ole ju põllumajanduse maa) oma probleemidega nii Eestis kui Ameerikas on esikohal, siis majandusküsimused ja teised alad. Kahjuks orvu ossa on jäetud humanitaarteadused (üks ole see ajamärk) ning eriti kasvatusküsimused üliõpilaskonnas, ja sport (nende alade mehi on ju Liivikal olemas). Aga kunstiala esindab tänuväärset taidur E. Rüga oma küpsete elamusväljendustega sümboolite kaudu kahel linoollõikel.

Põgusapilguliselt sirvides artikleid kerkivad esile huvitavamad osad neist. August Reinart, endine „Võiekspordi“ esimees, päris huvikõitvalt arutab põllunduse raskusi, hädasid ja vīgu, erakondade intriige piruka jagamisel, „vesivõsusid“ põllumajanduses ja eestlasliku leppimatust ning kemplemist noores vabariigis. Herman Langi tihedale aruandele põlevkivitööstusest Eestis järgneb Harry Vismani kirjutus ajakirjandusest, „neegripoistest“ ja „Vaba Maast“ — kõik pipardatud mälestuskilukestega, mis esile manavad noore vabariigi avaliku arvamuse kujunemist ja olukorda. Oskar Lõvi, üks hakkaja mees ja korraldaja igal alal, avab mälestussalve oma tegevusest põllundussaaduste eksportimisel, ning meelde jäävad on tehingud Nõukogude Liiduga. Alfred Kalmi mälestuskatkendid annavad kujuka pildi eesti talust võrsunud mehe vaevalisest hariduskäigust, aga edukast karjäärist töösturina tsaariajal. Neile tagasi-

vaatele lisanduvad kokkuvõtted Liivika tekkeloost ja elavam ülevaade (Valter Niiluse sulest) seltsi tegevusest (1934—1944). Selles osas võinuks rohkem mälestuskirjutusi olla, eriti Riia perioodist. Kroonulikult kuidagi kuivad on ülevaated Liivika tegevusest paguluses. Ajalooliselt üks huvitavamaid artikleid on Elmar Järvesoo poolt Juhani Kuke osast autorina Eesti iseseisvuse manifesti koostamisest; mitte vähem huvipaeluv on Kaarel Liidaku tegevus põrandaaluses vastupanuliikumises 1943/44. Tema poolt Eesti Vabariigi Rahvuskomitee esimehena väljaantud korraldus nr. 2 on esmakordselt paguluses avaldatud.

E. Järvesoo on asjalikult analüüsinud praegu toimuvat agraarrevolutsiooni USA-s. Erich Aser käsitleb rikkuste jaotust Ameerikas, vaeste probleemi ja majandusliku demokraatia saatust kõrgkapitalistlikus USA-s. Jaanus Ülaver otsing täiusliku inimese järele reflekteerib pagulase hinge keerdkäike materialistlikus ühiskonnas.

Liivika võib uhkusega alljärgnevaid suurtegelasi oma vilistlaste hulgast välja tuua: Märt Raud („Põlevkivi Raud“), Theodor Pool (põlutööminister maareformi teostamisel), Juhani Kukk (riigivanem), Anton Uesson („eluaegne“ Tallinna linnapääd), Paul Öpik (Pikalaenu panga president), professor Jaan Kopvillem, dotsent Jaan Mets, Harald Normak, Kaarel Liidak jt.

Liiviklaste osavõtt eesti organisatsioonide tegevusest ja üritustest paguluses kinnitab, et liiviklased on truuks jäänud oma deviisile: *Ex solo ad solem soli patriae!* („maapinnalt päikese poole, ainsale isamaale“).

Paul Saagpakk

**Peeter Lindsaar. Paelamehed.
Lund, EKK, 1967. 278 lk.**

On kergem olla retsenseerija kui kriitik. Viimane on kohustatud ilukirjanduslikku teost eelarvamusteta vaatlema teose kõigis võimalikes sügavustes ning teose kohta lihtsa otsuse langetamise asemel on kriitik pigem kohustatud tõlgitsemata, detailselt analüüsima, diagnoosivalt hindama. Retsenseerija võib aga teha näiteks seda, mida mina praegu teen.

On ka märksa kergem olla retsenseerija kui loov kirjanik. Viimane peab andma vormitu- sele vormi, looma elu, läbi viima muutuse — kui nõnda võib öelda — mateeria ontoloogilises seisundis. Retsenseerija peab vaid registreerima muljeid teistele edasi andmiseks.

Käesoleva retsensiooni ainena lehitsegem Peeter Lindsaare romaani, mis käsitleb rahu- aegset eesti sõdurielu Võrumaa kasarmus. „Paelamehed“ moodustab jätku Lindsaare va- rasemale sõjaväeproosale, mis on ilmunud kahes köites pealkirja all: „ . . . ja sõdurid laulavad“ (EKK 1959, 1962). Lindsaare „Pae- lameeste“ üks silmatorkavamaid omadusi on, et ligi 300 lehekülje kestel ei tule raamatu te- gelased küllalt reljeefselt nähtavale. Tundub, et algusest lõpuni püsivad romaani kujud vaid nimedena, kelledele on siin üht, seal teist omadust, tegu, või repliiki külge poogitud — kuid elu pole neile sisse hingatud. Kohati ka autori enda vaheletargutamine (näit. lk. 69) nõrgendab omakorda romaani kudet, mis ka mujal kaldub valguma olematusse.

Tundub veel, et „Paelameestel“ puudub õige probleemistik. Kasarmuelu kirjeldus — mis käesolevas teoses iseenesest küllaltki väär- tuslik — viitab küsimustele (resp. problee- midele), mida teose vältel siiski pole suude- tud põhjalikumalt käsitleda. Romaani lõpule jõudes võib mõnigi lugeja pärida: aga kuhu jäi sõjaväeelu igivana autoritaarsuse ning vä- givalla probleem? kuhu jäi kasvõi kasarmule omane naistepuudus? Ja veel: kuhu jäi 1920- ndate aastate Eesti? Kuigi oleks ehk idiootli- kult paljunõudlik kritiseerida raamatut selle- tõttu, et ta pole sootuks teistsugune raamat, peab konstateerima, et „Paelameestes“ puu- dutatakse kõiki ülalmainitud küsimusi mõõda- minnes — kuid ainult mõõdamines. Selle asemel toetub romaan lühikestele järeljutus- tustele, kus üks või teine kõrvaltegelane kor- dab, mis kusagil kunagi juhtunud. Romaani sü- žee aga marsib vahepeal paigal.

Kuid just järeljutustuste seast leiame eran- dina pärlit igihaljal teemal: „Õige mees vales voodis“ ehk „vale mees . . .“. Eesti sõdur satub „munaostja“-naise sängi, põgeneb sealt viimase poja ootamatu kojutuleku puhul haige „ämma“ haigevoodi ja sealt paljajalu üle lu- me metsa rõveda sõimu saatel. Ilmekas põh-

jamaine teisenda renessanss *novelle*'idele. Ka Lindsaare lõuna-estist murde väärmatu valit- semine mõneski repliigis, ning autori rahva- pärased kirjeldused Lõuna-Eestist, eriti Setu- maalt, mõjuvad huvikõitvalt ja positiivselt. Võrumaa talus korraldatud saun ning järgnev õhtueine kuuluvad samuti siia.

George Kurman

**Salme Ekbaum. Kontvööras.
Lund, EKK, 1966. 287 lk.**

Isemoodi aktuaalne, see romaan kontvöörast, et juba aastaid pärast ilmumist on selleks ka jäänud. Väga võimalik, et meie olevik, nii või teisiti elatav aeg, viimaste aastatega erilisel muutunud ei ole. Väga võimalik. Sama võima- lik, et „Kontvööras“ toodud lugu just tavalist tabades tavalisest tundlikumat küsimusterin- gi keskust puudutab ja see oleks: kutsumatu külaline olla. Teda ei ole kutsutud, ta on ise tulnud. Miks või kus kohast, see ei huvita ke- dagi, ainult skandaalsete juhtumite juures ehk ajutist huvi pakkuv. Vähemalt ebatavaline juhtum, nagu seda on antud romaani peatege- lase seltskondlik allakäik ja kuna pagulas- seltskonnad oma asumismaades samuti kont- vöörad on, siis allakäik sealt on rohkem näi- line kui tegelik. Käesolev raamjutustus-ro- maan tundub olevat (aga ei pruugi olla) oma ülesehituselt ja küsimuste asetusest märk- laua taoline: huvide keskpunkt — minevik ise, on keskel ja selle ümber raamina aset- tud olevik, kuhu ka üsna rohkesti huvide noo- li langeb, sedapuhku mitte ainult kaotajate omasid. See olevikuraam, milles kõik jutustä- tu algab ja lõpeb, tehku siis minevik sinna nii suuri avausi ja läbivaateid kui vajalik või heaks arvab, on oskusega kirjutatud. Detailid on seal tugevad, osalt robustsedki, aga nii peabki olema ning kirjutamistehniliselt õige- gi vajalik, et just see oleviku võru mineviku keskust kinni peaks. Enamiku olevikuraami pinnast täidab ka keskse-mineviku peatege- lane Noorus ise. Romaanis kirjeldatud selts- konnas räägitakse temast, teda võetakse keske kujuna, kuigi vastutahtmist ja vastu- meelselt nii. Peategelane annab jutustavale kirjeldusele ka vajalikult tugeva kontrasti: ühtlaselt hall seltskond ja helevalge või tu- memust kontvööras (viimane värv oleneb

kontvõõras Nooruse kaastegelaste vaatest ja maitsest, samuti lugeja omast) ning tänu sellele saab kogu olemine ja kirjeldus teatud liikuvuse ja suuna, samuti põhjenduse Nooruse elu (minevik + olevik) võimalikuks mõistmiseks (või mitte-mõistmiseks).

Õnneks või kahjuks on Nooruse mineviku, seega romaani keskuse esiletoomine vana lepliku, kuigi vahest äkilise Julla mälestamiste kätes. Sest Julla nägi ja Julla teab, kuid tema väärt teadmine nii mõnestki otsustavast olukorrast piirdub ainult välise ja näilise märkimisega. Julla räägib küll palju, aga ütelda on tal siiski üsna vähe. See on ehk romaanile isegi õnneks, sest nüüd jääb just nendele, kes Julla jutujamist kuulavad, tubli põhjus kahtluseks, et kas ikka on nii, ehk siiski teisiti. Seega võimaluste arutamine on lugejale ülesandeks antud ja ilma milleta kirjandus (kuigi mitte alati) õige nobedasti ajakirjanduseks saama kipub. Sellega olemegi romaani märklaua arvatavas keskuses: mineviku lugu Nooruse ja Tibi armastusest, mis algas siis ja lõpeb siin, paraku Tibi surmaga. Nagu kõigile tuntud fenomen, armastus ise, äärmiselt keeruline on, nii on ka siin mõistatusi palju. Julla aruanne on kirev ja seikaderikas, mitmeti Gailiti romaane meenutav, nii nagu Julla nähtud Noorus meenutab just Nipernaadit, ning seda just kõigi tundmuste ja tegemiste ühest äärmuse seinast teiseni jooksutamises. See kõik nagu kipub oleviku raamist üle voolama, seda isegi purustama, kui ei toodaks päästjaks ja tõeliseks kokkusiidujaks kõigi olnu ja oleva vahele sureva Tibi päevaraamatut. Üleminek tundub ehk asjatult järsk olevat, seikade kirevusest tundeliselt vaiksesse surmamineja päevaraamatusse. Võib-olla just see tunnete vaikus on üleminekuna natukene segav, üldiselt vägagi usutav, aga siiski segav. Kuid lõppude-lõpuks kõik üleminekud on äärmiselt segavad ja nii nad ehk peavadki olema, sest muidu kas saabki ülemineku mõtet kätte. Küsimus on vormiline, sisuliselt nihutab surija päevaraamat romaani märklaua asetuse hoopiski teise suunda. Küsimus ei ole sellega enam minevikus ega ka olevikus, ka mitte elus või surmas, vaid lepituses endas. Et oli mis oli, on mis on, tuleb mis tuleb — lepitus on rahu. Vähemalt suur lootus rahule ning sellest rohkemat saa-

da, kas ongi alati võimalik? Kui nii, siis on käesoleva raamatuga rohkem öeldud ja rohkem antud kui seda vastu võtta märgatakse, ehk isegi suvatsetaksegi.

Paul Reets

Arno Vihalemm. Tsoo-loogia ehk ingel lindudega. Lund, EKK, 1966. 94 lk. Pildid autorilt.

Ingel lindudega ei pääse kaanepildist kaugeemale. Kleebit lehel on ingel varustatud viie tiivaga. Esimese tavakohase paari vahele on paigutatud kaks sõrmeotsatäit glooriat, näpud ise nagu vandeandmisel veidi vaheliti. Viies ja põiki tõmmatud tiib on kumer kui naise rind, mille sisemisele kaarele koputab auandmisest kõver sõrmenukk nagu südamele. Ingel, kelle ninagi natuke püsti, vaatab taeva poole. Viie tiiva kohta tuleb neli pead alaspidi diagonaalis vasemalt paremale sөөstvat, matsakuselt Picasso rahutuvisid meenutavat valget lindu. Raamatu sisu serveeritakse enamasti riimitud valmi kujul. Tekstipildid kuuluvad tsükli „Seletamised“ I osakonda ja nende tehnilise tagapõhja kohta ütleb autor ise: — Seletamised on autori omatehtud piltidega, mis on trükitud otse linool-klüüsidel. Klüüs on omatehtud sõna ja tähendab originaalmaterjali, kui „klotsist“ või „plaadist“ rääkida ei saa. Neli pilti on nagu kaaski kleebit ja kolmandal neist klüüsitrükkidest kohtame nelja inglita jäänud lindu: kõik on puuri pistet, nagu Paul Klee loomad tara taga. Neljast valgest on üks kaanest kolmkümmendneli lehekülge edasi kuldseks muutunud. Selle metamorfoosi kohta ütleb kirjanik-graafik ise:

I salm

Kuldlindu püüdnud olen kogu eluaja —
nüüd ta, sinder, on mul ometi puuris!

II salm

Kuid lind on lind: nokk, saba ja suled,
teri tahab kui teisedki, kehalt vaid kõhnem,
ainult mustust teeb seitsme tsirgu eest.

III salm

Ma harin ta puuri. Oh linnusitta!
Oh sibi ametit vanas eas!

Kõik kokku 3 salmi:

. . . Ja päike paistab endist viisi alla

Sõnnikut on nagu loomaaias ikka raamatu peale kokku mitu suurt hunnikut. Taibukas autor on enamiku oma värsipõllu rammuks veergudele laiali laotand ja nõnda hoolitsend gailitlikult groteskse efekti eest à la Sipria. Vihalemma menažeri ei ole ju mingi klaas-esemete kogu, kuigi seal kiskjaid peale pet-tund emalõvi ja areeni liiva verd valand här-ja, kes polegi metsapull vaid taimetoitlastest andaluuslik tapaloom, ja mõne hiirekuninga, just ei esine.

Mõnigi kord venib nägu neid vemmälvärsse lugesdes laiale naerule nagu päevalill. Sellest järeldub, et pakutud kompost on võimeline käärima ja rikas huumusele omasest elujõust. Samast matsikoomika kategooriast pärineb värsikeele osaline kadakasaksikuks väänamine. Koondpealkirjaga „Aasta-Aead ja Koddolomad“ ja allpealkirjaga „kanoniseeritud pastoral-suite“ serveeritakse kaks presstrükki joonealuse märkusega: „See ning järgnev luuletus on Wilhelm Willibald Ludvig von Luce järelejäädud käsikirjadest.“ Seletamiste I jär-je lõpus on ka kolm tänapäevlikumat pilkelaulu kahe mustvalge trükikoopias pildiga. Esimesed kaks on pühendatud nimeliselt kahele meie kunstikriitikule. Pärast Paul Reetsi veinivaadiga vaalakõhtu asetamist vitsutab Vihalemm oma viina sakuskana nahka lössi lakkumisest dionüüsliselt jaurama hakand Aleksis Ranniti.

Pikkadest proosalistest lugemistest tsükli- te vahele oleks autor võinud loobuda, eriti kui tal Seletamiste II jaos on kaheksa epigram- milist tabavat ja rabavat teksti kirjavahemär- kidest.

Viimase sarja „Apokriiva“ juhuluule on ena- masti järava meelega elu krobeda koore ja libeda tüve vahele tungimine kui aastaringi- line sõge sisseelamine. Eriti kriitika Rootsi sotsiaalset õiglust sihitava ühiskonna aadres- sil läheb märgist mööda.

Rohkem ateistlik anti-Jahve on tsükli nimi- luuletus, kus Kolmanda Riigi juudid põletajad tõstetakse Issanda tööriistadeks. Autori hoiak sellest tulise ahju laulus, mis oma otsestest eeskujudest Piiblis ja Uno Kailase laulus nõdrem, on pigem neljakäpeline kui kahemõt-

teline. Lausa ime, et Vihalemm eesti oludes- se naastes võtab võsas vennatappjatele ve- rist tõtt näkku ütelda. Sinna laulu oleks see raamat, jõonel, kus mõistukõne asemel otse lastakse, võinud ka lakata.

Ivar Grünthal

**Bernard Kangro. Varjumaa.
Lund, EKK, 1966. 112 lk.**

„Varjumaa“ on Kangro kaheteistkümnnes luu- letuskogu. Eelnevaiga võrreldes on see teos tema mahukaim värsiraamat ja arvatavasti kõige kiiremini kirjutatud, laotud ja trükitud. Värsside tekkelugu peaks olema otseühendu- ses Kangrot ahistanud südamerabandusega. Rängast terviserikkest tasapisi toibumisele omased kartused ja lootused katavad peagu jäägitult vastsete värs- side vahelduvaid mee- leolusid. „Varjumaa“ sisemise kompositsioo- ni põhikujundiks on spiraal. On põnev tõe- da, et Kangro luule romantilist konstruktioo- ni, mida võiks „sinise õie ja valge hobuse teljeks“ nimetada, on nüüd krobeline halli- kirju realism kandma hakand. Oma nüüdse keerdtrepi kohta leiab poeet õiged sõnad:

Kuid mitte kunagi ei harju,
et ise kergun, vari raskub.

Ja kui ta pärib: — Mida teha peaga, mis ei
püsi kõies?, siis leitakse kinnitust kahtluses:

Vana liisunud tarkus
immitseb suhu. Tulitab keel,
suulagi kibedaks parkub.

— — —
Küsi püsivust veel
pöörispeatormis õõtsuvalt kõrkjal!

Selle kogu põhjal peaks olema selge kui palju vabavärs ja ilustamata kõnekeel Kang- ro luulele juurde annab. Kui ta varem oma lauliku talveüksinduses on karuna käppa imend ja meelissõnu kurgulakke kulumiseni lutsind, siis pole ta nüüdki igakord jõudnud linnumagusaga piiri pidada. Üks asi on oma maa ja rahva traagikaga leppimine, varemete kiuste uue päikese otsimine, sootuks teine lugu aga kannatuste kandeimine, millega Kangro oma noorema keskea luules usinasti ametis oli.

Võib-olla on see minu enda viga, et kõik mis magus maitseb mulle vastu hakkab ja eemaltki vaadeldes paistab läila. Seda nentides on selge, et ma Kangro uue kogu kõrgendikku näen kerkivat autobiograafilises tsükliis „Süda ei põle ära“. Romantilised liialdused, nagu: „öö must käsi“, „öö puistab silmadesse musta tuhka“, „vööral on öömusta kuueõmb-luses“ on varemgi vähem köitnud kui igapäevase metaforistikaga kujund „mu peale/vajub õhtu kui mahutu anum“. Ent viimanegi võrdlus on liiga läbipaistvalt luuleline. Mu hoiak selgineb vahest läbi tsitaadi:

Päev saab mustaks kui karune kott.
Ja tumedal asfaldil lõmaks
on sõidetud valkjashall rott.

Osundi minu poolt sõrendet read mõjuvad vahenditult oma tõetruudusega.

Kui Kangro varem pahatihti oma kodukohta kummardas Jakob Pärna „oma toa ja oma loa“ vanameelses vaimus, siis on ta nüüd eneseloolulisele pihta hakates ka mullu moes olnud talaari meenutava pidulikult musta vammuse esimese kätte juhtuva naela otsa riputanud ning räägib lihtsalt ja siiralt, kuidas asjad tema poisikesest noorukiks sirgumise ajal seal Vana-Antsla kandis õigupoolest olid. Tekst sisaldab omaste ja tuttavate kohta mõndagi hauakirjalikku, aga seekord ilustamata, ehkki hilisemat poeetikat ettevalgustav säri sugugi ei puudu.

Enne omaloetud raamatute juurde asumist nendib Kangro ise: — Olime kaine rahvas. Raskes töös/ möödusid aastad. — — Isa jutustas ikka ja jälle ainult üht —/ Sika Lai-käpast, kes Riias vooris käies/ kihlveo peale üksi terve oina ära sõi/ ja veel paar naela heeringaid peale küsis:/ „Oinas oli nigu tsipaksõ makõ . . . / — „Paar naela kuradeid sulle vaja!“ / karjus kihlveo kaotaja.

Need kaks murderida ütlevad juba kõlaliselt rohkem ära kui ehk rida teisi vähemtuntud sõnu, mida Kangro oma kirjakeele võrtsiks teksti pikib.

Kui lõppeks raamatu algus ja lõpp vastamisi asetada, siis pakuvad kirjanduslikest suge-meist rohked „Varjumaa“ ja „Lumest lumeni“ enam avastamisrõõmu, kasvõi ajude güm-nastika kujul, kui lõpu „Kihvakaania“ III:2—3,

mis leierdavad Odüsseusest ja Illusioonist surmatango moodi.

See viimane tsükkel väreleb üldse üsnagi kahvatult mällu lausa sööbiva „põlematu sü-dame“ süngel taustal. Ihkab aga luuletaja oma nooruse varjupoolele, siis kutsub ta suure võlujõuga uuesti välja „Sonettide“ soonaist, hilisematest Tartu romaanidest kaasa võn-kund jairusetütrelikku kõlapõhja. Nõnda sü-nib „Vesperikellas“:

— — —
Siis sirutab öö end välja
nagu naine mu kitsasse süngi
ja surub mind vastu seina.

— — —
Ma kardan ja ihkan ta armu;
must piim valgub paisul rinnast.
Oma suul ja silmil tunnen
nagu kuuma ja rasket kinnast.

Ivar Grünthal

**Mart Raud. Kuldne sügis.
Tallinn, Eesti Raamat, 1966.**

Sellest pole lugu kas Mart Raud võeti Arbu-jate antoloogiasse naiste eestkostmisel või oma luuleteenete tõttu. Kirjanduslooline rele-vantne fakt on tema esinemine ja esitamine mainit valimiku raames 1938. Tema tollaeg-ses kirjaniku olemuses täitis lüürika niikuinii tagaukse osa. Fassaadi rolli mängisid ikkagi romaanid „Kirves ja kuu“ ning „Turg“, mis elukunsti luulekunstile eelistades sõbitusid oivaliselt ametlikult kehtestet positiivsuse ja „tagasi maale“ sätetega.

Nüüd teenib Raud pajuki ära kameleontliku propagandistina. Muutuvaile nõuetele ja suu-navale tellimusele vastavalt on ta luule vahel-dund. 1919 kirjutas Raud:

Oma viimseid lehti
laseb maha kask
kollaseid kui vask.

Nüüd alustab ta 47 a. hiljem publitseerit raamatu nimiluuletust:

Järjest pikemate ööde pimedus
oma tujukate tuultega
väsitab vanade vahtrate lehti.

Vanade vahtrate lehti
ahvatles puhkus
puhtas lumises asemes.

See alalhoidlik joon rõhutab autori tahtmatagi kogu tema luuleloomingu tagurlikkust. Võitlev luule see igatahes ei ole mis ikka ja jälle muldab üle juurutet tõekspidamisi, et need usinasti ebavilja kannaks. Kunsti puhastavat toimet ja sõnade võitu pehkind tõdede üle ei hakka kuskilt silma ega puutu kõrva. Nagu eelmise sajandi keskpaigas Suve Jaan Luige Laosega vene soldati südant ja hinge eesti soost kroonu onudele pookis, nii manitseb nüüd Mart Raud punaarmeele Eestist välja sundaega vene garnisoni saadet lihast poega:

Ninad, näe kui nooled vibul
kõõki sihivad, kus sibul
kroonib kuuma rasva.
Ras-dva, ras-dva.

— — —
Läheb aeg . . . Saad juuksed pähe.
Uued päevad — ons neid vähe?
Elu pole ihnuskoii.
Stoi!

Pugejale omast õlist härdust õhkub või õigemini venib ja tilgub selle raamatu lehekülgedelt õige mitmes kohas. Tänuks puhkekodus viibimise tuusiku eest vorbitakse ligi 15 lk. pikk tsükkel Musta mere ääres. Kui niisugused toonid — Stalini, Lenini varju ja Kalinini ees lõimitamised-kanneldamised Raua loomingu varem poleks tuttavad, siis peaks ta nüüdset pöördumist kellegi D. poole (arvatavasti Debora Vaarandi) lausa seniilseks tihkumiseks.

See Raud, kes paarikümne aasta eest Krõlovi valmid kätte võttis ja neid teenekalt eestindas, on mitmes suhtes ise jäänud vene meistri mõistujutulise roti ja hiire tasemele, kes pärast kiisu lõukoera küüsi langemist peavad kassi endiselt loomariigi tšempioniks. Raua värsivakk kopitab klišeelisest mõtlemisest. Teiste poolt süümevalt ette visatud maast ja rahvast on ta nagu lõppemata lõngakerast kinni hakand. Juhan Liivi ümmarguse sünnipäeva puhul on temalgi väntoreli lugu veeretada. Hendrik Adamsoni murdeluule postuumne rehabiliteerimine lülitub ümber mulgikeel-

seks nahakeseks Raua leierkasti. Et meil Raua puhul mitte teraseks karastumiseks vaid karrastumisega tegu on, sellele on ta nooremaist kolleegidest otse ütlev Mats Traat varem tähelepanu juhtind, kui ta oma „Küngasmaas“ kuldset sügist õigusega kassikuldseks tuhmistab.

Ja ma arvan, et kõige tabavamalt on luuletaja end ise hinnanud kui ta epigrammilist „Kukerpalli“ tema enese tiritammidele kohaldada:

Kus ei ole pead,
on peatus.
Tegemata teod
on teotus.
Oma näota olek —
näotus.
Pole piiri —
piiritus.
Lõpeb luule —
luuletus.

Ivar Grünthal

The Sun-Drenched World of Ivask
Rimvydas Šilbajoris

Ivar Ivask. *Gespiegelte Erde*.
New York, F. Ungar, 1967. 63 p.

In Ivar Ivask's poems one sometimes senses a certain affinity with Pasternak. There is the same crucial importance of objective reality as it manifests itself in the living forms of nature. A landscape, or any of its details, are not there as background to be responded to, or commented upon, or used as an artistic device by a mind that is self-possessed and complete in itself. On the contrary, nature breaks into the very core of one's being, and man is never the same afterwards:

*Niemals hat mich eine göttliche, menschliche Form,
lebendes Holz voller Säfte und sanfter Erfindungen,
mitten im Dasein getroffen, im Dasein verwandelt, wie
einfach das Warten der durstigen Ulme im März.*

The change in a consciousness thus struck by the relentless reality of life can best be described as a shift to an intermediate dimension between pure thought and pure existence — to a realm where these categories meet and become poetry. It is from this perspective that the poet sees, and describes, the seagulls as the living center of an interplay of elements:

*Sieh, Möwen strecken ihrer Flügel Spitzen
und bleiben — weisse Fächer — in der Luft,
vereinend Meer und Wolke, Sand und Schaum.*

The poet himself is such a center, always vulnerable to reality, always reflecting it, mixed with his own heart's blood and therefore transfigured into art. Mr. Ivask does not burden the things that come to him with any heavy stones of existential despair, but greets them instead with a certain clean and fresh naiveté of perception which, even when the contact with reality is tragic, somehow resembles joy. This is, perhaps, the reason for his ardent response to all people, places and landscapes as he travels across the globe — an exile who wishes to make the world his friend by offering it his own magic gift of poetry.

A Lithuanian reader feels a certain kinship with Mr. Ivask's sun-drenched world of nature in which one can dissolve to the point of truth, as in the poem "Finnische Wahrheit":

*Mit frischem Birkenlaub darf sich der Mensch belohnen
Er ruht am See, bis er die letzte Wahrheit sieht.*

He feels also a similar openness to the whole world, born of a nation at the crossroads of history, an openness, however, which never betrays one's intimate fidelity to the native soil. The soil, again, as depository of both history and death, is familiar also to the Lithuanian world-consciousness:

*Mit leichtem Druck erreicht der Pflug der Römer Tiefe —
allein won dort trânt auch herauf derselbe Todesmost.*

The only regret is that, not knowing Estonian, we are limited to meeting Mr. Ivask as poet on such ground as the intermediary German idiom can provide. This is a circumstance in itself symbolic of certain aspects of Baltic history.

In this issue

This issue features prose, poetry, and drama by Estonian writers living abroad. After twenty-five years of existence, the exile literature still continues to flourish and new authors are coming to the fore. Ilmar Külvet (born 1920, living in Toronto) is making himself known as the most interesting playwright of the Estonian emigrè literature. The themes of his plays are topical, polemical, and highly relevant to the problems of Estonian exile community. "Sild üle mere" (Bridge Across the Sea), printed in this issue, is his fourth full-length play.

Enn Nõu (born 1933, living in Uppsala, Sweden) published his first novel in 1968. He has contributed a short story which satirically, and yet with human compassion, depicts a partly surreal session of the Estonian exile government. Aarand Roos (born 1940, living in Lund, Sweden) is represented with excerpts from the manuscript of his third book "Viimne eestlane" (The Last Estonian) where he uses the vocabulary, etymology, grammar and other linguistic aspects of the Estonian language as an allegory of the Estonian past and present.

Ilmar Mikiver (born 1920, living in New York) made his debut as a poet already more than 20 years ago as a surrealist, together with his friend Ilmar Laaban. While Ilmar Laaban became quickly known as the greatest innovator of Estonian poetry since World War II, Ilmar Mikiver did not publish any further poems. But, known only to a few *cognoscenti*, he still continued to write. In this issue he makes a surprising and unexpected come-back as a mature post-surrealist modern poet of extraordinary skill, richness, and humor.

Silvia Luige-Kuriste (born 1928, living in Sydney) is the most inventive among the several Estonian poets in Australia and this is her third appearance on the pages of *Mana*.

Ivar Ivask (born 1927) is well-known as the erudite and energetic editor of the quarterly *Books Abroad* published by the University of Oklahoma. He has published books of verse in two languages — Estonian and German. In this issue we have a cycle of poems from the manuscript of his third book of Estonian verse "Ajaloo aiad" (The Gardens of History) as well as several poems from his "Gespie-

gelte Erde" (Reflected Earth), translated from German into Estonian by Ivar Grünthal.

Ivask's "Gespiegelte Erde" is reviewed (in English on p. 129) by Prof. Rimvydas Šilbajoris of the Ohio State University. This issue also carries a favorable appraisal of Ivask's "Päev astub kukesammul" (The Day Steps Like a Rooster) by Prof. Aleksander Aspel of Iowa State University.

About a dozen other Estonian books, published either abroad or in Soviet Estonia, are also being reviewed. Among these one should note the Estonian translation of Omar Khayyam's *Rubaiyat* by Haljand Udam, a Soviet Estonian orientalist, reviewed here by Prof. Jaan Puhvel of University of California at Los Angeles.

Three articles survey the Estonian emigrè cultural scene in Australia. Leonid Trett describes the literary activity, Juhan Viidang tells about the artists, and Dr. Hugo Salasoo, who is the curator of the Estonian Archives in Australia, gives an account of the rich archival collections.

Hellar Grabbi, editor of *Mana*, visited Soviet Estonia in autumn 1968. During his thirteen day stay he was in Tallinn, the capital city, in the university town Tartu, and fleetingly in several smaller communities. In this issue he starts to put down some of his impressions, concentrating on the intellectual and cultural situation, events, and personalities. He intersperses his observations with quotes culled from Estonian publications and pictures about the theater and painting in Estonia.

mana
esindajad

Austraalia

Nädalaleht „Meie Kodu“
Estonian House, 141 Campbell St.
Sydney, N.S.W.

Inglismaa

Einar Sanden
15, Cyncoed Ave.
Cyncoed
Cardiff

Kanada

Eda Sepp
36 Tordale Cres.
Scarborough, Ontario

Prantsusmaa

Vahur Linnuste
54, rue Montparnasse
Paris 14:e

Rootsi

Enn Nõu
Gröna gatan 25 C II
Uppsala
Postgiro 46 55 23

Soome

Veljo Grünthal
Kolmas linja 14 b 39
Helsinki 53

USA

Vootele Vaska
703 Nottingham Rd.
Baltimore, Md. 21229

PE A 34
117831 (2)

R. Tulving